ANKARA ÜNİVERSİTESİ
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ YAYINLARI

LXXI

İSLÂMDAN DÖNENLER VE YALANCI PEYGAMBERLER

(Hicrî 7. — 11. Yıllar)

Doç. Dr. Bahriye ÜÇOK

ANKARA ÜNİVERSİTESİ BASIMEVİ. 1967

ANKARA ÜNİVERSİTESİ
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ YAYINLARI
LXXI

İSLÂMDAN DÖNENLER VE YALANCI PEYGAMBERLER

Hicrî 7. — 11. Yıllar

Doç. Dr. Bahriye ÜÇOK

ANKARA ÜNİVERSİTESİ BASIMEVİ. 1967

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ VII

I. GİRİŞ 1

II. BİBLİYOGRAFYAYA GENEL BİR BAKIŞ 4

1. Kaynaklar 4

2. Seyahatnameler 5

3. Etüd mahiyetindeki eserler 5

III. YALANCI PEYGAMBERLERİN ORTAYA ÇIKIŞ SEBEPLERİ 8

1. İslâmiyetin çıkışı sırasında Arabistan'da dinî durum ... 8

A. Arabistan'da putperestlik 8

B. Arabistan'a sızmış olan yabancı dinler 11

a. Sâbiîlik 11

b. Mecusîlik 12

c. Musevîlik 13

d. Hristiyanlık 13

C. Arabistan'da putların üstünde bir tanrı kavramının teşekkülü ve Hanîflik 14

D. Netice 16

2. Ridde 17

A. Ridde'nin tarifi 17

B. Hz. Muhammed'in hayatında Arap yarımadasında İslâm dininin yayılışı 17

C. Riddenin sebebleri 23

D. Riddenin yayılması ve önlenmesi 24

3. Diğer sebebler 31
A. Kabile rekabeti ve kabile istiklâline bağlılık 31
B. İktisadî ve siyasî sebebler 33
C. Kâhinlik 34

IV. YALANCI PEYGAMBERLERİN ORTAYA ÇIKIŞLARI VE BUNLARIN HAYAT VE FAALİYETLERİ 35

1. Esved ül-Ansî 35
A. Esved'in soyu 35
B. Esved'in olağanüstü kabiliyetleri ve faaliyetleri... 36
C. Esved'in öldürülmesi 44
D. Yemen'de ikinci Ridde 47
E. Netice 48

2. Tuleyha bin Hueveylid 50
A. Tuleyha'nın soyu 50
B. Tuleyha'nın birinci defa İslâmiyeti kabulü 50
C. Tuleyha'nın ayaklanması ve peygamberlik iddia etmesi 52
D. Zu'l-Kassa savaşı 58
E. Tuleyha Müslüman askeri 64
F. Tuleyha'nın doktrini 65
G. Netice 67

3. Secâh 68
A. Secâh'ın soyu 70
B. Secâh'ın Peygamberlik iddiasında bulunması ve taraftarları 71
C. Secâh'ın savaşları 72
D. Secâh'ın Müslüman oluşu 77
E. Secâh'ın doktrini 77
F. Netice 79

4. Müseylimet ül-Kezzâb 80
A. Hanife kabilesi ve dini 80
B. Müseylime'nin soyu 82

C. Müseylime'nin, Hanifelilerin emirliğini elde etmesi 82
D. Müseylime'nin Medine'yi ziyaret edip etmediği meselesi ve peygamberlik iddiası 83
E. Müseylime'nin portresi ve hokkabazlığı 86
F. Müseylime'nin peygamberlik iddiasına ne zaman başlamış olduğu meselesi 88
G. Hanife kabilesinin irtidadı 90
H. Müseylime ile savaş ve Müseylime'nin öldürülmesi 95
İ. Yemâmelilerle barış 100
J. Müseylime'nin doktrini 101
K. Netice 104
IV. UMUMİ NETİCE 107
BİBLİYOGRAFYA 109
İNDEKS 112

Bu kitabı Annem **Nadire Bektaşoğlu'***nun aziz hatırasına en derin saygı duygularımla sunuyorum.*

ÖNSÖZ

1957 yılında yayınladığım şimdi tükenmiş olan "İslâm Tarihinde İlk Sahte Peygamberler" adlı kitabımı bu kez bazı değişiklikler ve genişletmelerle "İslâmdan Dönenler ve İlk Yalancı Peygamberler" adı ile okuyuculara sunuyorum.

Araplarda tek Tanrı düşüncesinin doğmasından ve Haniflerin ortaya çıkmalarından Ebu Bekr'in hilâfet zamanına değin ,siyasî ve dinî bir takım olayları açıklarken bu olayları yaratan veya onlarla ilgili olan şahısların birbirine yakın söylenişteki –örneğin, Hüseyn, Husayn, Nemir, Nümeyr gibi– adlarını bir yanlışlığa yer vermemek için kitabın sonuna eklediğim indekste, parantez içinde, transkripsiyon ile gösterdim.

Ordu– 1967

I. GİRİŞ

Dinler tarihi araştırılırken, her gerçek peygamberin yaşadığı devirde onu taklid eden bir kaç menfaat veya şöhret düşkünü insanın da peygamberlik iddiasında bulunduğunu görmek zor değildir. Bu sebepten hemen her devirde faaliyette bulunan yalancı peygamberler hakkında semavî kitaplarda bazı âyetler yer almıştır; Kur'an VI., 93:

"Allah'a iftira eden veya kendisine bir şey vahyedilmediği hâlde "Bana vahyolundu", "Allah'ın indirdiği gibi ben de indireceğim" diyenden daha zâlim kim olabilir?...."

İncil Matta VII, 15-20,: "Yalancı peygamberlerden sakının; onlar size koyun kılığında gelirler. Fakat iç yüzden kapıcı kurtlardır. Onları meyvelerinden tanıyacaksınız. İnsanlar dikenlerden üzüm yahut deve dikenlerinden incir toplarlar mı? her iyi ağaç iyi meyve verir; fakat çürük ağaç kötü meyve verir. İyi ağaç kötü meyve vermez, çürük ağaç da iyi meyve vermez. İyi meyve vermiyen her ağaç kesilir ve ateşe atılır. Öyleyse, onları meyvelerinden tanıyacaksınız."

Monoteist yüksek bir dinin iyice yerleşmiş bulunduğu bir bölgede faaliyette bulunan böyle sahte peygamberler, cahil halk kütleleri arasında bir zaman için kendilerine taraftar bulmakta ve zararlı faaliyetlerini genişletmekte güçlük çekmemişlerse de, ya mevcut monoteist dinin taraftarlarının gecikmeyen reaksiyonları veya devlet otoritesinin işe müdahelesi üzerine, kısa zamanda kendileriyle birlikte yaymaya çalıştıkları sahte din de yok olmuştur. Monoteist yüksek bir dinin henüz yerleşmekte olduğu bir bölgede, böyle yalancı peygamberlerin meydana çıkmaları ise, bu yeni din için büyük bur tehlike teşkil etmekten geri kalmamış, yeni din bir yandan bütün bir bölgeyi, güçlükler içinde kazanmak, bir yandan da bu yalancı ve köksüz rakipleriyle uğraşmak mecburiyetinde kalmıştır.

İşte İslâmiyet'in yayılma ve yerleşmesi sıralarında Arabistan'ın çeşitli bölgelerinde ortaya çıkmış olan sahte peygamberler, İslâmiyet'i

ileride de bahsedeceğimiz büyük güçlüklerle karşı karşıya bırakmışlardır. Bununla beraber, ötedenberi peygamber olduğunu iddia ederek ortaya atılanlardan hangilerinin hakikî ve hangilerinin sahte olduğunu tesbit edecek bir kıstastan da mahrûm bulunulduğunu itiraf etmek mecburiyetindeyiz. Bu konuda şimdiye kadar birçok fikirler ileriye sürülmüş olmakla beraber kesin bir kıstas elde etmek mümkün olmamıştır. Eğer gene de bir kıstas tesbit etmek istersek, o zaman ancak sübjektif olarak, kendisinin peygamber olduğuna ve Tanrıdan vahiyler aldığına bütün varlığı ile inanan ve bu vahiylerle vaazda bulunduğu kütlelerin ahlâkî, sosyal, hukukî durumlarını yükseltmeğe çalışarak bunda muvaffak olan, bütün kalbiyle inandığı bu dâva uğrunda hayatını bile fedadan çekinmeyen ve kendisi öldükten sonra dahi eseri yaşıyan, fikirleri büyük kütleleri hâkimiyeti altına alan ve esrlerinin izleri hiçbir suretle silinip kaldırılması mümkün olmıyan kimseler hakikî peygamberdir[1] Gerçekten de Hazret-i Muhammed resûllüğe seçildikten sonra, Tanrının emirlerini kütleler arasında yaymak hususunda hiçbir korku hissetmemiş, üstelik kendisine putperestler tarafından revâ görülen her türlü kötü muameleye tahammül etmek ve karşı koymak hususunda gereken insan üstü kudreti kolayca gösterebilmiş, dâvası uğrunda her zaman hayatını tehlikelere mâruz bırakmaktan bile çekinmemiştir. Musa dinin ve Roma devletinin hâkim bulunduğu Flistin'e gönderilmiş bulunan Hazreti İsâ da bu her iki devlete karşı dinini yaymak mücadelesinde çeşitli işkencelere katlanmış, nihayet (Hristiyaların inancına göre) hayatını feda etmiş. fakat kurmuş olduğu din yaşamıştır. Buna karşılık sahte peygamberler içinde dâvâları uğrunda hayatlarını feda edenler çıkmışsa da bunların eserleri kısa bir zamanda bütün izleriyle kaybolmakta gecikmemiştir. Bu itibarla hakikî peygamberliğin kıstaslarından sayabileceğimiz "Peygamberliğe seçilmiş olduğuna inanmak" ve dâvâsı uğrnnda hiçbir şeyi fedadan çekinmemek gibi sübjektif bir esasın yanında, insanlığı yükseltmek, doğru yola sevketmek ve bu yoldaki çalışmalarının semere ve izleri yüzyıllarca kuvvetinden kaybetmiyerek devam etmiş olmak gibi objektif bir esas daha, önemli bir yer almaktadır.

İslâmiyet'in yayılma ve yerleşmesi sırasında peygamberlik iddiasiyle ortaya çıkmış bulunan kimselerin peygamberliklerinin sahteliğini göstermek için biz de yukarıda kısaca açıklamış bulunuduğumuz iki kıstası ve bilhassa bunlardan ikincisini kullanacağız.

Peygamberlik iddiasıyla ortaya çıktıkları görülen kimselerden yalnız İslâm dini ve devleti bakımından kısa bir zaman için de olsa büyük

1 Bu hususta daha geniş bilgi için bk. André Neher, l'Essence du Prophetisme, Paris 1955, S. 102 v. öt. ve Tor Andrae. Mahomet, sa vie et sa doctrine, Paris 1945, S. 51; İbn Haldûn, Mukaddime, I, S. 241–260

bir tehlike teşkil etmiş olan Esved, Tuleyha, Secah ve Müseylime'yi bu inelememize konu olarak seçmiş bulunuyoruz. Konuyu dağıtmamak için bazı kaynaklarda peygamberlik iddia ettikleri ileri sürülen, meselâ Lakît bin Mâlik gibi ne prensipleri , ne de iddiaları açıkça belli olmayan, daha çok fırsat kollayıcı, âsi kimseleri bu çalışmanın dışında bırakmış bulunuyoruz. İncelememizde ilk defa sahte peygamberlerin ortaya çıkış sebeplerini genel olarak ele almayı ve sonra her birinin ortaya çıkışlarındaki özel sebepleri göstermeyi, daha sonra da şahıslarının tarihçesini yapmayı ve doktrinleri hakkında bilgi vermeyi faydalı bulduk. Ayrıca incelememizin dayandığı kaynaklar ve etüdler hakkında da küçük bir tenkidî bölümü başa eklemeyi yerinde bulduk.

II. BİBLİYOGRAFYAYA GENEL BİR BAKIŞ

Hazreti Muhammed'in hayatının sonuna doğru veya vefatından hemen sonra ortaya çıkmış olup İslâmiyet'in bu en kritik devrinde, yeni din için mânevi bakımdan olmasa bile siyasî balımdan büyük bir tehlike teşkil etmiş olan dört sahte peygamber'in hayatları, ortaya çıkış sebepleri, dinî ve siyasî faaliyetleri ve bunların İslâm tarihindeki yerleri toplu olarak hiçbir eserde henüz incelenmiş değildir. Bu hussta bilgi ihtiva eden kitap veya makaleleri üç gruba ayırarak incelemek mümkündür:

1.– Kaynak eserler; 2.– Seyahatnameler; 3.– Etüd mahiyetindeki eserler.

1. Kaynaklar:

Bibliyografyada vermiş olduğumuz kaynaklardan İbni Hişâm, İbni Sa'd, Buharî, Belâzûrî, Taberî Ebu'l-Fereç gibi müelliflerin tarih, hadis, ve edebî tarih mahiyetinde olan kitaplarında, konumuzla ilgili hususlar toplu bir şekilde incelenmediği gibi, vak'aların sebep ve neticeleri üzerinde de durulmamış, yalnız muhtelif rivâyetler tarihteki eski nakîlci metodun bir sonucu olarak, arka arkaya sıralanmakla yetinilmiştir. Böylece bizim için en önemli dayanağı teşkil eden bu kitaplarda bazen aynı olayların başka başka şekillerde anlatıldığı, hatta aynı mesele hakkında tamamiyle birbirine zıt rivâyetlerin nakledildiği görülmektedir. Bu durum karşısında bu rivâyetlerden hangisinin hakikate en uygun veya en yakın olduğunu arayıp bulmak oldukça güç, hatta bazen imkânsız olmuştur.

Belli bir devrin olaylarını nakleden kaynak mahiyetindeki bu ana kitaplar yanında, konumuzla yakından ilgili "Ridde" meselesi hakkında bilgi veren mahdut sayıda hususî kaynaklar da mevcuttur. Bunlardan Vâkıdî'nin Kitab ür-Ridde'sinin biricik yazma nüshası Hindistan' da Bankipore'dadır ve henüz yayınlanmamıştır. Bu itibarla bu kitaptan

faydalanmak imkânından mahrum kaldık. Bununla beraber, ana kaynakların birçoğunda diğer rivâyetler yanında Vâkıdî'nin konumuzla ilgili rivâyetleri de yer almış bulunmaktadır.

Hicrî 237'de ölmüş bulunan Vesîme'nin Kitab ür-Ridde'sine gelince. Bu eser Alman orientalistlerinden Höhnerbach tarafından İbni Hacer el-Askalanî'nin İsâbe'sinden çıkartılarak 1951 yılında yayınlanmıştır. Bu kitap konumuzla ilgili birçok değerli bilgiyi ihtiva etmektedir.

2. Seyahetnameler:

Konumuzla ilgili meseleleri aydınlatmak bakımından İslâm tarihine, sosyolojisine ve İslâmî âdetlere derin vukufu bulunan kimseler tarafından Arabistan'ın sahte peygamberlerin çıkmış oldukları bölgelerinde yaptıkkları seyahatlerde gördüklerini ve işittiklerini tarafsız bir şekilde bize bildirecek olan seyahetnameler ne yazık ki mevcut değildir. Böyle seyahatnameler mevcut olsaydı, bu sahte peygamberlerden Arabistan'ın ilgili bölgelerinde bâzı izlerin mevcut olup olmadığını ve oralarda hâlâ bunlara ait hâtıraların muhafaza edilip edilmediğini öğrenmek belki münmkün olurdu. Arabistan'da seyahat etmiş olan kimselerin yazmış oldukları seyahatnameler içinde yalnız bir tanesi, o da yalnız Müseylime ve Secah'dan bahsetmektedir. Bu da V. G. Palgrave'ın "une année de voyage dans l'Arabie Centrale, 1862 - 1863" adlı seyahetnamesidir. Ancak Palgrave bu seyahetnamesinde bir yandan bize Yemame'de Müseylime hakkında beslenen hürmet hisleri ve ona ait hâtıralar üzerinde bilgiler verirken, bir yandan da Yemen'le hiçbir ilgisi olmayan Secâh'ı Yemen'den getirmek ve hattâ Müseylime'nin ölümünden sonra Secâh'ın döktüğü göz yaşlarının şiddeti hakkında bilgi vermekle, kendisinin bu iki sahte peygamberin şahısları hakkında hiç bir fikri olmadığını, görüp işitttiklerine bir hâyli hayal mahsulü ilâveler yaptığını ispat etmektedir. Böylce bu kitap, araştırmalarımıza müspet bir tesir yapmaktan uzak kalmıştır. İçindeki büyük yanlışlara ve hayâl mahsulü romanesk tasvislere rağmen, JRAS, 1903 S. 484'deki yazısı için Margoliouth'un, İslâm Ansiklopedisindeki Müseylime maddesini yazmak için de Franz Buhl'ün nasıl olup da bu seyahatnameden faydalanmış olduklarına şaşmamak mümkün değildir.

3. Etüd mahiyetindeki eserler:

Etüd mahiyetindeki eserlere gelince, bunları yabancı orientalistler tarafından yazılmış olanlar ve Müslüman müellifler tarafındn yazılanlar

diye ikiye ayırmak mümkündür. Yabancı orientalistler tarafından yazılmış olan eser ve makalelerde sahte peygamberlere temas edildiği zaman, bunların ya sahte peygamberleri mühimsiyerek, onları Hazret-i Muhammed'in seviyesine çıkarmak veya Hazret-i Muhammed'i küçümsiyerek onların seviyesine indirmek gayretini güttükleri ve bazı peşin hükümlerden hareket ettikleri görülmektedir. Meselâ konumuzla ilgili meselere en çok temas etmiş olan Caetani, sahte peygamber Müseylime'den bahsederken "*... bu yüzden muhaddisler İslâmiyet ile Müseylime arasındaki nizaın hakîkî sebebini meydana vurmuşlardır. Bu da Arabistan'da her ikisi de nüfuzi cismanî ve ruhanîye göz dikmiş iki peygamberin ve iki dinin mevcudiyetinden ibarettir. Binaenaleyh bu iki din yan yana yaşıyamazlardı*" (Caetani, İslâm tarihi, IX., S. 27) demekle Hazret-i Muhammed'i Müseylime'nin seviyesine indirmek istemiştir. Gene böyle bir gayretle Caetani, asıl kaynak olan Seyf'i bırakarak, İbni Haldûn'a dayanan bir rivâyetin birinci bölümünün Seyf tarafından teyid edildiği için doğru olduğunu, fakat ikinci bölümünün tamamen sonradan uydurulmuş bulunduğunu hiçbir müsbet delile dayanmaksızın iddia etmekte, hâlbuki Seyf haberin ikinci bölümünü de teyid etmektedir (bk. a. g. e. VIII., S. 280). Ayrıca gene VI. cildin 289. sayfasında 3. no. not ile IX. cildin 303. sayfasındaki 1 no. notlar da okunacak olursa bu iddiamızın yerinde olduğu açıkça görülür. Bununla beraber Ridde dolasıysıyla da olsa konumuzla ilgili meselelere en çok yer tahsis eden müellif gene Caetani olmuştur.

Caetani'den daha önce, bilhassa Cahiliyye Devri ve İslâmiyet'in ilk zamanları hakkında yapmış olduğu incelemelerle büyük bir şöhret kazanmış olan ve Caetani'nin de kendisinden çok istifade ettiği Alman orientalisti Wellhausen'da da aynı gayretlerin mevcut olduğu maalesef görülmektedir. Meselâ Skizzen und Vorarbeiten S. 18'de Wellhausen, yalancı peygamber Müseylime'den bahsederken, Taberî'nin Müseylime hakkında kaydettiği "*Rebi'a'nın yalancısı*" sözünü kabile nefretinden dolayı, Müseylime'ye edilmiş bir iftira kabul etmekte ve bunu göstermek için ileri sürdüğü delil ise pek zayıf kalmaktadır.

Vesîme'nin Kitab ür-Ridde'sine değerli bir giriş yazmış olan Dr. Höhnerbach'da sahte peygamberler bakımından, Wellhausen ve Caetani'nin fikirlerini tekrarlamaktan uzaklaşmamıştır. Halbuki bizzat yayınladığı bu kitapta bu fikirleri çürütecek birçok deliller mevcuttur. Bununla beraber orientalistler arasında mümkün olduğu kadar objektif kalmayı başarmış olanlar da yok değildir. Meselâ Muir, Annal of the early Caliphate'da, Charles Lyall, JRAS 1903' S. 773 de

yazmış olduğu Hanif ve Müslim kelimelerinin etimolojisi ile ilgili makalelerde, Tor Andrae, Mohamet sa vie et sa doctrine, Paris 1945 de olduğu gibi.

Müslüman müellifler tarafından yazılmış olan kitap ve makalelerde ise, bu konu sahte peygamberlere karşı duyulan nefretten dolayı, ya hiç yer almamakta veya gayet kısa geçilmektedir.

III. YALANCI PEYGAMBERLERİN ORTAYA ÇIKIŞ SEBEPLERİ

İslâmiyette ilk Yalancı Peygamberlerin ortaya çıkışlarının muhtelif sebepleri vardır. Bunları aşağıdaki şekilde tasnif ve izah etmeği faydalı bulduk:

1. İSLÂMİYETİN ÇIKIŞI SIRASINDA ARABİSTAN'DA DİNÎ DURUM

İslâmiyetin çıkşı sırasında Arap yarımadasının içinde bulunduğu dinî durumun, yalancı peygamberlerin ortaya atılmasında oldukça büyük bir tesiri olmuştur. Bundan ötürü Yarımadanın o zamanki dinî durumunu incelemek gerekir.

A. Arabistan'da putperestlik

İslâmiyetin çıkışı sırasında Arapların genel olarak dini putperestlik idi. Fakat Yarımada, Kızıldeniz ve Basra Körfezi vasıtasiyle Habeşistan'a ve İran'a, kuzeyden ise Mezopotamya ve Suriye bölgelerine komşu olduğu için, bu memleketlerdeki dinlerin sınır bölgelerinden Yarımadanın içerisine doğru sızıntı hâlinde girdiği gerçek bir olaydır. Bu cümleden olarak Bahreyn, Oman, Yemen, Necran bölgelerin de Mecûsîlik, Hristiyanlık, Mûsevîlik sayılabileceği gibi, ayrıca Hristiyanlığın Yakûbîlik ve Nestûrîlik şekli de burada kendine taraftar bulabilmiştir. Fakat ticaret yollarının âdeta kavşak noktası ve bir yıllık panayır yeri olan Mekke ve etrafı Hicaz'da bu dinlerden hiç biri yerleşmemiştir. Orada ecdadın yaptığı putlar, Kâbe'nin içini süslemektedir. Kureyşli Araplar'ın kutsal tanıdığı ve taptığı putların sayısı ise üçyüz altmışı bulmakta idi. Kâbe'nin en önemli putu Hubel, Kureyş kabilesinin putu idi. Savaşa gidecek olan bir kimse, başını tıraş ettirip onu ziyaret ederdi. Fakat bundan da daha önemli olan Hacer-i Esved

vardı. Bazı kabilelerde mâbudlar insan, arslan, at, kuş şekillerinde tasvir edilmişti. Meselâ Mekke yakınındaki Hüzeyl kabilesinin putu kadın şeklinde, Kelb ve Tayy kabilelerininki arslan şeklindeydi. Yemen'de Hamdan denilen yerdeki halk at şeklinde bir mâbuda, Himyerîler ise Kerkenez kuşuna taparlardı. Evs ve Hazrec'lilerin Menat adında bir mâbudları vardı ki, bu bir kayaydı ve kurbanlarının kanlarını onun üzerine sürerler, kıtlık olursa ondan yağmur yağdırmasını isterlerdi.

Kâbe her nekadar putperest Araplar'ın müştereken kutsal tanıdığı bir yer olmuşsa da bundan gayri, Yarımadanın başka başka yerlerinde yüz kadar tapınak daha vardı ve onların da etrafı tavaf edilir, kurbanlar kesilir, bunlara hediyeler sunulurdu. Bunların da Kâbe gibi kayyumları ve hâcibleri bulunurdu. Bununla beraber Kâbe daima en üstün yeri alır ve Araplar buranın Hazreti İbrahim'in mescidi olduğunu tasdik ederlerdi. Bu cümleden olarak Uzza tapınağı, gene Kureyşlilerin Mekke dışında, Batn-ı Nahle'deki kutsal yerlerinden biriydi ve bakımı Süleym kabilesine aitti. Sakîf kabilesinin Tâif'de Lât, Rebia kabilesinin Rıda', Himyerîler'in San'a'da Risâm adında birer tapınakları mevcuttu.

Araplar cinlere de inanır, bunları Allah'ın kızları sayarlardı. Bu inançta Arabistan ikliminin ve coğrafî durumunun tesirleri olsa gerektir. Cinler hayır ve şer işledikleri için onlara hürmet ve ibadet gerekirdi. Bunlar ekseriya bir taşın veya ağacın içini mesken tuttuklarından, o ağaç veya taşa ibadet edilirdi. Gene bu ağaç ve taşlardan bazı sesler işitildiğinden onlara kehanet atfedilirdi. Mselâ Lât, Uzza ve Menat'da böyle birer cin bulunur ve bunlar konuşurlardı. Bu işi tapınaklardaki kâhinlerin idare ettikleini tahmin etmek güç değildir[2].

Milâttan sonra VI. Yüzyılın ortalarında Arabistan'da putlara artık eskisi gibi rağbet eden kalmamıştı. Araplar taştan ağaçtan yapılmış tanrıların dünyayı ve kâinatı idare edemiyecekleri inancına artık varabilmişlerdi. Her ne kadar başları darda kalınca gene onlara müracaat ediyor, kurbanlar kesip kanlarını bu putların üstlerine sürüyorlar idiyseler de, amaçları gerçekleşmeyince onlara küfretmekten de geri kalmıyorlardı. Hattâ Beni Hanife'nin uzun yıllar boyunca taptığı putu bir kıtlık sırasında yemiş olması, Araplar'ın tanrılarına bağlılıklarının ne derece gevşediğini göstermeğe yarayacak bir örnek teşkil etmektedir.

Tanrılara olan bağ böyle zayıflayınca, kabile üyeleri arasındaki bağın da zayıflıyacağı akla gelmemelidir. Çünkü Araplar'da asıl birlik din yolu

2 Dozy, Tarih-i İslâmiyet, İst. 1908 / 9, C. I., S. 16.

ile değil, kan yolu ile kurulmuştu. Meselâ VI. Yüzyılda bir kabilenin başka başka kolları, ayrı ayrı tanrılara tapıyordu. Sonunda tanrıya nispetle anılan kabileler boş yere bu adları taşıdılar. Çünkü zamanla tanrı ile, adını taşıyan kabile arasında gerçek bir bağ ispat edilemez olmuştu. Bu şöyle olmuştu: Kabileler veya kabilelerin bir kısmı mecburî olarak yerlerini terkettikleri zaman, bunların putları ve tapınakları eski yerinde kalırdı; yeni gelenler kendi tanrılarını terketmemekle beraber, yeni tapınağı ve tanrısını kabul ederler ve yılda bir iki defa da eski tanrılarına kurbanlar sunmak üzere eski yurtlarına giderlerdi. Böylce din kabile mensubiyetini kaybedip âdeta tevhidî bir mahiyet almaya başlamış bulunuyordu. Bu yoldaki gelişme tanrıların birbirleiyle birleşmesine yardım etmiş ve böylece monoteizme müsait bir zemin hazırlanmıştır[3]. VI. ve VII. Yüzyıllarda artık kudretin asıl sahibi ve tanrıların üstünde sayılan bir Allah 'ın mevcudiyetine inanıldığı kitabelerden ve şiirlerden anlaşılmaktadır. Zira bu devirde yemin edilirken putlar üzerine değil, Allah adına yemin edilmeğe başlanmıştır. Putun adına, bazen şiirlerin mısraları arasında rastlanırsa da bu, çok kere, o putun bağlı bulunduğu tapınağın bahse konu teşkil etmesinden ileri gelmekte idi[4] Her kabilenin mensupları kendi tanrılarından bahsederken, onun doğrudan doğruya adını söylemez "*Rabbi*" veya "*Rabbenâ*" (=efendim veya efendimiz) diye onu anardı. Bazan "*İlâhi*" de denirdi. Meselâ Sakîfler'de el-Lât, Rabb'in müennesi idi. Her kabile "*Allah*" diyor, fakat kendi tanrısını kastediyordu. Ancak böylece konuşma dilinde tam hâkimiyet elde eden "*Allah*" kelimesi, her tarafta bir olan, her kabilenin sayılan genel bir Tanrı fikrine geçişi temin etmiş oldu ve genelliği bakımından diğer tanrılardan ayrılıp onlrın üstüne yükseldi. Böylce çok kere olduğu gibi dil, gene akıldan evvel harekete geçmiş, genel bir kavram meydana getirmişti. Araplar'da putperestlik artık samimî ve kalbî olmaktan çok uzaktı; kütlè hâlinde İslâmiyeti kabul etmeleri, hem de kolayca kabul etmeleri bunu gösterir[5]. Kur'andaki:

ما نعبدهم الاّ ليقربونا إلى الله زلفى

(XXXIX/3) yâni "*Biz onlara ancak bizi Tanrı'ya yaklaştırsınlar diye tapıyoruz*" âyeti de bu fikri kuvvetle teyid etmeğe yeter bir delildir.

İşte bu misâller bize gösteriyor ki, İslâmiyet doğmadan biraz evvel, Araplar kâînatı kuran, düzenleyen bir tanrının varlığına hükmetmişler-

3 Wellhausen, Reste arabischen Heidentums, S. 217.
4 Wellhausen, Reste arabischen Heidentums, S. 217 - 218.
5 Wellhausen, Reste arabischen Heidentums, S. 220.

di. Fakat onunla kendileri arasında henüz bir münasebet kurulamamıştı. Gerçi, tek tanrılı dinler ötedenberi Yarımadada bilinirdi. Fakat İsâ ve Mûsa dinleri, hürriyetlerine son derece bağlı olan Araplar, tarafından itibar görmemişti. Çünkü bu iki dinden biri tamamiyle millî idi, diğeri ise aslında esaret hayatı yaşıyan ve hâkim sınıfların zulmünden ümitsizliğe düşen kavimlere sabır ve tahammülü tavsiye ediyordu. Araplar, öyle bir yanağına tokat vuran kimseye, öteki yanağını uzatacak kadar müsamahakâr yaradılışta değillerdir. Esasen Araplar başka dinlere karşı pek lâkayt idiler. Bir kabile içinde ayrı ayrı dinî inanca sahip kimselerin bulunmasına, o kabile üyeleri hiç ses çıkarmazlardı. Bu lâlâkaydî o dereceye varmıştı ki, Kâbe'nin direkleri üzerinde Meryem ve oğlu İsâ'nın resimleri yer alıyor [6], öte yandan putperest olan birçok şairler ve bu arada İmru'ul - Kays muallakasında, yolunu şaşırmış seyyahlara meşalelerle yol gösteren Hristiyan münzevilerini anıyordu.

Gene bu hoş görürlük sebebiyledir ki, ilk zamanlarda Hazreti Muhammed'in dinini yaymasına Mekkeliler ses çıkarmadılar; fakat o, putlara hücuma başlayınca durum değişti. Ancak bundan sonradır ki, gururları zedelenen Araplar, putların ortadan kalkmasıyla Mekke'nin iktisadî merkez olma durumunu kaybedeceğinden korkarak İslâmiyet'e karşı cephe aldılar.

B. Arabistan'a sızmış olan yabancı dinler

Arabistan'da hâkim olan putperestliğin yanında komşu ülkelerden, bilhassa sınır bölgelere, çeşitli yollar ve şekillerle, bir takım yabancı dinler girmiş ve taraftarlar kazanmış bulunuyordu.

a. *Sâbiîlik*: Sâbiîlik birbirinden farklı iki mezhebe ayrılmıştı: 1) Mandeenler yahut Subbalar, 2) Harran Sâbiîleri. Birincisi Mezopotamya'da Musevîlik ve Hristiyanlık'la karışmış bir mezheptir. İkincisi daha çok eski Bâbil dininden müteessir olan ay ve yıldızları kutsal tanımış, putperestliğe yakın bir mezheptir ve uzun zaman İslâm hâkimiyeti altında devam etmiştir. Doktrinleri ve yetiştirdiği âlimlerin değeri bakımından enterasandır. Kur'anda bile Mûsevîlerle Hristiyanlar arasında Ehl al - Kitab olarak üç yerde zikredilmiş olan (S. II, A. 64) her hâlde bu Mandeenler olmalıdır.

IV. Yüzyıldan sonra Arap yazarları Harran Sâbiîler'inden sık sık bahsetmektedirler [7]. Bunlar Şehristanî'ye göre iki feylesof peygamberi

6 Dozy, Tarih-i İslâmiyet, I., S. 19.

7 B. Carra de Vaux, Sabiî maddesi, Encyclopédie de l'İslâm, IV. S. 22; ve Kur'anda üç kere geçen (II., 62; V., 68.; XXII., 17.) Sabii kelimesinin mânası hakkında bk. M. A. Draz, İnitiation au Koran, Paris 1951., S. 103. v. öt.

dinlerinin kurucusu olarak tanımaktadırlar. Bu peygamberler Set ve İdris ile aynı olan Hermes ve Azimen'dir. Orfeus da bunların peygamberlerinden sayılmaktadır. Sâbiîler esasında hâkim, mukaddes, yaradılmamış bir yaratıcıya inanmaktadırlar ki, büyüklüğü kavranamaz ve ancak ruhlar vasıtasiyle ona ulaşılabilir. Bu ruhlar en büyük varlığın yanında şefaatçidirler ve kudreti, ilâhî büyüklükten alıp aşağıdaki alçak varlıklara indirirler. Bu alçak varlıkları da ilk başlangıçtan olgunlaşmaya doğru götürürler. İşte yedi gezegen yıldız bu ruhlardan olup her birinin birer de tapınağı vardır. Bu yıldızlar Sâbiîlerde bazen "*babalar*", hava ve su gibi unsurlar ise "*analar*" adını taşımaktaydılar. Sâbiler öyle inanırlardı ki, bu ruhların yâni yıldızların faaliyetleri, muhitlerini harekete getirmek ve böyle unsurları ve fizik kâinatı tesir altına almaktan ibaretti [8] Arap Yarımadasına da inmiş olan Sâbiîlik, İslâmiyet'in yayıldığı zamana kadar oralarda yaşamıştır. Ömer bin Hattab İslâmiyet'i kabul ettiği sırada, yanlış olarak onun hakkında arkadaşları "*Ömer Sâbiî olmuş*" demişlerdi [9]. İlk zamanlarda henüz İslâmiyet anlaşılmadan önce, Müslümanlar'a bu adın verilmesi, Sâbiîliğin Yarımadada taraftarlar bulmuş olduğunu ve hatta putperest Hicaz'da bile adını tanıttığını bize göstermektedir. Her ne kadr Arapçada "*Sâbii*" dinden sapmış mânasına gelmekte ise de, buradaki Sâbiî kelimesinin yukarda bahsettiğimiz mânada kullanılmamış olması daha muhtemeldir.

b. *Mecûsîlik*: Mecûsîliğin bir adı da Zerdüştîlik' dir. Kurucusu Zerdüşt Maveraünnehr' de veya Harizm'de doğmuş dinini gene bu bölgede yaymıya devam etmiştir. Mecûsîliğin Avesta adlı din kitabına Pehlevî dilinde bir şerh yazıldı. Bu iki kitaba birden "Zend-Avesta" dendi ve Mecûsîler'in mukaddes kitabını teşkil etti. Bu dinde iki büyük tanrı vardır: Bunlar birbirleriyle dâimî bir şekilde çarpışmaktadırlar. Bu tanrılardan birinin adı "Ahuramazda" (= Hürmüz) dır; o, bütün unsurları ihata eden, kurtaran, dünyayı yaratan ve onun nizamını, plânını hazırlayan, hayat veren tanrıdır. İkincisi "Angramanyu" (= Ehrimen) kötülük ve karanlığı temsil eden tanrıdır. Bu iki tanrı birbirleriyle aynı zamanda ikiz kardeştirler. Bir gün bu iki tanrı arasındaki savaşta, Ahuramazda'nın üstünlük elde etmesiyle dünyanın sonu gelmiş ve böylece Ahuramazda'nın saltanatı ebedî olarak kurulmuş olacaktır. O gün erimiş demirden ırmak, müminler için ılık bir süt kadar hoş görünürken, günahkârları yakıp mahvedecektir. İyiler yeni ve iyi bir dünyaya ulaşacaklardır [10]. Bu iki kuvvetin yanında daha bir takım isimler yer almak-

8 Carra de Vaux, Encyclopédie de l'İslam, IV., S. 23.
9 Mahmut Esad, Tarih-i din-i İslâm, İst. 1327 / 29, III., S. 205.
10 Annemarie Schimmel, Dinler tarihine giriş, Ankara, 1955., S. 67.

ta ise de, bu isimlerin yukarda adları geçen tanrılar kadar kuvet ve nüfuz sahibi olmaktan çok uzak bulunan ve bazan görevlendirilmiş melekleri, bazan da tanrıların muhtelif sıfatlarını ifade etmekte oldukları anlaşılmaktadır.

İslâmiyetin yayıldığı sıralarda, bu dinin mensuplerına daha çok Oman, Bahreyn ve Yemen'de rastlamakta idi[11].

c. *Musevîlik*: Musevîlik herkesin malûmu en eski monoteist dinlerden olduğundan, bu dinin mahiyeti hakkında kısa da olsa bilgi vermeği lüzumsuz buluyoruz. Burada sadece İslâmiyet'in zuhuru sırasında Musevîliğin Arabistan'da nerelere kadar yayıldığını bildirmekle yetineceğiz. Mûsâ dini, komşu bulunduğu memleketler içinde en ziyade Arap Yarımadasında taraftar bulabildi. Çünkü İbrahim'in Rabbi'ne karşı Beni İsmail'in hürmeti büyüktü. Millî bir din olması onun başka ülkelerde geniş kütleleri içine almasına engel olmuştu. Mûsevîlik Arabistan'da bazı önemli münbit yerleri eline geçirmiş. buralarda kuvvet ve nüfuza sahip olabilmişti. Böylce Arabistan'ın kuzey batısındaki vahaları, belki de daha Yemen'e yerleşmeden önce, elde etmiş bulunuyordu. Bunlar Teyma, Hayber, Yesrib, Fedek vahalarıdır[12]. Himyer, Kinâne, Hâris bin Kâ'b kabilelerinin bir kısmı da bu dine dahil olmuşlar, hatta Yemen hükûmeti bir ara devletin resmî dini olarak Mûsevîliği kabule kadar gitmiştir. Ayrıca Mûsevîlik Bahreyn ve Oman'da da yerleşmeğe muvaffak olabilmiştir.

d. *Hristiyanlık*: Hristiyanlık Arabistan'a iki ana yoldan girmeğe muvaffak olmuştu. Bunlardan birincisi, kuzeyden Suriye, ikincisi güneyden Habeşistan'dan Kızıldeniz vasıtasiyle Yemen'e ulaşan yoldur. Bu yollardan Hristiyanlık kâh barışçıl bir şekilde, kâh savaş ve istilâ ile Yarımadanın bazı bölgelerine yayılmış, bazı bölgelerinde ise, umdeleri, efsaneleri ve ibadet şekilleri, inanmıyan Araplar tarafından öğrenilmişti. Hristiyanlığın Arabistan'a barışçıl bir şekilde sızmasına, Hristiyan esirler ve bilhassa Arabistan'dan Habeşistan'a, Suriye ve İran'ın Hristiyan olmuş bölgelerine giden şarap tüccarları sebep olmuşlardır.

Yarımadada Hristiyanlık en büyük zaferini Necran şehrinde kaydetti. İddiaya göre bu dini oraya götüren, salih *Phemion* adlı bir şahıstır. Esir olarak oraya satıldığı sırada dinî vaızlarıyla Necran halkını Hristiyanlaştırmağa muvaffak olmuştur[13].

Esirlerin bu yolda faaliyetlerine paralel olarak Yarımadanın en uzak köşelerine kadar giden şarap tüccarları da bu dinin yayılmasında

11 V. F. Büchner, Madjus maddesi, Encylopédie de l'İslâm, III. S. 102., ve Belâzûrî tür. ter. I., S. 128 / 9.

12 Wellhausen, Reste Arabischen Heidentums, S. 230.

13 Tor Andrae, les origines de l'İslâm et le Christianisme, Paris 1956, S. 15.

büyük rol oynamışlardır. Ancak, geleneklerine sadık müşriklerin din hususundaki geniş müsamahalarına rağmen (bk. yk. S. 12 v. ö.), atalarının taptıkları putları, pek hayalî kabul ettikleri çarmıha gerilmiş bir tanrı uğruna kolay kolay terke yanaşamadıkları da bir gerçektir. Esasen bunlar sınırdaki kabileler gibi Ârâmî tesirlere fazlaca maruz da değillerdi.

Ayrıca Arap Yarımadasından dışarıya giden tüccarlar, gittikleri yerlerde Hristiyanlığın başka başka mezhepleri ile temasa geçerek bu din hakkındaki çeşitli bilgilerini arttırmak fırsat ve imkânlarını buluyorlardı. Hristiyanlığın bu şekilde barışçıl bir yolla Arabistan'a girmesine karşılık, diğer taraftan Habeşîlerin Yemen'i istilâsı üzerine bu dinin Melkit mezhebi [14] Yarımadanın güneybatısında bazı yerlere iyice yerleşmiştir. Sonra İranlıların Habeşîleri koğup hâkimiyeti ellerine geçirmeleri üzerine de aynı dinin Nestûrî mezhebi burada teşvik görmüş, fakat ne bütün güney Arabistan'ı ne de bu bölgede halkın çoğunluğunu kendine bağlıyan bir kilise kurulamamıştır.

Kuzey bölgesine gelince, burada Kuzaa, Taglib kabileleri Dumet ül - Cendel bölgesi sâkinleri, Hristiyanlığı sathî bir şekilde de olsa kabul etmiş, Hîre'deki Lâhmî sülâleleri, hükümdarlarının putperest ve bedevî kalmasına rağmen, hristiyanlaşmışlardı. Gene Arapçayı yazı dili olarak kullanan Anbarlı İbâdîler de Hristiyan olmuşlardı [15]. Bu sınır ülkelerinin kapılarından Yarımadanın içerlerine doğru yayılan Hristiyanlık Tanuh, Taglib kabilelerinin bir kısmını ve Bahreyn, Fârân halkından bazı toplulukları da içine alıyordu. Bundan başka Wellhausen, Hazret-i Muhammed zamanında Tayy'ların, hattâ Temim ve Rebia kabilelerinin arasına kısmen de olsa Hristiyanlığın girdiğini iddia etmektedir [16]. Ayrıca Himyerler, Cezemler ve Esed kabilelerinde Hristiyan topluluklarının bulunduğunu ve Basra Körfezinin güney kıyılarında ise beş piskoposluğun mevcut olduğunu öğreniyoruz [17].

C. Arabistan'da putların üstünde bir tanrı kavramının teşekkülü ve Hanîflik

Hazret-i Muhammed'den evvel Mekke , Tâif ve Medine'de bazı insanların putperestlikle tatmin olunmayıp yeni bir din aramaya

14 İmparator Marcianus iradesine uygun olarak 451 tarihli Halkedon konsilinin iman kaidelerini kabul etmiş olanlara bilhassa Mısır'daki Monophisit Kıptîler alay olsun diye bu adı takmışlardır. Çünkü Melkit, melik, imparator taraftarı demektir.

15 Gaudefroy – Demombynes et Platonov, Le monde Musulman et Byzantin jusqu'aux Croisades, Paris 1931. S. 54.

16 Wellhausen, Reste arabischen Heidentums, S. 230.

17 Charles Lyall, JRAS, 1903, S. 771, v. öt.

başladıklarını, bunu bulmak ümidi ile de Tevrat ve İncil'i incelediklerini İslâm kaynakları bize haber vermektedirler. Hanîf adı verilen bu arayıcılar, Musa ve İsa dinlerine karşı belki sempati duymuşlarsa bile, onları kabul etmemişlerdi. Bunlar kendilerinin atası ve Kâbe'nin kurucusu addettikleri Hazreti İbrahim'in dinini araştırıyor ve bu dini ihya edecek yeni bir peygamberin gelmesini bekliyorlardı. Fakat aralarında bir birlik ve müşterek bir ibadet şekli mevcut değildi. Bunlar sadece tek tanrıya inanıyorlar ve bu tanrının görünen, bilinen herşeyin üstünde olup ona şerik koşulamıyacağına, onun doğmamış ve doğurmamış olduğuna, onun bütün mahlûkatı yarattığına iman ediyorardı. Kelime olarak Hanif[18], doğruya meyleden kimse demektir. Kur'an'da "Hanîf" adı birkaç yerde geçmekte ve bunlara Müslîm de denmektedir. İslâm da zaten insanın kendisini ilâhî yola terketmesi demektir[19]. Bakara sûresinin 136. âyetinde.

وقالوا كونو هوداً او نصارى تهتدوا قل بل ملّته ابراهيم
خنيفا وما كان من المشركين

Yâni "Onlar dediler ki, Yahudi veya Hristiyan olunuz, hidayet bulursunuz, deki hayır biz Hanif olan İbrahim dinine gireriz, zira İbrahim müşriklerden değil idi"; gene *Al-i İmran* sûresinin 95. âyetinde İbrahim milletinin hanefî olduğu ve İbrahim'in putperest olmadığı bildirilmektedir.

Peygamberimizden önce ve onun yaşadığı yıllarda, adları ve iddiaları belli Hanîfler yaşamışlardır. Bunlardan en meşhurları şunlardır: Varaka bin Nevfel, Ubeydullah bin Cahş, Osman bin Huveyris, Zeyd bin Amr bin Nevfel, Umeyye bin Ebi Salt, Kus bin Sâide, Hâlid bin Sinan, El-'Aşâ bin Kays. Bunlardan Varaka bin Nevfel ile Osman bin Huveyris, Hazreti Hadice'nin amcası oğludurlar. Varaka, Hazreti Muhammed'e görünen meleğin, Musa'ya görünen Cebrail olduğunu ve onun Peygamberliğini ilk müjdeleyen şahıstır. Bu meşhur Hanifler'den dördü, Varaka bin

18 Frants Buhl, Encylopédie de l'İslâm'ın Hanif maddesinde Hanif kelimesinin mânasının De Goeje ve Wellhausen gibi orientalistler tarafından, kâh puta tapan, kâh Hristiyan zahidi olduğu iddialarını münâkaşa ediyor ve Margoliouth'un bu kelimeye her yerde "Müslüman" mânasını vermekte olduğunu ayrıca Hazreti Muhammed'in Musevîlik ve Hristiyanlığı reddeden, sâde bir dine sahip olan kimseleri işaret için Hanif kelimesini kullandığını kaydediyor. Kelimenin etimolojisi hakkında en inanılır ve güzel bilgiyi Tor Andrae, Mohomet sa vie et sa doctrine, Paris 1945, S. 108'de vermektedir.

19 Tor Andrea, Mahomet sa vie et sa doctrine, S. 67'de "Hazret-î Muhammed ilk olarak kendini terketmek emrini aldı" demektedir.

Nevfel, Osman bin Huveyris, Zeyd bin Amr, Ubeydullah bin Cahş bir gün, Mekke halkının her yıl kurban kestiği ve dilekler dilediği bir puta, o yıl da nasıl merasim yapıldığını bir kenara çekilip seyrederler. Putlara gösterilen bu saygı, onlarda artık tahammül edilmez bir nefret uyandırır ve aralarında Hanîf dinini, İbrahim'in şeriatını aramak üzere ayrı ayrı yönlere seyahat etmek kararını verirler[20]. Mahmud Esad Efendinin, İbni İshak'dan aldığı bu rivayet, Hanîfler'in putperestlikten ne kadar uzak olduğunu bize göstermektedir. Ayrıca, kuvvetli bir şair olan Umeyye bin Ebi Salt ise şiirleriyle Hanifliğin prensiplerini çok güzel ifade etmiştir. Kendisi Mûsa ve İsa dinlerini incelemiş, fakat bunlardan hiç birini kabul etmemişti. O, bir âhır zaman Peygamberinin geleceğini söylemişti; fakat bu peygamberliğin kedisine nasip olacağını umuyordu. Bu yüzden Hazreti Muhammed Resûl olduğunu ilân edince memnun olmadı ve İslâmiyet'i kabul etmedi. Bununla beraber, onun şiirleri âdeta mü'min bir Müslümanın ağzından çıkmış gibidir: "*... Sağ olduğum müddetçe Cenab-ı Hakka hamd-ü senâ etmekten ve O'nu yüceltmekten geri durmam. O'mutlak hâkimdir; ne O'nun üstünde bir Allah, ne O'na yakın sayılabilecek bir mâbud vardır. Ey insan fenalıklıtan kaçın... Cenab-ı Hakk'dan bir şey gizleyemezsin... Ya Allah sen benim mâlikimsin, ümidim sendedir. Senden başka bir mâbud tanımam... Ona sorsunlar ki sabahleyin doğup, dünyayı aydınlatan güneş kimindir. Yerde otları bitiren, mahsûlleri yetiştiren ve yeniden tohum husûle getiren kimdir? Ya Rabb senin adını takdis ettiğim gibi günahlarımın affını da temenni ederim. Ya Rabb beni rahmetine nâil et, beni ve evlâtlarımı mesut kıl*". Hanif adı verilen ve asıl Tanrıyı arayan bu insanlar çok sayıda olup bütün Arabistan'da tek tanrılı bir dinî havanın teşekkülüne sebep olmuşlardır.

D. Netice

Yukarıda söylediğimiz gibi uzun yıllar boyunca sürüp giden bedevîlik, putların karışmasına, sonunda da bir tek Tanrı anlamının doğmasına vesile olmuştu. Gene yukarda, Musa ve İsa dinlerinin Yarımadanın bazı bölgelerinde nasıl yerleştiğini, bazı bölgelerde ise hüsni kabul görmese bile Araplar tarafından nasıl tanındığını ifadeye çalıştık. Şimdi ise Hanifler Arabistan'ı dolaşarak kâh veciz nutuklar (Kus bin Saide'nin nutku gibi), kâh tesirli şiirler söyliyerek putperestliği küçümseyip hakikî dini arıyarak, Araplar'ın putlara karşı olan bağlarının daha da gevşemesine vesile oluyorlardı. Böylece Araplar tek tanrılı bir dini telkin ede-

20 Mahmut Esat, a. g. e. II., S. 525.

cek bir peygamberi kolayca kabûle hazır hâle gelmiş bulunuyorlardı. İşte bu suretle bir taraftan Yemen ve Yemame'de, diğer taraftan Esed ve Temim kabileleri arasında peygamnerlik iddiasında bulunan bazı insanlar kendilerini, fikirlerini kabule hazır dinî bir atmosfer içinde buluvermişlerdi. Tarihte sahte peygamberler adıyla anılan kimselerin ortaya çıkma senepleri arasında "Ridde" olaylarını da saymak gerekir.

2. RİDDE

A. Riddenin tarifi:

Hicret'in 10. ve 11. yıllarında dinî ve hukukî bakımdan henüz pek yeni bir teşekkül olan İslâm devletini büyük sarsıntılara mâruz bırakan Ridde olayı en eski İslâm kaynaklarında oldukça geniş bir yer işgal etmektedir. Ridde, İslâmiyet'in bu devri için o kadar önemli olmuştur ki, bazı tarihçiler sadece 10 - 11. yıllarda cereyan eden isyân ve irtidatları canlandırabilmek için hususî kitaplar vücuda getirmeğe mecbur kalmışlardır. Vâkıdî'nin biricik nüshası Bankipore'da bulunan Kitab al-Ridde'si ile Vesîme'nin İbni Hacer tarafından İsabe'ye alınan Kitab al - Ridde'si bunların en önemli örneklerini teşkil eder.

İslâm tarihinde çeşitli sebeplerle meydana gelmiş olan Ridde "İslâm'dan dönmek, İslâm dinini reddetmek" anlamına gelmektedir.

Arap yarımadasının çeşitli bölgelerine yayılmış bulunan İslâm dini, Hz. Muhammed'in hastalanması ve ölümü üzerine, gene bu bölgelerin çoğunda yaşayan Araplar tarafından reddedilmiş, İslâmiyet'in yüklediği malî mükellefiyetlerden kurtulmak isteyenlerde eski putlara dönme temayülü artmış, bazı kabileler ise Hz. Muhammed'in tanıttığı tek ve her şeye kâdir olan yüce Tanrıya ibadeti terketmemekle beraber İslâm dininin gerektirdiği zekâttan muaf tutulmak istemişlerdi.

B. Hz. Muhammed'in hayatında Arap yarımadasında İslâm dininin yayılışı:

Ridde'nin sebeplerini gösterebilmek için önce İslâmiyet'in Arap yarımadasında hangi kabileler tarafından kabul edilmiş olduğnu belirtmek gerekmektedir: Hudeybiye barış andlaşmasından sonra bütün Yarımadada yaşıyan Araplar, Hz. Muhammed'in dinî ve idarî nüfuzunun gün geçtikçe arttığını gördüler. Esasen bu sırada putlara olan bağlılığın zayıflamış olmasından ve Yarımadanın tek tanrılı yüksek bir dini kabule hazır bir durumda da bulunmasından dolayı Hz. Muhammed'in tek-

liflerini ulaştıran elçilerin müsait karşılanmaları ve bu arada İslâmiyet'in bu kabileler tarafından kabul edilip onun icap ve mükellefiyetlerinin derhâl yerine getirilmesi kolayca mümkün oldu.

Hicretin 10. yılında Medine, Arabistan'ın dört bucağından gelen ve çeşitli kabilelerin ihtida haberlerini getiren heyetlerle dolup taştı. Yemen'den, Yemame'den, Necid'den, Oman'dan, Bahreyn'den, Belka'dan, Hadramavt'tan birçok Müslüman olmuş kabileler, dinî ve siyasî bağlılıklarını bildirmeğe memur temsilcilerini en kısa bir zamanda Medine'ye gönderdiler; böylece Hz. Muhammed'in Vedâ Haccına hazırlandığı tarihlerde artık Arap Yarımadasının her bölgesinde Medine hükûmetine dînen ve siyaseten bağlı birçok kabileler bulunduğu gibi, eski kitabî dinlere bağlı veya Mecûsîlik, Sabiîlik gibi kitabî muamelesi görmüş din sâliklerinin cizye vererek Müslüman himayesini elde etmiş toplulukları da vardı [21].

Ridde'nin İslâmiyet için en tehlikeli örneklerini vermeden önce, 10. yılda Arap yarımadasındaki islâmlaşma hareketine kısa bir göz atmak gerekmektedir.

Hicret'in 10. yılının Rebi' al - Evvel ayında Hz. Muhammed dört yüz kişi ile birlikte Hâlid bin Velid'i Necran'da yaşıyan *Benu al-Hâris bin Kâab*'lara gönderip onları İslâm'a dâvet etmesini, kabul etmezlerse silâh kullanmasını emretti. Hâlid, puta tapan Benu al - Hâris'leri Müslümanlığa girmeğe ikna etti ve yeni dinin prensiplerini onlara öğretebilmek için de Necran'da iki ay kalmağa mecbur oldu. Bu arada da Hz. Peygamber'e şöyle bir mektup yazdı: "*Ey Tanrı Elçisi, sana esenlikler dilerim ve sana hak mâbud olan Tanrıyı överim. Hamdü senadan sonra..... ben Benu al - Hâris bin Kâab'ların illerine geldikten sonra, emrettiğin gibi onları üç gün İslâmiyet'e çağırdım. Etrafa süvariler göndererek Müslüman olunuz, emniyete ve selâmete kavuşursunuz, diye ilân ettirdim. Onlar benimle savaşmadan Müslüman oldular. Ben onlara Tanrı'nın emirlerini öğreterek ve yasak ettiği işlerden onları meneyliyerek aralarında yaşıyorum.....*" dedi. Bu mektubu alan Hz. Peygamber de Hâlid'e, artık Medine'ye dönmesini ve Benu al-Hâris bin Kâab'lardan bir heyeti misafir olarak beraberinde getirmesini emreder mahiyette bir cevap gönderdi [22]. Hâlid beraberinde Benu al-Hâris bin Kâab'ların ileri gelenlerinden bir toplulukla Medine'ye döndü. Hz. Muhammed bunlarla görüştü ve içlerinden *Yezid Bin Husayn*'ı reis tâyin etti. Necran'a dönecekleri

21 Belâzûrî, Türkçe. Ter., C. I. S. 119.

22 Mektubun metnini İbni Hisaşm'da gören Caetani, İbni İshak'ın verdiği bu bilgiyi itimada şayan bulmamaktadır. Bk. Caetani, VII., S. 12. Mektup Taberî'de aynen mevcuttur. Bk. Türkçe. ter. C. II., 2. S. 820.

vakitte âdet olan hediyeleri dağıttı. Elçiler yurtlarına döndükten sonra, Hz.Muhammed onlara Ensar'ın *Benu Neccâr* kolundan Amr bin al-Hazm'ı öğretmen ve mâliye memuru olarak gönderdi. Amr orada dinî tavsiyelerde bulunup zekât mallarını toplayacaktı.

İbni İshak'a dayanan bir rivayet, bize Amr binHazm al - Ansârî'ye Hz. Muhammed tarafından yazılmış bir tâlimat mektubunun, Kuran tarihi bakımından çok değerli bir haberi ihtiva ettiğini göstermektedir. Mektup şu yoldadır:. "*Bismillâhirrahmanirrahim, ey müminler ahd ve anlaşmalarınızı yerine getiriniz..... bu, Tanrı Elçisi Muhammed'in Yemen'e gönderdiği Amr bin al-Hazm için yazdığı mektuptur. Tanrı Elçisi ona bütün işlerinde Tanrı'dan sakınarak hareket etmesini emretti. Çünkü Tanrı kendisinden sakınan ve hayr ve iyiliklerde bulunanlarla birliktedir. Tanrı Elçisi ona, Tanrı nasıl emrettiyse hak ve hukuka o şekilde riâyet ile iş görmesini, insanlara hayrı müjdelemesini, Kur'an'ın ve İslâm dininin kaidelerini öğretmesini, kötülüklerden menetmesini emreder. Temiz olmıyan kimseler Kur'anı ellerine almasınlar. Ahaliye leh ve aleyhlerinde olan emir ve hükümleri anlatsın.....*"[23]. Mektup bundan sonra daha bir hayli uzar. Fakat bizim için mühim olan cihet yukarıya aldığımız, *Temiz olmıyanların Kur'ana el sürmelerinin yasak* olduğunu emreden cümledir. Zira böylece peygamberin mümessillerinin Yarımadada İslamîyeti öğretmek ve yaymak üzere gittikleri zaman bunu, ancak ezberlerinde olduğu kadarını söylemek suretiyle yapmadıklarını, nâzil olmuş âyetlerin yazılı nushalarını da beraber götürdüklerini ispat eder. Bunun önemini Caetani ve Frants Buhl (is. Ans. S. 100l, Caetani, C. VIII. S. 26) de kabul etmekte fakat haberin doğruluğu hususunda her ikisi de şüphelerini açıklamaktadırlar.

Bu nokta üzerinde ısrarla durmamızın sebebi, Caetani'nin aşîkar olan bir yığın tarihi vesika krşısında" Yemen'in Müslüman olmadığını, tam bir istiklâl içinde bulunuduğunu, orada Esved'in isyânı başlayınca da Peygamber'in, bu hâdiselere zerre kadar önem vermediğini iddia etmesidir.

Hz. Peygamberin elçilerine yazdığı ve yukarıya aldığımız mektuplar ile onlardan gelen cevaplar, Kur'an hakkındaki kayıtlar, ana kaynak olan Belâzûrî, Taberî, Buharî, İbni Sa'd tarafından teyid edilmektedir.

Hz. Muhammed, Esved'in isyanını önlemek için bütün gücüyle çalışmıştır. Şu hâlde Caetani'nin bu yoldaki iddiaları doğru olamaz (VII. S. 36).

23 Taberî, Türkçe. ter., II., C., 2. S. 824.

Hz. Muhammed'in Yemen'i İslâmlığa kazanmak hususundaki gayretleri bitmemiştir. Birçok kollara ayrılan Benu al - Hâris bin Kâ'blar'a mektuplar ve elçiler yollıyarak, kimine amanname verip kiminin bazı sulak arazideki haklarını tanıyarak ümit ettiği müsbet sonucu elde etmiştir. Peygamber Vedâ Haccına çıkmadan önce Muaz bin Cebel ile Ebu Musa'al - Aş'arî'yi İslâmiyet'i yaymaları için Yemen'e yolladı ve kendilerine tâlimat verirken "*herşeyi kolaylaştırınız, zorlaştırmayınız, fenalık değil, iyilikler yapınız, hasmâne değil dostâne duygular taşıyınız*" dedi. Aş'arî, Yemenin daha çok kıyı bölgelerine, Muaz bin Cebel ise yukarı bölgelerine memur edilmişlardi. Fakat Yemen gibi verimli ve geniş bir bölgede yaşıyan pek çeşitli boy ve soydaki insanların hepsini, birdenbire İslâmlığa kazanmak pek tâbiidir ki, mümkün olamamıştır. Bunu Belâzûrî'de gördüğümüz *Muaz bin Cebel*'in şu mektubundan kolayca anlamaktayız: "Yağmur suyu ile yahut akar sularla sulanan toprakların mahsulünden onda biri, sunî şekilde sular akıtmak suretiyle sulanan yerlerden bunun yarısı alınır. Olgunluk çağına gelenlerden, nüfus başına bir dinar veya bunun karşılığı dokuma bez alınır. Yahudî, yahudîlikten döndürülemez". Böylece yalnız Müslümanların ve Yahudilerin değil, Yemen'de oturmakta olan Mecûsîler'in de Medine'ye tâbi bir durumda yaşadıkları gene Belâzûrî'de aynı sayfadaki şu kayıttan anlaşılmaktadır: "Peygamber Hecer ve Yemen Mecusîlerinin olgunluk çağına gelenlerinden adam başına bir dinar vergi alınmasını emretmiştir". 10. yılın Ramazan ayında büyük Mezhic kabilesinin Yemen'de oturan *Ans*, *Murad*, *Sa'd al-Aşire*, *Ca'fi*, *Zebid* ve diğer kollarını İslâmiyet'e dâvet için, başlarında Ali bin Ebî Talib'in bulunduğu ve tahminen 300 kişiden meydana gelmiş bir sefer heyeti hazırlandı. Bir rivâyete göre, Ali savaşarak, İslâmiyet'i kabul ettirdi. Taberî'ye göre ise (Tab. Ter. II. 2,. S. 830) *Mezhicler* derhâl İslâmiyet'i kabul ettiler. Yahudî Hahamı, *Kâab al-Ahbar* da bu yıl ihtida etmiştir.

EZD kabilesinden 10 kişinin başında bulunan *Sarrad bin Abdullah al-Ezdi* gene aynı yılda Müslüman olmuş ve kendisi gibi İslâmiyet'i kabul etmiş bulunan *Ezd*'lerin başına geçerek *Cereş* şehrini kuşatmıştı. Kuşatma uzun sürmüş, sonunda Müslümanlar üstün gelerek, Sarrad, Cereş ve Tebale şehirlerine baş eğdirmiş ve oraları İslâmlığa kazandırmışlardır.

HEMDANLAR'ın İslâmiyet'i kabul ettikleri haberi ise, Hz. Muhammed'in secdeye kapanıp Allah'a şükretmesine ve Hemdanlar'a selâmımdır, Hemdanlar'a selâmımdır sözünü tekrarlamasına sebep olmuştur (Tab. Ter. II, 2., S. 831).

ABD al - KAYS delegeleri de bu yıl Peygamberi ziyaret ettiler ve içlerinde Hristiyan dinine girmiş olanlar bile İslâmiyet'i kabul ettiler.

Aralarında bulunan *Amr bin Cârud* kendi kavmi dinden döndüğü zaman bile Müslüman kaldı[24].

Gene 10. yılda Becîîeler'den *Cerir bin Abdullah Becîli*, maiyetindeki 150 kişi ile birlikte Hz. Muhammed'e bağlılığını bildirmeğe geldi. Hepsi kelime-i şahadet getirdiler. Peygamber onlara söylediği nutukta, göndereceği vâlinin bir Habeşli bile olsa, ona itaat etmeleri lüzûmundan bahcetmiş ve döndükleri zaman *Zu'l-Hulâsa* putunu yıkması için *Cerir bin Abdullah*'a emir vermiştir. O da bu emri derhal yerine getirmiştir.

Zebidler'in, Sadefler'in elçileri de aynı şekilde Medine'yi ziyaret edip aldıkları hediye gümüşlerle memleketlerine döndüler.

Muradlar'a gelince, bunlarla Hemdanlar arasında büyük bir geçimsizlik vardı. İşte İslâmiyet bu geçimsizlikten bir hâyli istifade etti. Ferve bin Müseyk al - Murâdî, müttefiklerinden olan Kindeler'in emrinden ayrılıp Medine'ye geldi; İslâmiyet'i kabul etti. Haz. Muhammed de onu, mükâfat olarak, Muradlar, Mezhicler ve Zebidler üzerine kendi temsilcisi tâyin etti.

Arabistan'ın âdeta zahire anbarı durumunda olan ve Hicaz'ın doğusuna düşen Yemâme bölgesinde büyük REBİA kabilesinin bir kolu olan Hanife kabilesine gelince, bunların 7. yılda başkanları olan Hevze bin Ali'nin İran yoluyla gelen Hristiyanlığı kabul etmiş olması muhtemeldir. Peygamber ona, *Salit bin Amr al-Amirî* eliyle bir mektup yolladığı zaman o Peygamber'e, kendisinin şair ve hatip olduğunu, şayet kendisine bir pay verilecek olursa, İslâmiyet'e gireceği yolunda bir cevap yolladı. Bundan sonra, Hanife kabilesinden 10 kişilik bir heyet Medine'ye geldi içlerinde bulunan Müseylime de aynı şekilde ortaklık peşinde koşmuş, Peygamber'den kendisine bir menfaat temin edemeyince Peygamberlik iddiasına koyulmayı en uygun bir yol zannetmişti. Hâlbuki gene Hanîfe kabilesinin mühim bir kısmına hükmeden Sümame bin Usâl, maceralı bir şekilde de olsa önceden İslâmiyet'e girmiş ve bu uğurda Yemâme'de sonradan İslâm'ı terkedenlerle bir hayli uğraşmıştır[25].

Bundan başka önemli bir kabile olan Kindeler'den de Eş'as bin Kays seksen kişilik bir temsilci topluluğu ile Medine'ye gelmişti. Kinde Araplarının saçları pek dikkatli taranmış, gözleri de sürmelenmişti. Meşlâhları renkli ve altın pullarla işlenmişti. Hz. Muhammed bu pek süslü giyimi beğenmedi. Elçiler İslâmiyet'i kabul ettikten sonra Peygamberin emriyle süslü elbiselerini çıkarmaya mecbur oldular (Tab. Leyden basısı, I., S. 1739).

24 Taberî, Türkçe terc. II. C., 2., S. 936 - 7 .

25 İbni Sa'd, Tabakat, V., S. 401.

Hz. Peygamber T a y y l a r'ın da sefaret heyetlerini kabul etmiş ve onların kollarından olan bütün kabilelere mektuplar yazmıştır. Tayylar İslâmiyet'i büyük bir çoğunlukla kabul etmişlerdi.

10. yıldan önce İslâmiyet'i kabul etmiş bulunan E s e d l e r'e Peygamber mektup yazarak Esedler'in, Tayylar'ın sularına saldırmamalarını arazilerine girmemelerini ihtar etti.

Gene İbni Sa' d'dan aldığımız bilgiye göre H a d r a m a v t büyüklerine Hz. Peygamber mektuplar yazmıştır. Bunlar arasında da İslâmiyet'in kabul edildiği yazılmış olan bir beyitten anlaşılmaktadır.

Sekizinci Hicret yılında Müslüman olan Oman halkı, yâni Ezdler' den olan halk, İslâmın inceliklerini öğrenmek isteyince, Hz. Muhammed onlara *Amr bin al-As*'ı yolladı.

Buraya kadar 10. yılda İslâmlaşmış büyük, küçük bazı kabilelerin İslâmiyet'e nasıl girmiş olduklarını, bir yığın karışık haberler arasından, mümkün olduğu kadar seçmeğe çalıştık. Şimdi Yarımada'nın *Bahreyn* gibi bazı bölgelerinin 10. yıldan önce nasıl olup da İslâmiyet'e dahil olduklarına işaret eden kısa misâller vererek, yarımada'da yeni semavî dini tanımamış veya bundan haberdar olmamış bir köşenin kalmadığını ispat etmek mecburiyetindeyiz. Öyleki, Hz. Muhammed öldüğü zaman İslâmiyet, âdeta henüz Hicaz bölgesinin sınırlarını aşamamıştı iddiasında bulunan müsteşriklere bu iddialarında haklı olmadıkları cevabını verebilelim.

Bahreyn'i 8. yılda Fars ülkesinin bir parçası gibi telâkkî edenler vardı. Orada A b d a l - K a y s l a r'la B e k r b i n V â i l ve T e m i m Araplarından birçokları yaşardı. Hz. Peygamber zamanında orada Farslar'ın vâlisi *Münzir bin Sâva* idi. Hz. Peygamber buranın büyüklerine İslâmiyet'i veya cizye vermeği kabul etmelerini bildiren bir mektup yazdı Ora halkından ata tapanların bir kısımı ve başkanları Müslüman oldular; Mecusî, Yahudî ve Hristiyan olan ahalisi ise *al-Alâ bin al-Hadramî* ile barış yaptı. *İbni Abbas*'ın rivayetine bakılırsa, Hz. Peygamber'in Bahreyn halkına şöyle bir mektup yazdığı görülür: "*Tanrıyı ululadıktan sonra, siz namaz kılar zekât verir Tanrı ve Elçisine kalbden inanır, hurmalığınızın mahsülünden onda birini, ekinlerinizden yirmide birini verir, çocuklarınızı Mecûsî yapmaz iseniz, siz andlaşmada anılan şartlarla emniyet içindesiniz. Ancak ateşgedeler Tanrı ve Elçisinin emriyle yıkılıcaktır. Ancak İslâmiyet'i kabul etmez iseniz sizden cizye alınacaktır.*" Mecusîlerle Yahudîler İslâmiyet'e yanaşmadan cizyeyi ödemeği kabul ettiler (Belâzûrî, ter. I. S. 130).

Necran'ın Hristiyan halkından da bir heyet gelip Hz. Muhammed ile cizye vererek dinlerinde serbest kalmak şartı ile bir andlaşma yaptılar. Hz. Muhammed'in bunlara yazdığı mektubun metni çok enteresandır. (fazla bilgi edinmek için bk. Taberî Leyden basısı, I., S. 1740). Böylece Necran'ın Hristiyan halkı da dinen olmasa bile, hukuken Medine hâkimiyetini tanımak mecburiyetinde kalmıştır.

Arap Yarımadasının kuzey bölgesinde oturan ve Hristiyan Bizans ile en yakın teması bulunan G a s s a n l ı l a r'dan da 10. yılda bir elçilik heyetinin geldiği Vâkıdî tarafından zikredilmiştir[26]. Gelen heyetin geri döndüğü zaman İslâmlığı yaymayı başarıp başaramadığı hakkında kesin bir vesikaya malik değiliz.

Kuzey - doğu bölgesine gelince, kuzeyden, Mezopotamya'dan Bahreyn'e doğru uzanan topraklara yayılmış bulunan büyük T e m i m kabilesi Hicretin 9. yılında Utârit bin Hâcib, el - Akra' bin Hâbis, al Zibrikan Bin Bedr, Amr bin al - Ahtem, Nu'aym bin Zeyd, Kays bin Âsım ve başkalarından müteşekkil bir heyeti Hz. Peygamber'e yolladı. Mekke fethinde Hz. Peygamber ile birlikte hazır bulunan el - Akra' bin Hâbis ile Fezâre kabilesinden Uyeyne bin Hısn da bu gelen heyetin içine girmişlerdi. Önce meziyet ve fazilet yolunda bir yarışma yapıldı; Temim kabilesinin hatiplerinden Utârid bin Hâcib'e Sâbit bin Kays ile Peygamberin meşhur şairi Hassan bin Sâbit cevap verdi. Sonunda Müslümanların üstünlüğünü kabul eden Temimler İslâmiyet'i kabul ederek memleketlerine döndüler[27].

Yukarıda da söylediğimiz gibi, Arabistan'ın hemen her bucağında dinen ve siyaseten Hz. Muhammed'e bağlı kabileler, topluluklar veya bazı kabilelerin ileri gelen şahsiyetleri vardı.

C. Riddenin sebebleri

Vedâ Haccından yorgun ve zayıf düşmüş bir hâlde dönen Hz. Muhammed Muharrem ve Safer aylarını Medine'de sâkin bir şekilde geçirdi. 11. yılın Muharrem ayında Şam üzerine yürümek maksadıyla seferberlik ilân etti ve ordunun başkomutanlığına azatlı kölesinin oğlu olan *Usame bin Zeyd*'i tâyin etti. Tam bu sırada Peygamber, ölümüne sebep olan hastalığa yakalandı. Bu haber çarçabuk Arabistan'ın dört bucağına yayıldı. Hristiyanlar ve Yahudiler fırsattan istifade ederek İslâmiyet'i yeni kabul etmiş olan kabile mensuplarını dinden dönmeğe

26 İbni Sa'd'a dayanarak Caetani, VII. C., S. 46.

27 Taberî, arap. De Goeje baskısı, I., S. 1710 - 1.

teşvik ettiler. Yemen gibi Ebna, Arap, Yahudî kabileleri ile meskûn ve çeşitli dinî inançlara bağlı toplulukların yaşadığı bir bölgede bu haber daha büyük bir tepki unsuru hâline geldi. Esasen Arap yarımadasının büyük bir kısmının iktisadî ve siyasî bakımdan Medine hükûmetine bağlanmış bulunması bazı kabile ileri gelenlerinin haset ve kıskançlığını uyandırmıştı. Medine artık zengin ganimet mallarının, zekât ve cizyenin ve binnetice siyasî ve askerî nüfuzun toplandığı bir başkent hâline gelmişti. Yarımadanın dört bucağına oradan emirler veriliyor, elçiler, memurlar müşküllerini hal etmek için gene oraya koşuyorlardı. Yarımadanın en akla gelmez köşeleri, Peygamber Muhammed'in himayesine sığındıkları için komşu kabilelerin baskın korkusundan uzak olarak yaşıyorlardı.

Tanrı Elçisinin hastalanması haberi bir takım kabile şeflerinin siyasî gayelerini açığa vurmalarına fırsat verdi. Bunlar topraklarını Medine hükûmetinin nüfuzundan sıyırarak zekât ve sâir adlarla toplanan vergileri, kendi şahsî menfaatlerine veya gene kabilelerinin korunmasını temine tahsis etmek maksadiyle göndermediler. Bu hareket Medine hükûmeti tarafından isyan sayıldı. Bazıları isyan etmeden önce. ince plânlar düşündüler; muvaffak olmak için Hz. Muhammed gibi görünmenin en iyi çare olacağı kanaatine ulaştılar. Böylece dinden dönen kabilelerin bazılarının başında peygamberlik iddiasında bulunan bir takım âsi şefler görüyoruz ki, bunlar İslâm tarihinin ilk devirlerinde ortaya çıkan ve bazıları sonradan iyi bir Müslüman olarak tanınan yalancı peygamberlerdir. Arabistan'ı bir yangın gibi saran Ridde'nin başlıca sebeblerini şöylece sıralıyabiliriz: 1) Peygamber'in hastalanması ve ölümü; 2) Siyasî arzularını tatmin etmek istiyenlerin çeşitli vasıtalara baş vurmaları, halkı isyana teşvik etmeleri; 3) Halkın zekât ve cizyeden muaf tutulmak istenmeleri; 4) Kabile asabiyetinden dolayı Kureyş hâkimiyeti altına girmek istenmemesi; 5) Yeni dinin ibâdet usullerinin ve mükellefiyetlerinin Yarımada'da henüz tam mânasıyla kavranamamış bulunması.

D. Riddenin Yayılması ve Önlenmesi

Böylece Hazreti Muhammed'in son günlerinde başlamış olan Ridde Ebu bekr zamanında gittikçe yaygın bir hâl aldı ve Esedler, Gatafanlar, Eşca'ların bir kısmı, Temimler, Süleymler'den bazıları, Havazinler'in bir kısmı, Beni Hıfaflar, Imru'ul-Kayslar, Zekvanlar, Beni Câriyeler, Hanîfeler, Bahreyn ahâlisi, Benu Bekr bin Vâiller, Oman Ezdler'inden Debalar, Nemr bin Kasıtlar, Kelbler, Kudaalar'dan bazıları, Beni Âmirlerin hepsi vsr. dinden döndüler.

Sadık kalanlara gelince, onlar da şunlardır: "İki Mescid (yâni Mekke ile Medine) arasındaki kabilelerle *Eslemler*, *Gıfarlar*, *Cüheyneler*, *Müzeyneler*, *Kâab* ve *Sakîfler*.". Ayrıca *Tayylar*, *Hüzeyller*. Becileler, Has'amlar, Tihame yakınındaki *Havâzinler*, *Cüşemler*, *Sa'd bin Bekrler* de sadık kaldılar. Gene sadık kalanlar arasında Bahreyn'de *Abdülkays*lardan bazıları, bazı Yemenliler, Yemen'de *Kindeler*, Hadramavtlılar, *Cendel*, *Zebid* kabilelerini de saymak gerekir.

Ebu Bekr hâlife olmadan önce, Üsâme, Peygamber'in emriyle Suriye seferine hazırlanmış, fakat onun hstalığı bu seferin bir zaman için geri bırakılmasını gerektirmişti. Ebu Bekr Hâlifelik makamına geçer geçmez yukarıda bahis konusu ettiğimiz irtidad ve isyanlara bakmadan Usâme'yi Hz. Muhammed'in emridir diye Suriye'ye yolladı. İşte, bunu fırsat bilen mürtedler, Medine'de Müslümanların sayısının az olduğunu düşünerek bir gece baskınına hazırlandılar. Ebu Bekr ise bunu önceden tahmin edip Müslümanların Mescid'de hazır bulunmalarını emretmişti. İrtidad edenler *Kureyşlilerle Ensar* arsındaki nefretten istifade edeceklerini sanıyor, müşterek düşman karşısında bu nefretin ortadan kalkacağını hiç hesaba katmıyorlardı

Ebû Bekr isyan ve irtidad haberlerini aldıkça, vâlilere haberciler yollamak suretiyle bir müddet oyalama siyaseti tâkîp etti. Maksadı *Usâme* ordusunun dönmesini beklemekti. Fakat *Abs* ile *Zübyan* kabileleri acele olarak Medine üzerine yürüyünce, Ebû Bekr artık Usâme'yi bekleyemedi. Kuzeyde bulunan *Kelb* ve *Kuzaalar* da dinden dönmüşlerdi. Bunun üzerine Ebu Bekr dinden dönüp *Tuleyha bin Huveylid*'in etrafında toplanan *Tayy*, *Esed* ve *Gatafan* ve *Kinanelerin* bir kısmı üzerine yürüdü ve ileride Tuleyha bölümünde etraflıca göreceğimiz üzere Zul'-Kassa ve el'Abrak savaşlarında bunları yendi. Bu işi bitirip Medineye dönen Ebu Bekr artık elçilerle oyalama politikasını bir yana bırakıp onbir birlik kurarak bunlara komutanlar tâyin edip isyan eden bölgelere yolladı. Bunlardan birisinde yalancı peygamber Tuleyha üzerine giden birlikti ki, komutanlığına *Hâlid bin Velid* tâyin edilmişti. *Zu'l Kassa* savaşının Müslümanların başarısı ile sonuçlandığını gören müteredditler derhâl İslâm ordusuna iltihak ettiler. Böylece Hâlid'in kuvvetleri yol aldıkça, yuvarlandıkça büyüyen bir çığa benzedi. Ebu Bekr, Hâlid'e Tuleyha'nın işini bitirdikten sonra *Temimler*'den olan *Mâlik bin Nüveyre*'nin üzerine, yâni *Butah* bölgesine hareket etmesi emrini de verdi. Ayrıca teşkil ettiği onbir birliğin komutanlrına da birbirinin aynı olan

ve kendisinin emir ve tavsiyelerini ihtiva eden bir mektup verdi [28]. Bu birlikler şöylece düzenlenmişti:

1) *Hâlid bin Velid*, Tuleyha bin Huveylid ve Butah'daki Mâlik bin Nüveyre üzerine;
2) *İkrime bin Ebi Cehl*, Yemâme'ye, Müseylime üzerine;
3) *Muhâcir bin Ebi Umeyye*, yalancı peygamber Esved al - Ansî'nin Kays bin Makşuh ile birleşen adamlarını yenebilmesi için Yemen' deki Ebnaya yardımcı olarak gidecek sonra da şimdi kısmen mürtedlerin tarafını tutmaya başlıyan Hadramavt'ı istila edecekti.
4) O sırada Yemen'den gelmiş bulunan *Hâlid bin Said bin al-As'ı*, Suriye yaylasında bir yer olan Hamkateyn üzerine;
5) *Amr bin al - As*, Kudaalar, Vedia ve Hâris topluluğu üzerine;
6) *Huzeyfe bin Mıhsan*, Deba ahâlisi üzerine;
7) *Arfaca bin Hersume*, sonradan Huzeyfe ile birleşmek üzere Mehre'ye;
8) *Şurahbil bin Hasene* de İkrime bin Ebi Cehl'in arksından ona yardımcı olarak Yemâme'ye yüriyecek, orası fethedilince birlikte Kudaalar üzerine gideceklerdi;.
9) *Tureyfe* (Yahut Ma'n) *bin Hâciz*, Süelymler ve Havâzinlerin Süelymler ile birlşmiş olanları üzerine;
10) *Süveyd bin Mukarrin*, Yemen'de Tihâme'ye;
11) *Alâ bin al-Hadrami*, Bahreyn'e gidecekti [29].

Hâlid , Gamr denilen yerde toplanmış olan âsileri de dağıttıktan sonra *Ümmü Zeml*'in isyân ve irtidadını ortadan kaldırdı. Bu *Ümmü Zeml* meşhur *Ümmü Kırfe binti Rebi'a* nın kızıdır; babası da *Mâlik bin Huzeyfe bin Bedr*'dir. *Ümmü Zeml Selma binti Mâlik*, Hz. Peygamber zamanında esir edilmiş ve ganimet olarak *Hz. Ayşe*'ye verilmişti. *Hz. Ayşe* onu azad etmişti. Hz. Peygamber ölüp kabileler isyân edince *Ümmü Kırfe*'nın kızı *Ümmü Zeml Selma binti Mâlik*, anasının devesine binerek irtidad etmiş ve isyâncıların başına geçerek Hâlid'in ordusunu bir hayli yıpratmıştı. Selma'nın etrafına toplananlar sadece kendi Huab kabilesinin erkekleri değildi. Şuradan buradan kaçıp gelmiş olan maceraperestler de onun tarafını tutmuşlardı. Hâlid bu haris kadının devesinin bulunduğu yere bütün gücüyle hücum edip hatta Selma'nın devesini vurana 100 deve bağışlayacağını vâdetmeseydi, savaş belki de daha çok

28 İbn al - Esîr, Üsd al - Gâbe, III., S. 65.
29 Tabrî, de Goeje baskısı, I. S. 1881.

uzayabilecekti; fakat Hâlid askerî dehası sayesinde, oldukça önemli bir zayıat vermiş olmakla beraber, Selma ve taraftarlarını mağlup etti ve Selmayı'da harp meydanında katlettirdi.

Mezopotamya'dan Yemâme'ye kadar yayılmış olan büyük Temîm kabilesi dört esaslı kola ayrılır: 1) S'ad bin Zeyd Menatlar; 2) Amr bin Temim; 3)) Hanzala; 4) *Rîbablar*. Amr bin Temîm ve Ribâb kabileleri İslâma sadık kalmışlardı. Birinci koldan olup Muka'is ve Butûn adlarını taşıyan kabilelerin vâlisi olan Kays bin Âsım bir müddet tereddüt içinde beklemişti; Ribâb, Avf ve Ebnâ'nın vâlisi olan Zibrikan bin Bedr zekâtı toplayıp Ebu Bekr'e teslim ederse, kendisi onun aksini yapacaktı. Çünkü bu ikisinin araları açıktı. Biri diğerinin yaptığını yapmak istemi yordu. Zibrikan bin Bedr Hz. Peygamber zamanındaki ahdini yerine getirdi. Zekât develerini Ebu Bekr'e teslim etti. Fakat Kays bin Âsım tereddüt geçirdiğinden, sonunda pişman oldu. Al - Alâ bin al-Hadramî tarafından kuşatılınca vergi malları ile birlikte onu karşıladı ve tereddüdünün sebeplerini açıkladı. Bu sırada Hanzala kolundan Yerbu'ların başkanı bulunan Mâlik bin Nüveyre ile aynı koldan olan Mâlikler'in başkanı Veki'bin Mâlik dinden dönmüşlerdi.

Bahreyan'deki Ridde'nin önlenmesine gelince: Seyf yoluyla elde ettiğimiz haberlere bakılırsa [30] Bahreyn'de İslâmiyet'i kabul etmiş bulunan bazı kabileler dinden dönmüşlerdi. Bunların başında Kays bin Sa'lebe koluna mensub olan *Hutam* dinden döndükten sonra kendisine tabi bulunan Bekr bin Vâil'lerle birlikte harekete geçip Katif ve Hecer'e gitti. Orada yaşıyan *Zût* ve *Sebabice*'leri doğru yoldan şaşırttı. Abd al - Kays'lar ise Hutam'a uymayıp bilâkis *Münzir bin Sâva*'ya ve diğer Müslümanlara yardıma koşuyorlardı. Ama Hutam bu yardımı kesmemek için elinden geleni yaptı ve Müslümanları kuşattı. Ebu Bekr bu sırada al - Alâ bin al - Hadramî'yi Mürtedlerle savaşmak üzere Bahreyn'e yolladı. Yolda Yemâme civarından geçerken Müslümanlara katılanlar oldu. Meşhur Sumâme bin Usâl bunların başında gelmektedir. Kays bin Âsım da bu yolculuk sırasında topladığı zekât deve ve atlarını getirip *al-'Alâ*'ya teslim etmiş, daha önce geçirdiği tereddütten pişmanlık duyarak al-'Alâ ile birlikte Bahreyn'lilere karşı savaşmak üzere yola çıkmıştı [31]. Dehna çölünün ortasında bir gece yarısı develerin ürkerek kaçması askerin cesaretini fazlasıyla kırdıysa da, çölde gördükleri bir su onları yeniden hayata bağladı. bu sefer de meşhur *Ebu Hüreyre* de bulunuyordu. Al-Alâ, Hecer'e yakın bir yere kadar ilerledi. Mürtedler

30 Belâzûrî, I. C., S. 134; Taberî, türkçesi. III. C., S. 184 v. öt.; Zehebî, Tarih al - İslâm, C. I., S. 359.

31 Taberî, türk. ter. III. C., S. 177 v. öt.

Hutam'ın, Müminler *al - 'Alâ*'nın komutası altında günlerce çarpıştılar; sonunda yaralı Hutam, Kays bin Âsım tarafından öldürüldü. Önemli bir mevkîi olan *al-Garûr* esir edildiyse de sonunda affa nail oldu. Ganimet malları İslâmiyetin emrettiği üzere askerlere dağıtıldı. Dinden dönmüş olanlar sağa sola kaçışmak teşebbüsünde bulundukça, Müslüman vâliler al-'Alâ'dan aldıkları emir üzerine bunları yakalıyorlardı. Kaçanlar, Müslümanlığı kabul ediyorlar, yahut memleketlerine dönmekten alakonuluyorlardı; Diğer bir kısmı ise Dârin'e geliyorlardı *Al-Alâ*. Bahreyn' de Müslüman olanların artık bir tecavüze mâruz kalmıyacaklarından emin olunca, askerleri ile Dârin üzerine yürüdü; orayı zaptetti ve durumu Ebu Bekr'e bir mektupla bildirdi. Ebu Bekr ona Şeybanlar üzerine yürümesini emreden bir cevap yolladı.

Oman ve Mehre'de Ridde'nin önlenmesine gelince : Hicretin 12. yılında Oman'da *Ezd*'lerin başında bulunan Lakît bin Mâlik al-Ezdî isyan etti. Şeref bakımından üstünlük iddialarında bulunan ve bir rivâyete göre peygamberlik de iddia eden Lakît İslâmlar'dan *Ceyfer* ve *Abbâd*'ı dağlara sığınmak zorunda bıraktı. Bunlar Halife'den yardım istediler. Ebu Bekr Ezdler'den *Arfece* ile Himyerler'den *Huzeyfe*'yi yardıma memur etti. Ayrıca Halife kendi emirlerini Yemâme'de tutmıyan *İkrime*'ye. *Huzeyfe* ve *Arfece*'ye yardım ettiği ve büyük bir başarı kazandığı takdirde onu affedeceğini yazdı. *Lakit* taraftarlarını çoğaltırken, Müslümanlar da kuvvetlerini arttırmışlardı. Sonunda iki taraf *Debâ*'da karşılaştılar. *Naciye* oğulları ile *Abd al - Kays* 'lardan kuvvetli bir yardım ekibi gelmeseydi, az kalsın, *Lakît bin Mâlik* savaşta üstün gelecekti. *Taberî* bu savaşda mürtedlerin 10 000 kişi kaybettiklerini yazmaktadır [32].

Oman bölgesindeki mürtedlerin işini bitirdikten sonra, *İkrime bin Ebu Cehl* kendi askerlerinin başında olduğu hâlde Mehre'ye gitti, Orada biri *Şehrit*'in diğeri *Muharip* oğullarından *Musabbih*'in idaresinde toplanmış bulunan iki kuvvetle karşılaştı. *Şehrit* ile *Musabbih*'in araları açık olduğu için İkrime'nin işi kolaylaştı; önce *Şehrit*'i Müslüman olmaya dâvet etti. O, ilk çağrışta İslâmı kabul etti. Arkasında bulunan kabileklerin hepsi Şehrit'in izinden gittiler. *İkrime*, onunla birleşerek Musabbih kuvvetleri üzerine yürüdü. Debâ'dakinden daha şiddetli olan bir savaş sonunda mürtedler yenildiler. Müslümanlar bir hayli esir ve ganimet elde ettiler. Ayrıca bütün Mehre'nin Medine'ye boyun eğmesini sağlamış oldular.

32 Taberî, de Gaeje baskısı, I. C. S. 1979.

Bu arada Yemen'de de ikinci bir ridde vuku bulmuştu: Halife Ebu Bekr âsi *Esved*'in öldürülmesinde büyük bir rolü olan Firûz'u Yemen'e vâli tâyin etmişti. Yukarıda bahsedildiği üzere Yemen'in isyanı, esasında bir *Arap - Ebna* mücadelesi idi. Âsi Esved, Ebna'dan olan *Firûz al - Deylemî*'nin de büyük gayretleri ile ortadan kaldırıldıktan sonra, bu mücadele ancak çok kısa bir zaman için önlenebildi. Ebu Bekr'in Yemen'e Firûz al - Deylemî'yi vâli tâyin etmesi, onun *Cüşeyş al - Deylemî* ve *Dazaveyh* gibi hemşehrileriyle birlikte iş görmesi, ırkan Arap olan *Kays bin Makşuh al - Muradî*'yi son derece kıskandırdı. Zira Yemen'in isyân ve irtidadında o da İslâmlarla birlikte hareket etmiş ve bir hâyli tehlikeleri göze almıştı. Buna rağmen, Yemen ötedenberi olduğu üzere gene Ebna'nın hükmü altına verilmiş, *Kays* ise beklediği mükâfatı elde edememişti. İşte bu yüzden o da hileye baş vurarak *Ebna*'dan olan *Dazaveyh*, *Firûz* ve *Cüşeyş*'i öldürürse, yâni Halife'nin Yemen'e memur ettiği kimseleri ortadan kaldırırsa, Yemen'in idaresini kendi eline geçirebileceğini ümit etti. Kısa bir devre için işler *Kays bin Makşuh*'un ümit ettiği gibi cereyan etti. O, önce *Dazaveyh*'i öldürdü. Fakat evine dâvet ettiği diğer iki kişi bir tesadüf eseri olarak onun plânlarını öğrendiler ve *Havlanlar*'a sığınmak üzere kaçtılar. Kays bin Makşuh al-Muradî, San'a şehrini zaptetti; vergileri kendi namına topladı; Ebna'yı üçe böldü. Bir kısmını deniz yoluyla Aden'den, bir kısmını karadan İran'a sevketmek istedi. Firuz al - Deylemî ise boş durmadı *Ukayl* ile *Ak*'lerden aldığı yardımcı kuvvetlerle Kays'ın üzerine yürüdü. Kays bin Makşuh al - Muradî ise Esved'in şurada burada başı boş bir hâlde dolaşan süvarilerini kendisiyle birleşmeğe çağırdı. Onlar Kays bin Makşuh al - Muradî'nin bu teklifini kabul ettiler. Firûz al - Deylemî ise Ebu Bekr'in gönderdiği elçi ve mektuplardan sonra Tihâme ahalisinden olan *Tâhir bin Ebi Hâle*'nin idare ettiği kuvvetlerle, Muhâcir bin Ümeyye komutasında Medine'den gönderilen bir ordunun yardımlarıyla takviye edilmişti.

İki düşman San'a yakınında çarpıştılar. *Arap Kays*, yâni Kays bin Makşuh al - Muradî savaşı kaybetti; kaçtı. Bir müddet sonra Kays'a uymuş olan *Amr bin Ma'di Kerib*, *Muhacir bin Umeyye*'nin kuvvetlerinin çokluğu karşısında kurtuluşu Müslümanlara teslim olmakta görerek, amân ahdi bile almaya lüzum görmeden Kays'dan ayrılıp Müslüman karargâh'ına geldi. Az sonra Kays bin Makşuh al - Muradî de Müslümanlar'ın eline esir düştü. Her ikisi zincirlerle bağlanarak Medine'ye Hâlifenin yanına gönderildiler. Muhacir bin Umeyye, San'a'ya girdikten sonra memleketi çapulculardan ve Esved'in artakalan süvarilerinden temizledi. Orada sükûnet ve düzeni yeniden kurdu. Medine'de bulunan iki esirden, bilhassa *Dazaveyh*'in katili olan *Kays* için, Ebu Bekr idam

cezası verdi ise de o, bu cinayeti işlememiş olduğunu, Peygamberin minberi önünde elli kere yemin etmek suretiyle teyid ettiği için affa nâil oldu. 'Amr bin Ma'di Kerib de aynı zamanda affedildi.

Muhacir bin Umeyye ise Yemen vâliliğini Hadramavt vâliliğine tercih etti ve *Firûz* ile birlikte Yemen'i idare etti.

Hadramavt hâdiselerine gelince: Bu sırada Hadramavt vâlisi *Ziyad* bin Lebid idi. Hz. Muhammed'den sonra zekât ödeme vakti geldiğinde, *Ziyad bin Lebid* halkı Peygamberin emirlerini eskiden olduğu gibi yerine getirmeğe dâvet etti. Bu emirler ise Hadramavt zekâtının *Kinde*'de, Kinde'nin zekâtının ise Hadramavt'ta dağıtılması yolunda verilmişti. Hadramavtlılar Kinde'nin isteklerini yerine getirmediler;dinden dönüp dönmemek hususunda da tereddüt geçiriyorlardı. Ziyad bin Lebid onlara karşı harekete geçmedi, Muhacir bin Umeyye'nin gelmesini bekledi. Muhacir bin Umeyye, San'a'ya gelince Hz. Ebu Bekr'e bir mektup yazdı; gelen cevapta, Muhacir ile İkrime'nin Hadramavt'a kadar ilerlemeleri emrediliyordu. Muhacir bin Ümeyye, *İkrime bin Ebu Cehl, Ziyad bin Lebid* ve daha ikinci derecede bazı Müslüman komutanların yardımlarıyla kindeler'den ve Riyad'da bulunan *'Amr bin Muaviyye*'lerden küfre sapanlar cezalandırıldılar.

Hadramavtlular'dan pek az insan dinden dönenlere yardımda bulunmuştur. Hadramavtlular her zaman Ziyad bin Lebid'i korudular.

Kindeler'in bozguna uğramasından sonra, Nuceyr kalesinde esir edilenlerden *Eş'as bin Kays*, İkrime bin Ebu Cehl'den amân alarak Muhacir bin Ümeyye'nin karşısına çıktı ve kendisiyle birlikte dokuz esire de amân taleb etti. Sonunda iş Halife'ye havale edildi. Halife Hz. Ebu Bekr büyük bir mevki sahibi olan *Eş'as*'ı affedip kendi kız kardeşi ile onun evlenmesine müsaade etmiştir [33].

Buraya kadar yazdıklarımızla Ridde'nin ana çizgilerini göstermiş ve bu arada en önemli Ridde olaylarını özetlemiş bulunuyoruz. Oysa Arabistan'da Ridde'nin tarihine, yazımıza başlarken de bildirmiş olduğumuz gibi, ilk İslâm tarihçileri tarafından başlı başına bir kitap dolduracak kadar yer verilmiştir.

Yukarda açıkladığımız sebeplerden de anlaşılıyor ki, orientalistlerin Hicretin 11 - 12. yıllarında Arap kabilelerinin Ebu Bekr'e vergi vermeği reddetme mânasında anladıkları [34] Ridde tamamiyle siyasî ve iktisadî sebeplerden doğmuştur. Ridde Kureyş hükûmetine karşı

33 Belâzûrî, türk. ter., s. 165.

34 Höhnerbach, Watima's Kitâb ar - Ridda aus İbn Hağâr's isâba, Wiesbaden 1951, S. 10.

bir ayaklanmaydı; yoksa her yerde dinden ayrılma demek değildi. Başa geçen mütenebbîler atık bir putun adına değil, tıpkı Hazret-i Muhammed gibi Allah'ın adına ortaya çıktıklarını iddia ediyorlardı. Ayaklanmaların Medine hükûmetine yönelmiş bulunan nefreti, sadece zekât vermek mükellefiyetinden değil, Hazreti Muhammed'in hükûmetinin sonlarına doğru, hukuk ve din bakımından aydınlatılmaları ve onlardan vergileri toplamaları için kabileler arasına gönderdiği zekât âmillerinin uyandırmış oldukları hoşnutsuzluktan da doğmaktaydı [35]. Merkezden gönderilmiş veya yerliler arasından tâyin edilmiş bulunan bu vergi âmilleri hem vergileri toplar, hem de yerli aristokrasiyi mürakebe ederek, buralarda Medine merkezî hükûmetini temsil ederlerdi.

Hazret-i Muhammed'in ölümü üzerine bu vergi âmilleri, eğer İslâmiyet'e sadık kalan bir azınlığa sığınamadılarsa kaçmak mecburiyetinde kalmışlardı. Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılıyor ki. İslâmiyet din olarak bazı bölgelerde henüz derinleşememiş, siyasî kuvvet olarak da henüz iyice yerleşememişti. Yâni dinî ödevlerine iyice alışamamış olanların ayaklanması din olarak İslâmiyet'in oralarda sathî olduğuna, Kureyş'e vergi vermemek için ayaklananların durumu ise, siyasî bir kuvvet olarak İslâmiyet'in bazı bölgelerde henüz kuvvetlenmemiş bulunduğuna örnek teşkil etmektedir.

Böylece Ridde bu devirdeki ruhî, sosyal ve siyasî durumun gizli sebeplerini ortaya çıkarmak bakımından araştırılması gereken bir konu olduğu gibi, yalancı peygamberlerin faaliyetlerine uygun bir bölge temin etmesi bakımından da büyük bir önem taşımaktadır.

3. DİĞER SEBEPLER

Yalancı peygamberlerin ortaya çıkış sebepleri arasında kabile rekabeti, kabile istiklâline bağlılık, politik ihtiras, kâhinlik yoluyla nüfuz kurmak da sayılabilir.

A. Kabile rekabeti ve kabile istiklâline bağlılık:

Araplar'da kabileler arasında ötedenberi rekabet eksik olmamıştır. Hatta bunu, kuvvetini kaybetmiş, zayıflamış bir hâlde zamanımızda bile görmek mümkündür. Şairlerin bu yolda, gerek irticalen, gerek hazırlıklı olarak söyledikleri birçok şiirler, bize kadar gelebilmiştir. Her

35 Wellhausen, Skizzen und Vorarbeiten, VI., S. 7.

Arap, kendi kabilesinin üstünlüğünü fırsat düştükçe, muvaffak olabileceği nisbette müdafaayı âdeta bir vazife bilir ve hürriyetine olduğu kadar, asaletine de düşkünlük gösterirdi. Vâkıdî'nin Kitab-ül-Megâzi' sinde bu hususta şöyle bir misal mevcuttur: "*Fezâre'lilerden Uyeyne bin Hısn, Temim kabilesine bir baskında bulunmuş, onbir erkek, onbir kadın ve otuz çocuk esir getirmişti. Bunun üzerine Temim kabilesinden on elçi Hazret-i Muhammed'e geldiler ve bunlardan birisi, Temim kabilesi nin, doğunun en asil, en zengin ve en kalabalık kabilesi olduğu hakkında bir söylev verdi. Bunun üzerine Hazret-i Muhammed Sâbit bin Kays'ı çağırdı. Sabit hazırlıklı olmadığı hâlde, Resûlullah ve taraftarları hakkında bir methiye söyledi. Bunun üzerine Temimîlerin şairi Zibrikan bin Bedr, Temimîleri öğen birkaç beyitle bunu karşılamaya çalıştı: "Biz en asilleriz, hiçbir kabile bize yetişemez, kırallar da bizim aramızdadır ve bizde kiliseler yapılır!*" dedi Hazret-i Muhammed'in emri üzerine Zibrikan'a, Hassan bin Sâbit, Muhacirûn ve Ensar'ı metheden bir kaside ile cevap verdi. Temimî'ler yalnız kalınca bu yarışmada yenilmiş olduklarını kabul ettiler [36].

İleride de açıklanacağı üzere, bu kabile rekabeti, kabile asabiyeti ve ittifakları [37] Araplar'da VII. Yüzyılın ilk yarısına doğru dinî inançlardan da bazen üstün bir yer tutuyordu. Nitekim Halid bin Velid, Yemame savaşı sırasında ele geçen esirlere sorular sorduğu zaman, onlar kendisine "*Biz diyorduk sizde bir peygamber, bizde de bir peygamber olsun*" [38] dediler. Yâni Araplar Kureyş'den çıkan Peygamber'e tâbi olmaktansa, kendi kabileleri arasında çıkıp peygamberlik iddia eden birinin göstereceği yolda yürümeği daha uygun görecek kadar bu hususta ileri gidiyorlardı.

Kabile asabiyetinin en güzel örneklerinden birini daha Taberî'de buluyoruz[39]. *Talhat ün-Nemrî Yemâme'ye geldi; ahalisinden "Müseylime nerede?" diye sordu. Ona, "Sen onu Müseylime adıyla anmaktan sakın, Tanrı elçisi nerede?" diye sor dedikleri zaman o, "Hayır kendisini görmeden, onu Tanrı elçisi diye anamam" cevabında bulundu. Müseylime onun yanına geldiğinde, "Müseylime sen misin" diye sordu; o, "Evet*

36 Vâkıdî, Kitab ül - Megâzi, Wellhausen yayını, Berlin 1882, S. 386.

37 Taberî, Tarih ül - Ümem ve'l - Mülûk, Kahire 1326, III., S. 230'da Esed ve Gatafan kabileleri ile Tay kabilesinin bazı boyları Tuleyha'nın etrafına toplandılar, bunların birleşmelerinin sebebi Cahiliyye devrinde aralarında bir andlaşmanın mevcut bulunmasındandır; demektedir. Uyeyne Gatafan'lara şöyle demiş "Esed kabilesi ile aramızdaki andlaşmayı yeniliyeceğiz; Tuleyha'dan taraf olacağım; çünkü müttefikimizden olan bir peygambere uymak, Kureyşli bir peygambere uymaktan daha iyidir". diye yazılıdır. Bu misâl bize şefler arasında mevcut olan andlaşmaların, halkın inançlarını ve Medine hükûmetine dinen bağlı bulunmalarını kaale almadığını ifade etmesi bakımından önem taşımaktadır.

38 Taberî, tür ter., III. S. 154.

39 Taberî, Arap., III, S. 245 - 50.; tür. ter., III., S. 148.

benim" diye cevap verdi. Talha ondan "Senin yanına kim geliyor?" diye sordu; o, "Rahman geliyor" dedi. Talha ondan "Karanlıkta mı geliyor, aydınlıkta mı geliyor?" diye sorduğunda, o, "Karanlıkta geliyor" cevabını verdi. Bunun üzerine Talha "Senin yalancı olduğuna tanıklık ederim; fakat Rebia oğullarından olan bir yalancı, bizim için, Mudarlar'ın doğru olan peygamberinden daha iyidir" diye söyledi.

Makrizî'nin "*en - Niza ve t-tehasum fi ma beyne beni Ümeyye ve beni Hâşim*" adlı kitabı da başından sonuna kadar Emevî ve Haşimî kolları arasında yıllarca sürüp giden bu kabile rekabetini anlatmaktadır[40].

Yukarıdaki misâller gösteriyor ki, Esved, Tuleyha, Secah ve Müseylime gibi yalancı peygamberlerin, çok sayıda ve oldukça nüfuzlu insanlar tarafından tanınmış olmalarının sebepleri arasında kabile asabiyeti ve kabile istiklâline bağlılık da yer almaktadır.

B. İktisadî ve siyasî sebepler:

İslâmiyet Arap Yarımadasında geniş halk kütleleri tarafından kabul edilince, Medine şehri hem dinî, hem siyasî bir merkez hâlini almaya başlamıştı. Bunun tabiî bir sonucu olarak iktisadî bakımdan da bu şehrin önemi artmıştı; çünkü İslâmın şartlarından birisi olan zekât ve savaşlardan elde edilen ganimetler gene Medine'de toplanıyordu. Bu, öteki büyük kabilelerin, bilhassa Temîm ve Hanîfe kabilelerinin tamamı ve kıskançlığını mucip oluyordu. Bu yüzden Hazret-i Muhammed ölünce, Esed, Gatafan ve Tayy kabilelerinden bazı kollar Medine'ye elçiler göndererek, *dinde sâbit kalacaklarını, namazı kılacaklarını, fakat zekâttan muaf tutulmak istediklerini bildirdiler.* Bu teklifi başta Ömer bin Hattab olmak üzere Sehâbe çok müsâit karşıladılar. Çünkü hemen her kabileden irtidad yoluna sapanların sayısı gittikçe artmakta olduğu gibi, Üsâme ordusu da Suriye'den Medine'ye henüz dönmemişti. Taberî'deki bir rivâyete göre[41] ancak Kureyş ve Sakîf kabileleri irtidad etmemişti. Havazinler ise müterediddit kalmışlardı Bu elçilere Ebu Bekr'in verdiği cevabı gene Taberî[42] şu şekilde anlatır: "*Zekât olarak vermekte olduğunuz hayvanların bağlarını vermediğiniz takdirde bile sizinle savaşacağım*", Peygamberin ölümü üzerine her tarafta baş gösteren dinden ayrılma ve isyanlar zekât vermek istemiyen kabilelerin işine gelmiş, bu suretle de Medine'ye gönderilmek için hazırlanan zekât devleri yeniden eski sahiplerine iade edilmiş veya kabile şeflerine teslim

40 Bu hususta fazla bilgi edinmek için bk. Makrîzî, en- Nizâve't-tehâsüm fi ma beyne Beni Ümeyye ve Beni Haşim, Mısır. 1937.

41 Taberî, Arap., III., S. 221.

42 Taberî, Arap., III., S. 222; tür., ter., S. 72.

edilmişti. Ömer bin Hattab'ın da söylediği gibi [43] Araplar yalnız malları için hasistiler.

Bu iktisadî ve siyasî durumdan faydalanmak isteyen bazı kimseler, kendi kasaba ve bölgelerini Medine hükûmetinin nüfuzundan sıyırarak kendi şahıslarına bağlamak ve böylece zekât veya başka adlarla toplayacakları vergileri, kendilerinin ve kabilelerinin refah seviyesini arttırmak için kullanmak istiyorlardı. İşte böyle bir gayeye ulaşabilmek için bazı kimseler peygamberlik iddiasını da kendilerine uygun bir yol olarak seçtiler.

Dikkati çeken bir cihet de ele aldığımız dört mütenebbinin dördünün de dinî hüviyetlerinin yanı başında, siyasî hüviyetlerinin, yâni şeflik arzularının yer almış olmasıdır. Esved ül - Ansî, Tuleyha, Secah, Müseylime, hepsi de birer siyasî, hatta askerî şef idiler. Esved kısa zamanda güney Arabistan'ı Hicaz sınırına kadar eline geçirmeğe muvaffak olmuş, Secah Medine hükûmetinin zayıf anlarını beklemiş, Tuleyha İslâmlar üzerine ilk akıncı kuvvetlerini yollamış, Müseylime ise Yemâme topraklarını kırkbin asker ile savunmuştur.

C. Kâhinlik:

Bütün bu hareketlerin meydana gelebilmesi için, bu siyasî şahsiyetlerin hususî kabiliyetlere sahip olmaları gerekiyordu. Nitekim her şeyden önce bunlar, mensup bulundukları kabilelerin en yüksek tabakasından idiler veya doğrudan doğruya bu kabilelerin başkanları idiler. Ayrıca kâhindiler de.

Araplar'da kâhinlerin verdikleri hükümler itirazsız kabul edilirdi. Bunların halk üzerindeki nüfuzları çok büyüktü ve onların bu nüfuzları çok kere kendi kabilelerinin sınırlarını aşmıştı. Bir kabiledeki kâhin ekseriya kabilenin seyyidi olup idareci, münevver zümresine dahildi [44]. İncelediğimiz mütenebbiler den olan Müseylime, Tuleyha, Esved ve Secah da kâhin idiler [45]. Bunlar kabiledaşlarında uyanmış olan dinî temayüllerden kâhinlerin eski ifade vasıtaları olan secili konuşma uslûbu ile söz söyliyerek kendi hesaplarına istifade etmesini bilmişlerdi.

---

43 Caetani, İslâm taihi, İst. 1926, VIII., S. 207'ne Vâkıdî'nin Kitab ür - Riddesinden naklen Ömer bir Hattab'ın Ebu Bekr'e "Araplar yalnız malları için hasistirler. Bu yılın sadakasını onlara bağışla" dediğini kaydetmektedir.

44 A. Fischer, İslâm Ansiklopedisi, Kehânet maddesi, cüz 55, S. 72 - 73.

45 Gaudefroy Demonbynes et Platonov. a. g. e, S. 137.

IV. YALANCI PEYGAMBERLERİN ORTAYA ÇIKIŞLARI VE BUNLARIN HAYAT VE FAALİYETLERİ

Yalancı peygamberlerin meydana çıkmasının sebeplerini genel olarak yukarıda açıklamış bulunuyoruz. Şimdi bu dört şahsın tarih sırasıyla hayat ve faaliyetlerini gözden geçireceğiz.

1. ESVED ÜL - ANSÎ

A. Esved'in soyu:

Sahte peygamberlerin en tehlikelilerinden ve ilklerinden sayılan Esved ül-Ansî, adında da anlaşılacağı üzere Yemen bölgesinde oturan Ans kabilesine mensuptu[46]. Asıl adı Abhala bin *Kââb bin Avf*[47] olan Esved'e[48] Zul'l - Hımar (hı ile), yahut Zu'l - Hımar (ha ile) da denmektedir. Birincisi peçeli, ikincisi eşekli demek olan bu iki lâkabın her ikisi de doğru olabilir. Çünkü Esved'in aşağıda göreceğimiz üzere, bazı marifetler yapan bir eşeği varmış. Diğer yandan Esved'in her zaman bir peçe ile örtülü olarak gezmesinden dolayı Zu'l - Hımar (hı ile) lâkabını taşımış olması da muhtemeldir[49]. Zira Samîler'de kâhinlerin ve peygamberlerin çok kere bir peçe taşımaları eski bir gelenek icabı idi[50] Musa Peygamber'in de böyle bir peçe taşıdığı İncil'de yazılıdır[51]

46 Ans kabilesinin soyu hakkında geniş bilgi edinmek için bk. Belâzûrî, Futuh ül - Buldân, tür. ter., I., S. 170, v. öt.; arap., Kahire 1901, S. 111.

47 Bu isim yukarıda işaret edildiği üzere Abhala bin K'ab şeklinde kaydedildiği gibi (bk. Taberi, arap., III., S. 188; tür. ter., II., 2., S. 914); İbni Haldûn, Kitab ül - İber, Mısır 1284, II., tekmile, S. 60; El-Vatvat, Gurer ül-Hasâis ül-Vazıha ve Urar ün-Nekâis ül-Fadiha, Mısır 1318, S. 131; Ebu'l - Fida, Tarih, I., S. 163 v. öt.) aşağıdaki tarihler-de ise Ayhala şeklinde kaydedilmektedir: Mes'udî, Müruc uz-Zeheb ve Maadin ül-Cevher, Paris, 1814 ,IV., s. v. öt.; Mirhond, Ravzat us- Safa. Leknou II., S. 221; Belûzârî, Fütuh ül - Buldân , Kahire 1901, S. 111, tür. ter., I., S. 171; Wellhausen, Reste arabischen Heidentums; Berlin 1899, S. 135.

48 Belâzûrî, Ayhala'ya yüzünün siyah olmasından dolayı Esved denildiğini Futuh ül-Buldân, S. 111., tür. ter., S. 171'de yazmaktadır.

49 Taberî, arap., III., S. 189; Ebu'l-fida, Tarih I., S. 163 v. öt.; el-Vatvat, Gurer ül-Hasâis, S. 113; Wellhausen, Reste arabischen Heidentums, S. 135.

50 Wellhausen, Reste, S. 135.

51 İncil, Korintoslulara ikinci mektup (III., 13 - 18.); Buharî, Sahih, Mısır tabı (1320), S. 52'de "Himar Esved'in şeytanının adı imiş" demektedir.

B. Esved'in olağanüstü kabiliyetleri ve faaliyetleri:

Esved bin Kâ'b bin Avf önceleri kâhinlik eder, çok güzel konuşur, tatlı sözleriyle olduğu gibi halka gösterdiği bir takım hokkabazlıklarla da cahil insanları aldatmasını pek iyi bilirdi [52]. Asıl yurdu ve doğduğu yer Kehf-i Hubbân idi. Esved öyle acâip maharetler gösteriyordu ki, Mezhiç kabilesinden birçokları onun her arzusuna baş eğecek duruma gelmişlerdi. Onun bir eşeği vardı. Esved hayvanın kulağına eğilip: "*Rabbine secde et*" dediği vakit, o secde eder, "*Kalk*" diye emir verdiğinde de, kalkardı. Pek çeşitli hayvanların alıştırıldıkları takdirde yaptıkları birçok marifetlerden biri olan bu hareket o zaman Esved'e itibar edenler tarafından mühimsenmişti. Sırası gelince anlatılacağı üzere Esved teriplediği bir nümayış gününde, yüz kadar hayvanı bir çizgi çizip bunun üzerinde sıraya dizer ve gene sırasıyla hepsini mızraklar. Halkı dehşet içinde bırakan bu vahşiyane işi bitirinceye kadar, hiçbir hayvan çizginin üstünden kımıldamaz. Birçok inanılır kaynakların verdiği bu haberler, bizde onun kâhinliğinin yanı sıra, kuvvetli bir ipnotizmacı olduğu kanaatini haklı olarak uyandırmaktadır.

Hicret'in 10. yılında Hazret-i Muhammed vedâ haccından dönerken, hastalanınca İslâmiyet'in henüz tam mânasiyle benimsenmemiş olduğu, yahut başka dinlerle omuz omuza yaşadığı bazı bölgelerde, bu haber vahim sonuçlar doğuracak bir şekilde yayıldı. Bir müddettenberi sessiz çalışan Esved bu haberi duyar duymaz peygamberliğini ilân etti. Kendisine "Rahman ül-Yemen" adını verip kâhinlerin kıyafetiyne bürünmüş bir hâlde dolaşmağa ve gittiği yerlerde "Rahman" adına konuşmağa başladı [53]. Esved'in ortaya atıldığı haberi duyulur duyulmaz Ans ve Mezhiç kabilelerinden başkaları da ona mektuplar yollayarak, ondan taraf olduklarını bildirdiler. Bu arada Hristiyanların en kesif olduğu Necran şehri halkı da Esved'e kolaylıklar gösterdi [54] Yemen'de o sırada *Ebnâ*'lar hâkimdi [55]. Habeş boyunduruğundan kurtulmak için İranlılar'ı yardıma çağırmış olan Yemenliler, bu sefer de yıllarca süren İran boyunduruğu altında yaşamağa mecbur kalmışlardı. İşte bu İranlılar'la Yemen'deki Araplar'ın karışmasından meydana gelen yeni nesle Ebnâ adı verilmiştir.

Peygamber'in hastalığı haberi Esved'e ulaşır ulaşmaz, o kendisinin de bir peygamber olduğunu iddia ve her tarafta ilân etmekle kalmayıp

52 Ebu'l - Fida, Tarih, I., 163 v. öt.; Mirhond, Ravzat us-Safa, II., S. 221; İbni Haldûn, İber, II., tekmile S. 50; Zehebî, Tarih ül-İslâm, I., S. 341.

53 Belâzûrî, a. g e. S. 111; tür. ter., I., S. 171.

54 Taberî a. g. e. arap, III., s. 189; tür. ter., II., 2., S. 915.

55 Caetani, a. g. e. IX.,S.94'de belki de bir yanlışlık eseri olarak"Ebnâ'ları yâni Habeşlileri" demekle Ebnâ'larla Habeşlileri biribirine karıştırmıştır.

bütün Yemen'i kendi hâkimiyeti altına almaya teşebbüs etmişti. Yukarda da söylendiği gibi *Mezhiç* kabilesi onun göstrdiği acaip maharetlere hayran kalmış ve onun peygamberliğini kabul etmişti. Necranlılar da ona bazı vaitlerde bulunmuşlardı. O sırada Necran valisi, Hazret-i Muhammed'in oraya tâyin etmiş olduğu *Amr bin Hazm*, Hemdanlarınki *Âmir bin Şehr*, San'a valisi ise *Şehr bin Bâzan* idi. *Mu'az bin Cebel ise* Hazret-i Muhammed tarafından Yemen'e gönderilen vali ve memurların, vergileri hakkıyla alıp almadıklarını kontrol etmek ve İslâm dininin teferruatı hakkındaki bilgileri halka öğretmek maksadıyla oraya yollanmış bulunuyordu [56]. Ebu'l - Fida der ki [57], "*Esved* irtidad *edip peygamberliğini iddia eden yalancılardandır. Necran halkı ona mektup yazdı. Necran'da Müslümanlar'dan Amr bin Hazm ile Hâlid bin Said bin el-As* [58] *bulunuyordu. Necran halkı bunları sürüp şehri Esved'e teslim ettiler*". Esved'in irtidad ettiğini ileri süren bu ünlü tarihçinin iddiasını öyle kolayca kabul etmemiz mümkün değildir. Zira Taberî de onun İslâmiyet'i kabul ettiğine dair bir kayda tesadüf etmediğimiz gibi, Belâzûrî'de bunun tam aksini ispat edecek olan şu sözleri görüyoruz: "*Tanrı Elçisi öldüğü yıl, Cerir bin Abdullah Beceli'yi İslâmiyet'i kabule çağırmak üzere Esved'e gönderdi. Cerir o yıl Müslüman olmuştu. Esved İslâmiyet'i kabul etmedi* [59]." Esved'in İslâmiyet'i kabul etmediğine dair başka bir delili de Seyf'in rivâyetinde buluyoruz [60] *Yemen'de isyân başlayınca Peygamber'in tâyin etmiş olduğu Âmir bin Şehr ül - Hemedânî, Firuz, Dazaveyh gibi önemli memurlar Peygamber'den aldıkları mektuplar üzerine hazırlanmağa başlamışlardı ki, Esved'den de bir mektup aldılar. O, mektubunda "Ey yabancılar, ilimizden aldığınız toprakları bize veriniz. Topraklarınızı bize bırakınız; biz bu toprak ve toplanan mallara, sizden ziyade müstehakız*" diyordu. Esved Müslüman olsaydı, Müslüman memurlara böyle bir mektup yazmazdı. Anlaşılıyor ki, Esved Medine hükûmetinin Yemenli Müslüman halktan topladığı zekât malları ile Musevî, Hristiyan ve Mecûsî'lerden aldığı cizyeye muhalefet etmekle kalmayıp Hazret-i Muhammed'in hasta olmasından fay-

56 Taberî, tür. ter., III., S. 42 v. öt.: Tanrı elçisi, Bâzan ile birlikte Yemenlilerin İslâmiyet'i kabul etmesinden memnun olmuş ve Bâzan'ı bütün Yemen ülkesinin valiliğine tâyin etmişti.Şehir ve kasabalar da Bâzân'ın emri altında idi. Ölünceye kadar bu vazifesi devam etti. Bâzan ölünce Tanrı Elçisi bu vazifeyi sahabeden bazıları arasında böldü. Bunlardan birkaçının adı: Şehr bin Bâzan, Âmir bin Şehr ül-Hemedânî, Abdullah bin Kays, Ebu Musa el - Eş'arî, Hâlid bin Said bin ül-Âs, Tahir bin Ebi Hale, Yalâ bin Ümeyye ve Amr bir Hazm ile Ziyad bin Lebid'tir.

57 Ebul'-Fida, a. g. e., I., S. 163.

58 Belâzûrî, a. g. e., tür. ter., I., S. 271'de Hâlid bin Said bin el-Âs'ı San'a'da vali olarak göstermektedir.

59 Belâzûrî, a. g. e. tür. ter., I., S. 171.

60 Taberî a. g. e. arap, III, S. 214, tür., III. S. 44.

dalanarak, Kureyşliler'in Yemen'deki hâkimiyetini de yıkmak istiyordu. Şu hâlde Ebu'l-Fida'nın söylediği gibi Esved'in dinden dönmüş olması bahis konusu olamaz. Bu ayaklanma, sadece Medine hükûmetine karşı değil, aynı zamanda İslâmiyet sayesinde üstünlüğünü muhafaza eden Ebnâ'lara karşı idi de.

İşte böylece millî bir isyanın başına geçmiş bulunan Esved yeni bir din kurmaktan ziyade, yeni ülkeler fethetmeğe önem vermiş, peygamberlik iddialarını ise sâdece bu emelinin tahakkuk etmesi için bir vasıta olarak kullanmıştı.

Esved'in isyanı kısa zamanda bir yangın gibi güney Arabistan'a yayıldı. Buna karşı, Hazret'i Muhammed, hasta olmasına rağmen, emirlerini ve tavsiyelerini bildiren mektuplar yollıyarak Hicaz'dan çok uzakta bulunan bu bölgelerdeki isyan hareketlerini bastırmağa koyul du. Yemen'deki Ebnâ'lara bir elçi göndererek Esved'le savaşmalarını ve onlara yazmış olduğu mektupta adları bildirilen bazı kimselerden yardım istemelerini emretti. Aynı zamanda bu kimselere de, Ebnâ'lara yardım etmelerini bildirdi. Böylece *Veber bin Yuhannes*'i, *Firûz* ile *Cüşeyş üd-Deylemî* ve *Dazavehy*'i İstahrî'ye ve Cerir bin Abdullah'ı ise Zu-l-kilâ ile Zu Zuleym'e elçi olarak yolladı [61].

İbni Abbas'a göre Esved ül-Ansî'ye kendi ülkesinde ilk karşı koyanlar Âmir bin Şehr ül - Hemedânî ile Firûz ve Dazaveyh olmuşlardır [62]. Mirhond daha önce ölmüş bulunan Bâzân'ın Müslüman olduğunu [63] ve Yemen halkını İslâm'a teşvik ettiğini kaydetmiştir ki, Medine ile Yemen arasında bir ihtilâfın mevcut olmaması, onun vâliliği sırasında Yemen'de İslâmiyetin yayılmaya başlaması, bu iddianın doğruluğuna bizi inandırmaktadır [64].

61 Taberî, a. g. e., arap, III., S. 214.

62 Bu Âmir bin Şehr ül - Hemedânî'yi ırkdaşı Şehr bin Bâzân veya Bâzân ile karıştırmamak gerekir.

63 Mirhond, a. g. e., II., S. 221.

64 Wellhausen, Skizzen, VI., S. 36'da Ebnâ'nın Mecusî olduğunu hatta Firûz, Dazaveyh ve ileride de göreceğimiz Kays bin Makşuh'un Müslüman memuru olmak şöyle dursun, Müslüman bile olmadıklarını iddia ediyor ve onun bu fikrini önce Caetani, sonra da diğer orientalister (bunların en sonuncularından olan Höhnerbach da dahil) kitaplarında kabul ediyorlar.Bu iddiayı Kays için kabul etsek bile Firûz ve diğer Ebnâ hakkında münakaşasız kabul etmemiz pek güçtür. Çünkü Belâzûrî, Firûz'un İslâm'ı kabul ettiğini (arap S. 111; tür. ter., I., S. 172) yazmakta, ayrıca Taberî (tür. ter., III., S. 220) de Firûz'un şöyle bir kasidesini kitabına almaktadır: "..... benden önce İslâmiyet'i kabul edenlerin Müslüman olmaları bizi Muhammed'e, aile ve tabasına itaaattan alıkoymadığı gibi islâmiyet'ten olan payımızı da eksiltmemiştir....." Bu kasideyi Firûz, Arap Kays ile mücadeleye başladığı sıralarda söylemiştir. Gene bu konuda Büchner (Encylopédie de l'Islâm, II., S. 102'de) Firûz'un Müslüman olduğunu tekrarlamaktadır.Ebnâ'dan olan Azad'ın Müslüman olduğu da şüphe götürmez. Çünkü kayınbabası Bâzân Müslüman idi. Kendisinin de Müslüman olduğu Hondmir, Habib üs - Siyer. Tahran 1333, I., S. 448'de açıklamıştır. Bunu teyid eden daha başka kaynaklar da vardır. Aksi hâlde Resulullah ırk ve din bakımından yabancı olan bu unsura dayanarak Esved'in ortadan kaldırılması gibi mühim bir işe teşebbüs etmezdi.

Bâzân'ın oğlu Şehr, Esved'in ortaya atıldığı sırada San'a valisi bulunuyor ve pek tabiî olarak onu en büyük düşman kabul ediyordu. Çünkü Necran'daki Müslümanlar'dan olan Ben ül-Hâris'ler bile irtidad ederek Esved'i Necran'a dâvet etmişlerdi. *Zebid*'lerden, *Mezhiç*'lerden, *Üded*'lerden birçoğu ona uymuşlardı. *Ziyad ül-Kindî* ile zekât meselesi yüzünden meydana gelen anlaşmazlık sebebiyle Kinde halkı da irtidad edip *Esved*'den taraf olmuşlardı [65]. Böylece kuvvetlenen Esved, Necran'a doğru ilerledi ve isyanın onuncu gününde Necran'ı zaptetti. Birkaç gün sonra Müslüman kuvvetleri, onun *Şaub* bölgesinde olduğu haberini aldılar. Şehr bin Bâzân da isyanın yirminci gecesinde Esved'e karşı harekete geçti. Şehr bin Bâzân, San'a'dan dışarı çıktı. Esved'in yanında *Kays bin Abd-i Yegûs* (buna Kays bin Hübeyre Makşuh Muradî de denmektedir) [66] Muaviye bin Kays ül - Cenbî, Yezid bin Husayn ül - Hârisî ve Yezid bin el - Efkel ül - Ezdî gibi şahsiyetler vardı ki, bunlar mensup oldukları kabilelerin en ileri gelen insanlarındandılar; San'a'ya doğru yürüdüler ve zafer rüzgârı pek de umulmadığı hâlde Esved tarafına esti. Esved Şehr'i öldürdü [67], San'a'yı zaptetti, çok kere âdet olduğu üzere mağlûp başkanın karısı Merzubâne Âzad ile evlendi [68].

Esved kendi peygamberliğini kabul etmek istemiyen *Ebnâ*'lara pek fena muamelelerde bulundu; Müslüman olanlar da ya kaçmak yahut dinlerinden dönmüş görünmek mecburiyetinde kaldılar. Bu arada Peygamber'in Yemen'e, vergi âmillerini kontrol etmesi ve İslâm dinini oradakilere öğretmesi için görevlendirip yolladığı *Muâz bin Cebel* de kaçtı; Mârib'de *Ebu Musa el - Eşârî*'ye rastladı. İkisi birden Hadramavt bölgesine sığındılar. Muâz bin Cebel *Sekun* kabilesine, Ebu Musa da *Sekâsik* kabilesine misafir oldular. Diğer Müslüman memurların her biri o günlerde sığınacak yerler aradılar ve bu arada *Ak* kabilesi de bunların âdeta hâmisi olmuştu [69]. Bu süre içinde Esved, Hadramavt bölgesi sınırından Tâif vilâyetine ve Bahreyn bölgeinden Aden'e kadar olan bütün toprakları eline geçirmiş bulunuyordu[70]. Yalnız Âk

65 İbni Haldûn, iber, I., tekmile, S. 67., Höhnerbach, a. g. e. S. 35 , 78.

66 İbni Sa'd, Kitab üt - Tabakat ül - Kebir, Leyden 1940, V., S. 383. 'e göre Makşuh lâkabını almasının sebebi böğür boşluğundaki bir hastalıktan ötürü dağlanmış olmasından ile gelmiştir. (Belâzûrî, a. g. e. tür. ter., I., S. 178).

67 Taberî, Arap,. III., S. 214.

68 Wellhausen, Skizzen, VI., S. 31.; Eyyüb Sabri, Mahmud üs - Siyer, İst. 1297, S. 474'de yanlış olarak Merzubâne Âzadı, Bâzân'ın karısı olarak gösterilmiştir; hakikatte Âzad, Şehr'in karısıdır.

69 Belâzûrî, Arap., S. 112; tür. ter., I., S. 171. Burada Esved Sana'yı ele geçirdiği vakit Hâlid bin Said bin ül - Âs'ı, bâzı râvilere göre ise Muhacir bin Umeyye'yi oradan dışarıya çıkarmıştır.

70 Taberî, arap., III., S. 215.

kabilesi kıyı bölgelerde Esved'e boyun eğmemişti. Bu sırada Esved'in başarısı daha da arttı, bazı kıyı bölgeleri eline geçirmeğe muvaffak oldu. Aser, Şerce, Galâfika, Aden ve el Cend'i hükmü altına aldı. Geri kalan bölgelerde, Müslüman'lar ona karşı cephe aldılar. Esved böylece geniş topraklara sâhip olunca, vilâyetlerin idaresini bazı kimselere vermeği uygun buldu. Askerin komutasını Amr bin Mâdikerib'in yeğeni Kays bin Abd-i Yegûs'a[71] Ebnâ'ların idaresini Firûz ve Dazaveyh'e, Mezhiç kabilesi valiliğini de Amr bin Mâdikerib'e vermişti[72]. Esved bu büyük ve kolay zaferlerden pek ziyade gurura kapıldı; komutanlarından ve Ebnâ'dan olan Firûz, Dazeveyh ve Kays'ı küçümsemeğe, onlardan yüz çevirmeğe meyletti. Bu sırada Peygamber'in Sekun'lara sığınmış olan memurlarından *Muâz bin Cebel* bu kabilenin bir kolu olan *Beni Bekr*'den bir kadınla evlendi; karısına duyduğu hayranlık onu bu kabileye son derece sıkı bağlarla bağladı. Bu suretle de birçok Müslüman memurlar Muâz sayesinde bu kabile mensupları tarafından himaye gördüler. İşte tam bu sırada Hazret-i Muhammed'in mektubu bunlara ulaştı. Seyf'in bu hususta ki rivâyetine bakılırsa, mektubu getiren *Veber bin Yuhannes*'tir (Taberî, tür., ter. III. S. 47). Bu mektupta Hazret-i Mumed, dinin korunmasını, dinden dönenlerle savaşılmasını, Esved'in hiyle yoluyla yahut çarpışılarak ortadan kaldırılmasını, yardımı ümid edilen ve dininde sebat gösteren herkese sözlerrinin eriştirilmesini emrediyordu. Muâz bin Cebel, Peygamber'in emirlerini yerine getirmek için derhal harekete geçti. O, Kays'ın Esved'den korktuğunu ve belki bir gün kendisini ortadan kaldırmak istemeği düşündüğünü tahmin etmişti. Bunun için Muâz ve arkadaşları Hazreti Muhammed'in emirlerini Kays'a anlattılar. Kays bu dâveti gökten inmiş bir müjde gibi sevine sevine kabul etti.

Kays hakkında buraya kadar verdiğimiz bilgi Belâzûrî'de biraz daha değişik olarak şöyle anlatılmaktadır: Hazret-i Muhammed, Kays bin Makşuh ül-Muradî'yi Ebnâ'ları kendi tarafına kazanmak için *Ferve bin Müsîk ül-Muradî* ile birlikte Yemen'e yollamış, bunlar ise San'a civarına gelince Esved'den taraf görünerek, Mezhiçliler, Hamdanlılar ve başkalarınan müteşekkil bir birlikle şehre girme müsaadesini alabilmişlerdi. Şehre girdikten sonra Ebnâ'lardan olan Firûz'u kendi taraflarına meylettirmeğe muvaffak olmuşlardı[73].

71 Höhnerbach, a. g. e., S. 101.

72 Mirhond, a. g. e., II., S. 221: Amr bin Mâdikerib İslâm olmuş ve Peygamberden Zebid'in emirliğini istemişti. Fakat Peygamber buraların emirliğini başkalarına verince, o, memleketine döndü. Esved peygamberlik iddiasına kalkışınca Amr bin Mâdikerib de irtidad ederek Esved'e tâbi oldu. Bundan ötürü Yemen kolayca Evved'in eline düştü diye kaydedilmiştir.

73 Belâzûri, arap., S. 112; tür. ter., I., 172. Bu rivayetin doğru olmadığını Höhnerbach da kabul ediyor. Fakat şöyle bir misâl veriyor: "Kays'ın Müslümanlığa karşı kötü davrandığını

Bizce Taberî'nin Seyf'den aldığı yukarıda yazılı birinci rivâyet daha doğrudur. Zira Esved gibi cebbar ve zeki bir adamın, Kays gibi taraftarlara sahip ve kuşku uyandıran önemli bir şahsı, hem de Hazret-i Muhammed tarafından memur edilmiş bir şahsı, safdilâne bir şekilde San'a'ya kabul etmesi, öyle kolayca tasvib edilebilecek iddialardan değildir. Esasen Belâzûrî menşeini göstermediği bu rivâyetin hemen altında şöyle demektedir: Onlar Yemen'e geldiklerinde Hazret'i Muhammed'in ölüm haberini aldılar (Belâzûrî, Tür. Ter. I., 172). Bu rivâyet ise ileride de gösterileceği gibi, birçok kaynakların verdikleri haberlere aykırı düşmekte, hatta bizzat Belâzûrî (Ter. Ter. I. 173), bu rivâyeti gene adlarını açıklamadığı râvilere dayanarak cerhetmektedir.

Esved'in öldürülmesinden sonra vukubulan Yemen'deki ikinci Ridde sırasında, Kays'ın Halife Ebu Bekir'e karşı cephe alması, Ebna'yı sürüp çıkarması da, Seyf'in verdiği haberlerin doğruluğunu teyid etmeğe yardım etmektedir. Eğer Kays samimî bir Müslüman olsaydı, Esved'in öldürülmesinden sonra Yemen'de ikinci bir ridde olayını ortaya çıkarmak suretiyle İslâmlığın başına yeni bi gaile açmazdı.

Böylece Müslümanlar'dan Cüşeyş üd-Deylemî, Firûz, Dazaveyh, Kays bin Abd-i Yegûs çalışmaya koyuldular ve gereken yerlere mektuplar yolladılar. Fakat Esved bu hususta casusları vasıtasiyle bazı haberler almış olacak ki, Kays bin Abd-i Yegûs'u çağırtıp ona: "*Ey Kays, o (Yâni Esved'in şeytanı) neler söyledi biliyor musun?*" dedi, "*Neler*" diye sorunca, "*Şeytan diyor ki, sen Kays'ı yakın adamlarından kıldın, o şeref derecesinde sana denk olduktan sonra, senin düşmanlarının tarafına geçti, ihaneti içinde sakladı, Şeytan bana, Ey Esved, Ey Esved, onun şerrinden sakın, ağaçtan meyve koparır gibi, onun başını kopar; yoksa devletini elinden alcak, yahut başını kesecek*" diye söylüyor dedi. Kays on dan bu sözleri işittikten sonra korktu; Zu'l-Himar'ın başına andiçerek, Şeytan'ın yalan söylediğine, Esved'i kendi vücudundan daha aziz tuttuğuna ve hiyanet fikrinden çok uzak bulunduğuna, onu inandırmağa çalıştı. Kays'ın bu hararetli konuşmasından, Esved'in şüpheleri belki de biraz hafiflemiş olacak ki, onu serbest bıraktı. Kays arkadaşlarının yanına koşup durumu anlattı. Onlar Esved'in şüphelerinin ortaya çıkardığı bu büyük tehlike ve tehdit altında ne yapacaklarını düşünürlerken, *Âmir bin Şehr, Zi Zûd, Zi Merran, Zi Kilâb, Zi Zuleym*'ın Esved'e karşı harekete geçtiklerini ve kendilerine yardım vaadlerini ihtiva eden haber-

(Seyf'e göre) bir takım misâllerle Yemen'in birinci Riddesinde açıkça görüyoruz". Bunun için Belâzûrî'nin yazdığı doğru olamaz diyor. Hâlbuki Kays asıl, Yemen'in ikinci Ridde'sinde Müslümanlara karşı iyi davranmamıştır. Bu nokta Höhnerbach'ın gözünden kaçmış olmalı. Höhnerbach, a. g. e. S. 71.

leri aldılar. San'a'dakiler, yâni Kays, Firûz, Dazaveyh, Cüşeyş ve taraftarları onlara , kendilerinden emir almadan harekete geçmemelerini yazdılarsa da, dinletemediler. Çünkü onlar Hazret-i Peygamber'den Esved'e karşı bir hareket hazırlamaları için mektup almışlardı

San'a'dakiler Esved'in şüphelerinin artmasından ve kendilerinden önce harekete geçmesinden korktukları için evvelce *Şehr bin Bâzân*'la bunun öldürülmesinden sonra da Esved'in karısı olan *Âzad* ile işbirliği yapmak gerektiğine karar verip *Âzad*'ın amcasıoğlu olan, Firûz üd-Deylemî'yi saraya gönderdiler [74]. Burada *Taberî* (Tür. Ter. III., S. 50) *Seyf*'in bizzat Cüşeyş'den naklettiği birinci rivâyete dayanarak, Cüşeyş'in Âzad'a gönderildiğini yazmaktadır. Gene Seyf bu defa menşei Firûz'a dayanan (Taberî, Tük. Ter. III., 60) rivâyetleri naklederken, Firûz üd-Deylemî'nin Âzad'ı ziyaret ettiğini söylemektedir. Bu iki rivâyetten hangisinin doğru olduğunu kesin olarak söylemek güç olmakla beraber, Merzubâne Âzad'ı ziyaret eden kimsenin, onun amcası oğlu olan Firûz olduğunu kabul etmek her hâlde daha doğrudur. Çünkü Cüşeyş, kendisinin saraya iki defa gittiğini bildirmekle beraber, üçüncü ziyareti Firûz'un yaptığını bizzat itiraf etmektedir. Birinci rivâyette Esved, Cüşeyş'den şüphelendiği için onu döver. Merzubâne imdada koşup akrabası olduğunu söyliyerek, belki de öldürülmekten onu kurtarır. Sonra Firûz saraya gönderilir; hemen hemen aynı vak'a tekrarlanır. Âzad Firûz'un süt kardeşi olduğunu ve onunla her zaman konuşacağını söyler; ama Esved bu söze hiç bakmaz, Firûz'u dışarı çıkartır. Şu halde Firûz'un saraya gittiği muhakkaktır [75]; yâni Seyf'in Firûz'a dayanan ifâdesi her iki rivâyette de mevcut olduğuna göre ikinci rivâyet esas olarak alınabilir. Ancak hâdiseler, ikinci rivâyette daha kısa, daha kestirme olarak anlatılmıştır. Şöyle ki: Firûz saraya gider, amcasının kızı Merzubâne Âzad'ın yanına girer ve Esved'in yaptığı kötülükleri ona hatırlatır. Eşini öldürdükten başka halkı sefil ettiğini, kadınların şeref ve haysiyetlerini çiğnediğini, artık onu yok etmek zamanı geldiğini söyler ve ondan yardım ricasında bulunur. Âzad, kocasının katili olan Esved'in dünyada en çok nefret ettiği insan olduğunu, kendileriyle hemen işbirliği yapmağa hazır bulunduğu karşılığını verir [76]. İşte bu sırada içeriye

74 Taberî'nin Zâkir Kadirî Ugan tarafından yapılmış olan tercümsinde (III. S 50, 5.satırda) birinci şahısta konuşan Cüşeyş yerine Kays yazılmıştır. Kays: "Ey amcamın kızı" diye Âzad'a hitap eder ki, bu imkânsızdır. Zira Kays Arap, Âzad ise Ebnâdan'dır.

75 Belâzûrî'de (rap., S. 112; tür. ter., I., S. 172) bu hususta bir kayıt mevcut değildir. Sadece "Bunlar Esved ile evlenmiş bulunan eski vâlinin karısı Merzubâne'ye gizlice adam gönderdiler" diyor.

76 Mirhond, a. g. e., II., S. 221: Karısının, Esved hakkında "Esved pis bir adamdır. Şarap içer, gusletmez, hep uyur" dediğini kaydediyor.

Esved bin Kâ'b girer; Firûz'un karısı Âzad ile böyle samimî bir şekilde hasbihal ettiğini görünce, fena hâlde kızar; Firûz'un üstüne atılıp başına vurmağa başlar. Fakat Âzad,[77] onun kendi akrabası olduğunu söyleyerek, kocasını muaheze edince, Esved yaptığı hareketten utanç duyup özür diler[78].

Firûz bu tehlikeli işten böylece kurtulup arkadaşlarının yanına geldi. Esved, Firûz'u sarayında görünce şüpheleri büsbütün arttı. Esasen Hazret-i Peygamber'in mektubunu almış bulunan Necran'ın Müslüman kalan ahalisi de başka tarafa göç edip bir araya toplandıklarından, Esved'in şüpheleri korku hâlini almağa başlamıştı. Bir gün, o, San'a meydanında nefret uyandıran müthiş bir sahne hazırladı: Şehir halkını meydana topladı. Elinde hükümdarlık mızrağı olduğu hâlde sarayından çıktı. Topluluğun ortasında durdu. Sonra hükümdarlık atını getirtti, hayvanın ağzına mızrağı ile vurduktan sonra onu salıverdi. At kanlar içinde sokaklarda koşmağa başladı ve sonunda yere yıkıldı; öldü. Esved bundan sonra yüz kadar deve ve inek getirtti; meydanda kumun üzerine bir çizgi çizip bu hayvanları çizginin boyunca hep bir hizaya dizdi. Bundan sonra elindeki mızrağı ile hayvanlara vurmağa başladı. Hayvanlardan hiçbiri çizginin öte tarafına geçmiyordu. O, bundan sonra hayvanları bıraktı. Hazır bulunanlar bu müthiş manzara karşısında, hayret, nefret ve korku içinde kalmışlardı. Daha sonra Esved mızrağı elinde olduğu hâlde yere kapandı[79]. Bunca hayvanı uğruna kurban ettiği ruhun sesini duymak istermiş gibi kulağını yere vermişti. Böylce bir müddet durduktan sonra, başını yerden kaldırıp: *Yanımda bulunan melek bana, ey Esved, Kays bin Makşuh âsidir, onun başını kes*" diyor, dedi. Gene başını yere koyup dinledikten sonra, bu defa şeytanın: "*Ey Esved, Firûz âsi ve azgınlardandır, onun sağ elini ve sağ ayağını kes*" dediğini haber verdi[80] Fîrûz bu sözleri duyunca kalabalığın içinde kaybolmağa teşebbüs etti Fakat evine yaklaştığı sırada Esved'in adamlarından birinin, onu yakalayıp "*Hükümdar seni çağırıyor, sen ise tilkilik ediyorsun*" demesi üzerine, hayatından pek fazla ümidi kalmamış bir hâlde bu adamı tâkîbe mecbur kaldı. Zu'l-Himar'ı devirmek isteyenlerin hepsinde olduğu gibi, Firûz'da da bir hançer saklı idi. O, bu sırada nefsini korumak gerekeceğini

77 Hondmir. a. g. e., I., S. 448'de Âzad'ın Müslüman olduğu açıklanmıştır.

78 Buraya kadar yazdıklarımız aynen Cüşeyş için de rivâyet edilmiştir. Bk. Taberî, tür. ter., III., S. 50. Esasen aynı cildin 57. syfasında birinci şahısta konuşan Cüşeyş üd-Deylemî olduğu açıklanmıştır.

79 **Taberî**, tür. ter., III., S. 59.

80 Firûz üd - Deylemî'nin Seyf yoluyla intikal eden rivâyeti (Taberî, tür. ter., III., S. 49) Esved'in ağzından nakledilirken "melek" şeklinde olup diğer bazı İslâmî rivâyetler bunu "şeytan" şeklinde nakletmişlerdir. Gene Taberî, tür. ter., III., 48; **Zehebi**. Tarih ül-İslâm, I., S. 341'de de "Melek bana haber verdi" şeklinde bir riayet vardır.

düşünerek, silâhını gizlice hazırladı. Şayed Esved kendisini öldürmek isterse, aha evvel davranarak, onu ve sonra yanında bulunan adamlarını hançerliyecekti. Esved onu görür görmez, niyetini yüzünden anlamış olmalı ki, kendisine yaklaştırmadan, San'a halkına biraz evvel öldürdüğü hayvanların etlerini bölmesini emretti. Firûz onun emrini yerine getirdi. Fakat, az önce Esved'in dâvetini kendisine tebliğe gelen adama pay vermedi. O da Firûz'u Esved'e şikâyete gitti. Firûz etlerin dağıtılmasında gereken ihtimamı gösterdikten sonra, yaya olarak Esved'in yanına geldiği sırada onu, Tanrı adını anarak kendisini işkenceli bir şekilde öldüreceğini, adama vâdederken buldu. Fakat bu sözleri işittiğini hissettirmeden, emri yerine getirdiğini haber verip çekildi. Artık her ne bahasına olursa olsun, vakit geçirmeden suikasdi sonuçlandırmak gerekiyordu.

Bunun için Esved'in düşmanları, Merzubâne'ye bir adam yollayıp tertibat almak üzere kendilerine yardım etmesi gerektiği haberini ulaştırdılar. Merzubâne, Firûz'u tekrar saraya çağırtarak, sarayın arka tarafında bir duvar'ın iç kısmından beraberce bir delik açıp sonra perdesini indirdiler. Buradan odaya geçtiler ve Esved'in o gece öldürüleceğini Firûz, Âzad'a söyledi [81]

C. Esved'in öldürülmesi:

Önce suikastçiler geç vakit arkadaşlarına direktifler verdikten sonra sarayın arka tarafına açılmış bulunan deliği genişletmeğe koyuldular. Sonra Kays bin Abd-i Yegûs, Firûz, Dâzaveyh hep birlikte bu delikten içeriye süzüldüler. Esasen, Himyer ve Hamdân'lara haber gönderildiğinden, onlar da muhâfız kuvvetler olarak vazife görmekte idiler. Esved'i öldürmek işini Dâzaveyh, ihtiyarlığını ileri sürerek [82], reddetti. Kays ise ben gürültü ederim, Esved uyanabilir, diyerek Firûz'un onu öldürmsini teklif etti ve buna karar verildi Firûz kılıcını arkadaşlarının yanına bırakarak (ihtimal unutmuş olacak), Esved'in yattığı odaya, bir kandil ışığını tâkîp ederek vardı. Onu yatağın içinde başı ayağı ne tarafta olduğu belirsiz bir şekilde yatmış ve horluyor buldu. Âzad, onun başının bulunduğu tarafı Firûz'a işaret etti. Esved her hâlde bu gece iyice sarhoştu. Firûz, Esved'e yaklaşıp onun yüzünü görünce, korku ve şaşkınlık içinde kaldı. Çünkü o, gözlerini açmış Firûz'a bakıyor, bir yandan da "şeytanıyla konuştuğu hususî dille" birşeyler söylüyordu. Fırsatı kaçırdığı takdirde herşeyin mahvolacağını bilen Firûz, bir eliyle

81 Firûz'a dayanan Seyf'in rivâyetinde, Esved'le karşılaşanın Firûz olduğu ve Esved'in Firûz'u döverek dışarıya çıkardığı yazılıdır.

82 **Mirhond**, a. g. e., II., S. S. 222'de böyle söylüyorsa da **Taberi**, tür. ter., III., S. 62'de "şiddet ve hiddet gösterdiği sırada elinin titrediğini ileri süren şahsın Kays olduğunu" rivâyet ediyor.

onun sakalını tutup, boynunu kırdı; öldüğünü sanarak arkadaşlarına haber vermeğe koşarken Âzad onun eteğini çekip, Esved'in henüz ölmediğini söyledi. Firûz arkadaşlarının yanına koşup kılıcını aldı (Cüşeyş'in rivâyetine göre hep birlikte, Firûz'un rivâyetine göre de Firûz yalnız olarak), tekrar onun odasına döndü. Ancak hepsinin birlikte onun odasına girmiş olmaları ihtimali daha kuvvetlidir. Belli kayanklarımız, Kays ve ötekilerin Firûz'a yardım ettikleri hussunda birleşmektedirler. Öyle anlaşılıyor ki, Kays ve diğerleri onun göğsüne oturdular. Firûz onun başını gövdesinden ayırırken Esved öyle şiddetli bir "böğürtü" çıkardı ki, odanın dışarısında bulunan muhafızlar koşuştular, kapıyı vurarak bu sesin nerden geldiğini sordular. Âzad onlara "*Peygambere vahiy geliyor*" diye seslendi [83] Böylece muhafızları kapıdan uzaklaştırmağa muvaffak oldu. Dazaveyh, Firûz ve Arap Kays o geceyi sarayda Merzubâne'nin yanında, ne yapacaklarını, etrafa nasıl haber salacaklarını konuşmakla geçirdiler. Sabaha karşı saraydan çıkıp arkadaşlarının yanına geldiler. Ezd kabilesine mensup Veber bin Yuhannes'i de alarak şehrin en yüksek kalesine çıktılar. Veber oradan şöyle bir ezan okudu: "*Tanrı uludur, Tanrı uludur, bir Tanrıdan başka Tanrı yoktur; Muhammed'in Tanrı elçisi olduğuna tanıklık ederim. Esved Tanrı'nın düşmanıdır*" [84] Ezanı işiten halk kalenin önünde toplanmış Veber'i, bu cüretkar Müslüman'ı [85], Esved'in ne şekilde cezalandıracağını merakla beklerlerken, Veber'in yanında bulunanlar Esved'in öldürülmüş olduğunu ilân edip teyid makamında onun başını halka fırlattılar. Hayret ve korku içinde kalan Esved taraftarları kaçıştılar; kaçarlarken de önlerine gelen yerli, yahut Ebnâ'dan olan kimselerin bilhassa bunların çocuklarını rehine olarak beraberlerinde götürdüler. Buna karşılık Firûz ve Kays'in vaktinde aldıkları tedbirler sayesinde, onların arkalarından adamlar yetişip yetmiş kadar süvariyi esir almaya muvaffak oldular. Böylece San'a'yı terketmeğe mecbur kalan Esved taraftarları, San'a ile Necran şehirleri arsında dolaşıp durdular. Bu arada, küçük büyük yediyüz kişinin eksik olduğunu farkedip onların serbest bırakılmasını Müslümanlardan istediler. Bu teklif kabul edildi. Karşılık olarak, alınan rehineler geri verildi.

Taberî'nin dayandığı râvilerin hepsi Esved'in Firûz tarafından öldürüldüğünü kaydediyorlarsa da, bazı kayankların ifadeleri bu iddaya uymamaktadır. Meselâ *İbni Sâ'd* (Kitab üt - Tabakat, V. S. 383) Kays bin Hubeyre Makşuh'un peygamberlik iddiasında bulunan Esved

83 Ebu'l-Fida, a. g. e., S. 164; Taberî, arap, III. S. 217; tür. ter., III., S. 55.

84 Belâzürî, tür. ter., I., S. 173; Taberî, tür. ter. III., S. 74.

85 Wellhausen, Veber bin Yuhannes'in Müslüman olmadığını iddia ediyor. hâlbuki Caetani bu hususta kayankların verdikleri bilgiye itimat göstererek onun Müslüman olduğunu kabul etmektedir. Caetani, a. g. e. IX., S. 117.

ül - Ansî'yi öldürdüğünü yazmaktadır. Bundan başka, Belâzûrî de (Fütuh ül - Büldân, tür., ter., I., S. 173) esas olarak Kays'ın Esved'i öldürdüğünü anlatmakta ve biraz aşağıda bazı râvilerin onun Firûz tarafından öldürüldüğünü zikrettiklerini pek kısa olarak kaydedip geçmektedir. Mirond' (Ravzat üs - Sefa, II., S. 222) da ise bu rol Kays ile Firûz arasında bölünmüştür. Burada Firûz'un silâhsız olarak Esved'in odasına girdiğini, Esved'in boynunu kırdığını, sonra geri dönüp arkadaşları ile birlikte tekrar Âzad'ın yanına döndüklerini, o zaman Kays'ın onun başını gövdesinden ayırdığını yazmaktadır. Halbuki Buharî (Sahih-i Buhârî, III., S. 52). Zehebî (Tarih ül - İslâm, I., 341.), Ebu'l-Fida (Tarih I., 164), El - Vatvat (S. 131) gibi kaynak kitaplar, onun Firûz tarafından katledildiğini pekâlâ yazdıkları gibi, En - Nevevî (I., S. 52), İbni Haldûn (Kitab ül - İber, II., 60), Taberî (Tür., Ter., III., 57) gibi tarihçiler de Peygamber'in ölmeden önce, ilâhî bir kaynaktan alarak, haber verdiği "*Esved öldürüldü; onu sâlih bir insan olan Firûz üd-Deylemi öldürmüştür*" sözlerine dayanarak Esved'in katilinin Firûz olduğu yolundaki kanaatlerini açıkça belirtmişlerdir. Ayrıca İbni Sâ'd gene (V., S. 389), Peygamber'in gâipten aldığı bu haberi kaydettikten sonra, "Esved'i öldürenler arasında Firûz üd-Deylemî dahi vardı" demekle Firûz'u Kays ile işbirliği hâlinde göstermektedir. Dikkat edilirse, Firûz'un Esved'i katlettiği hususundaki haberler daha ağır basmaktadır. Esasen Hazret-i Muhammed'in bu yoldaki "*Esved öldürüldü, onu sâlih bir insan olan Firûz üd-Deylemi öldürmüştür*" hadisinin kitaplarda daima tekrar edilmesi, hâdiseye en yakın olan çağda bile inancın bu yolda olduğunu teyid eder.

Yukarıda açıklandığı gibi, Yemen bölgesi Esved gibi bir müstebitten kurtulduktan sonra, Müslüman memurlar gene eski yerlerine dönmeğe başladılar. Fakat, aralarından birini başkan seçmek hususunda anlaşamadılar. Nihayet Medine'den yeni bir emir gelinceye kadar Sehabe'den olan Mu'az bin Cebel'i seçtiler[86]. Bir yandan da bütün olup bitenleri mektupla Peygamber'e bildirdiler; fakat mektup Hazret-i Muhammed'e değil, Halifesi Ebu Bekr'in eline varabilmişti. Zira bazı tarihler, onun Esved'in öldürülmesinden bir gün sonra öldüğünü kaydetmişlerdir[87]. Belâzûrî (Fütuh ül - Buldân, tür., ter., I., 173) onun Peygamber'in ölümünden beş gün önce öldürüldüğünü ve bu haberin Ebu Bekr'in Hilâfete geçişinin onuncu gününde Medine'ye ulaştığını yazmak-

86 İbni Haldûn, İber, II., tekmile, S. 60.

87 El-Vatvat, a. g. e., S. 131; Ebu'l-Fida, a. g. e., I., S. 164; İbni Haldûn, a. a. g. e., II., S. 52; Taberî, tür. ter., III., S. 57, 165, 208; Wellhausen, Skizzen, VI., S. 34; Hondmir, a. g. e., I., S. 448. Her ne kadar Caetani bu hususta Mirhond'u mehaz göstermiş ise de elimizde bulunan (Leknou 1914) baskısında böyle bir kayda tesadüf edemedik.

tadır. Bu suretle Esved'in hükümdarlığı bazılarına göre üç ay sürmüştür. Seyf yoluyla bize kadar gelen Firûz'un rivâyeti, onun Kehf-i Hubban'da isyâna başlamasından ölümüne kadr geçen zamanın ancak dört ay olduğu yolundadır. Böylece Esved'in H. 11. yılın Rebi'ül-evvel ayının sonunda katledildiği meydana çıkmış oluyor [88]

D. Yemen'de ikinci Ridde:

Esved'in öldürülmesi ile Yemen'de İslâmiyet yeniden zafer kazanmış oldu. Fakat çok kısa bir zaman için. Çünkü Hazret-i Muhammed'in ölüm haberi, Cahiliye devri âdet ve inançlarını bırakmış ve İslâmiyt'i henüz pek sathî bir şekilde kabul etmiş olan Yemen'li bir kısım halkın yeniden irtidadına vesile olmuştur.

Denebilir ki, Kays bin Makşuh ül - Muradî, Yemen'de ikinci Ridde'nin önderliğini yapmıştır. Halife Ebu Bekr, Firûz'u Yemen'e vali tâyin etmişti. Daha önce Dazaveyh, Firûz, Cüşeyş hemen hemen birlikte San'a'da iş görmekte ve Yemen'i idare etmekte idiler. Firûz'un Halife tarafından , onlardan üstün bir mevkie geçirilişi, Arap Kays'ı kıskandırdı ve bundan dolayı Ezva'yı (Himyerî hükümdarlarının adı ve Zu'nun çoğuludur). "Ebnâ'lar sizin memleketinizde yabancı ve göçmen bir kavimdirler. Onları kendi hâllerine bırakırsanız daima saltanat süreceklerdir. Ben onların başkanlarını öldürerek geri kalanlarını memleketten sürüp çıkaracağım" diye tahrik etti[89]. Fakat Himyerli Zu'l-Kilâ ile arkadaşları onun bu fikrini kabul etmediler. Ama Ebnâ'lara da yaklaşmadılar. Kays gayesine erişmek için, gösterdiği bu boş gayretten sonra, şurada burada dolaşan Esved'in süvarileri ile temasa geçti ve onlarda kendisine bir dayanak buldu. Esasen serserî bir hayat süren Esved'in süvarileri, güya San'a'yı tehdide başladılar. Şehir halkı telâşa düştü. Kays ise herkesten ziyade korkmuş göründü. Firûz ve Dazaveyh ile istişarede bulundu; onlarla dostmuş gibi hareket etti. Hattâ ertesi gün için onları yemeğe dâvet etti ve ilk gelen Dâzaveyh'i öldürdü. Firûz yolda iken iki kadın arasında geçen konuşmadan bunu öğrenip kendisi için de aynı akîbetin hazırlanmış olduğunu anlıyarak kardeşi Guşna ile Havlan'lara sığındı. Kays, rakîplerini böylece uzaklaştırınca San'a'da idareyi eline aldı; Ebnâ'nın bir kısmını da zorla İran'a yolladı. Fakat bazı Arap kabileleri, arzuları hilâfına, göç etmeğe mecbur bırakılan bu aileleri kendi topraklarından geçtikleri sıra-

88 En-Nevevî bu tarihle beraber başka bir rivâyeti de nakletmekte ve "O, Hazret-i Peygamber zamanında öldürüldü. Başı Peygambere getirildi" demekte ise de yukarıda not 87'de adları geçen eselerin hiçbiri böyle bir iddiaya yer vermemişlerdir.

89 Taberî, tür. ter., III. S. 216.

da himayelerine aldılar ve Kays tarafından görevlendirilmiş olan muhafızları öldürdüler. Bu kabileler, bu işi Firûz'un teklifine uyarak yapmışlar ve onun Kays'la savaşa başlama imkânını sağlamışlardı. Bilhassa *Âk*'ler, *Tâhir bin Ebi Hâle*'nin idaresindeki kuvvetlerle Firûz'a yardım ettiler. Firûz, Kays'a aleyhtar olanları toplayıp San'a yakınında Kays ile savaştı ve onu yendi. Kays daha önce Esved'in süvarilerinin dolaştığı San'a ile Necran arasındaki bölgeye kaçmak suretiyle kurtuldu.

Bu sırada Ebu Bekr, elçiler ve mektuplarla *Tihâme* ahâlisine, Tâhir bin Ebi Hâle komutasında , Firûz'a yardım etmelerini bildirdi; arkasından da Muhâcir bin Ümeyye'nin komutasında bir orduyu Yemen'e yolladı. Muhâcir Yemen'de teşekkül eden kuvvetlerle birleşerek kendi kuvvetini arttırdı. Bu sırada memleketine dönmüş bulunan *Kays bin Makşuh* ile *Amr bin Ma'dikerib* iyi geçinemiyorlardı. Muhâcir'in kuvvetlerinin çokluğu da Amr'ı korkuttuğundan, Kays'dan ayrılıp Müslüman olmadan[90] ve aman bile elde etmeden Müslüman karargâhına gelip teslim oldu. Biraz sonra Kays bin Makşuh da Müslümanlara esir düştü ve her ikisi zincirle bağlanarak Medine'ye Halife'nin yanına götürüldü.

Muhâcir San'a'ya gelince memleketi çapulculardan ve Esved'in arta kalan süvarilerinden temizledi. Sükûnet ve düzeni yeniden kurdu.

Medine'de bulunan iki esirden bilhassa Dâzaveyh'in katili Kays için Ebu Bekir, hiçbir vicadan azabı duymadan idam kararı verdiyse de, cinayeti işlemiş olduğuna dair elde müspet bir delil bulunmadığından ve Kays'ın Peygamber'in minberi önünde, elli kere Dâzaveyh'i öldürmediğini yeminle teyid etmesi üzerine[91] Ebu Bekir onu affetti. Ma'dikerib de affa nâil olup her ikisi ailelerinin yanına dönme müsaadesini alabildiler.

E. Netice:

Ana kaynaklara dayanarak buraya kadar incelediğimiz Esved'in hayatı, görüldüğü gibi, biri dinî, diğeri siyasî olmak üzere iki taraflıdır. Gene görülüyor ki, geçici bir zaman için de olsa gösterdiği ipnotizmacılık mârifetleriyle etrafındaki bazı insanları kendi peygamberliğine inandırmış olmasına rağmen [92], onun bu tarafı çok hareketli geçmiş bulunan siyasî hayatına nispetle pek sönük kalmıştır.

90 Taberî, tür. ter., III., S. 226.

91 Belâzûrî, tür. ter., I., S. 174.

92 Onun peygamberliğine yakınlarının inanmış olması muhtemeldir. Esved'in öldürülmesi hususunda, o öldürülürken çıkardığı müthiş sesi duyan nöbetçilere Âzad, "Peygambere vahiy geliyor" diyince, nöbetçiler buna kanıp uzaklaşırlar. Demek ki, Esved'in vahiy aldığına onun yakınında olanlar inanmışlardı.

Esved yeni bir din kuramamış, her ne kadar yakın taraftarlarından bir kısmını kendi peygamberliğine inandırmağa muvaffak olmuşsa da, yeni ve kutsal bir kitap da bırakamamıştır. O, her ne kadar *Rahman*'ın adına konuşmakta olduğunu ve bir melek vasıtasıyle vahiy aldığını sık sık söylemişse de, bunlar kaynaklara nazaran daha çok kendi şahsî kuvvetini tanıtmak maksadiyle söylenmiş sözler olup ilâhî bir takım emirlere benzemekten tamamiyle uzaktırlar. Bununla beraber Esved'in Mûsevî, Hristiyan ve İslâm monoteizminin tanınmış ve yerleşmiş bulunduğu Yemen'de bir putun adına değil, görünmiyen yüksek bir Tanrının adına ortaya çıktığını iddia etmiş olduğu muhakkaktır.

Esved hakikî hüviyetiyle , sadece seziş kuvveti fazla olan kurnaz, cesur ve iktidar ihtirası ile dolu, mâhir bir siyaset adamı idi. O, Peygamber'in hastalığı haberinden ve Yemen'deki bazı kabileler arasındaki vergi meselelerinden doğan Ridde'den istifade etmesini bilmiş ve gizliden gizliye hazırlanmaya başlamıştı. Esasen, Yemen din bakımından olduğu gibi, sâkinleri bakımından da heterogen bir bölge idi. Bu durum da Esved'in çabuk muaffakiyet elde etmesine yardım etmiştir. Yâni Esved'in in bir çok taraftar bulmasının sebebi, halkın ona sırf dinî bir inançla bağlı bulunmasından ileri gelmiyordu. Yemen'de uzun yıllardan beri hâkim bir zümre hâlinde yaşıyan İranlılar'ın çocukları olan Ebnâlar artık Yemen Arapları'nın tahammül edemedikleri ve memleketlerinden uzaklaştırmak istedikleri bir sınıf hâline gelmiş idi. İşte Esved Ebnâ'nın Yemen'deki nüfuzunu tamamiyle kırmış, onlara hâkim olmuş ve Ebnâların idarelerini de kendilerinden olan Dâzaveyh ve Firûz'a vermek suretiyle, onları kendine bağlamıştı. Bir yandan da gün geçtikçe, eski dinlerini bırakıp İslâmiyet'i kabul ederek Medine hükûmetine bağlanan halkı, öteden beri ticaretlerine vergi almak suretiyle engel teşkil eden, Kureyş' in hâkimiyetine tâbi kılmamak ve Yemenliler'i din bakımından da kendisine bağlamak için peygamberlik iddiasında bulunmuştur.

Esved savaşçı bir peygamber sıfatiyle ortaya atılmış ve kısa zamanda büyük toprakları eline geçirmiş, fakat bundan dolayı o kadar çok gurura kapılmıştır ki, arkadaşlarını küçümsemeğe, halka zulmetmeğe ve fazlaca sarhoş olmağa başlamıştır. Daha önce belirtildiği üzere bu durum onun hayatına malolmuştur.

Yukarıdanberi anlatılanlar da gösteriyor ki, Esved bir millî isyânın önderliğini üzerine almıştır. Eğer o, hakîkî bir peygamber olarak tanınsaydı, ölümünden sonra dinî eserinin devam etmesi, hiç olmazsa bunun kalıntılarının daha sonraki devirlerde yaşıyan râvilere bir nebze olsun malzeme teşkil etmesi gerekirdi.

Esved'in ölümü ile birlikte , onun peygamberliği de derhal unutulmuş, fakat önderliğini üzerine almış olduğu millî hareket Arap Kays'la gene de devam etmiştir.

2. TULEYHA BİN HUVEYLİD

Sahte peygamberlerden ikincisi olarak inceleyeceğimiz Tuleyha, şahsiyet itibariyle diğer sahte peygamberler kadar kuvvetli olmamakla beraber, bir aralık Medine'yi tehdit edecek derecede cesaret göstermiş, daha sonra da Hâlid bin Velid'in ordularını ciddî şekilde uğraştırmış olduğundan tarihte oldukça önemli bir yer kazanmıştır.

A. Tuleyha'nın soyu:

Asıl adı "Talha" olan Tuleyha, Necid'de oturan Esed kabilesinin ileri gelenlerindendir. Müslümanlar ona kızdıkları için "Tuleyha" yâni "Talhacık" adını verdiler.

İbn ül - Esîr'e göre onun soyu şöyledir[93]: Tuleyha bin Hüveylid bin Nevfel bin Nadle bin ül-Eşter bin Hecvan bin Fak'as bin Tureyf bin Amr bin Müseyl bin ül - Hâris bin Dudan bin Esed bin Hüzeyme bin Müdrike bin İlyas bin Mudar ül - Esedî ül - Fakasî. Zehebî bu soy kütüğünü daha kısa gösterir, şöyle ki[94]: Tuleyha bin Hüveylid bin Nevfel bin Nadlet ül - Esedî ül - Fakasî.

B. Tuleyha'nın birinci defa islâmiyeti kabulü:

Tuleyha'nın hayatını tarihen malûm en eski günlerinden alarak inceleyecek olursak, onu Hicretin 5. yılında putperest Kureyşlilerle birlikte Medine'yi kuşatmış bir düşman, 9. yılında kabilesinden bir heyetle birlikte Medine'ye gelip İslâmiyet'i kabul etmiş bir mümin, Hicretin, 10. yılında mürtedlerin başına geçmiş, peygamberlik iddiasında bir komutan, Buzaha savaşından bir müddet sonra ise Kadisiye ve Nihâvent savaşlarında İslâm ordusunun zafer plânlarını hazırlayan kıymetli bir Müslüman askeri olarak görmek mümkündür.

93 İbn ül-Esîr, Üsd ül-Gâbe, Kahire 1288, III. S. 65; İbn ül - Esir, el - Kâmil fi't-tarih, Leyden 1867. S. 360.

94 Zehebî, Tecrid, I., S. 299.

En kısa şekilde yukarıya aldığımız Tuleyha'nın maceralı hayatının tarihi de bize gösteriyor ki, o bütün iddialarına rağmen hakîkî bir peygamber değildi'; o, sadece bir kâhindi. Bir iki kehanet sözü, Peygamber'in ölüm haberi, bunun sonucu olan Ridde, bazı kabile ileri gelenlerinin menfaat ümitleri, Tuleyha'nın etrafına adam toplamasına fırsat vermişti.

Tuleyha'nın adı tarihte ilk önce Gatafan seferinde İslâmlar tarafından yenilgeye uğratılmış bir Esedî olarak geçer. Bundan bir yıl sonra, Hendek savaşı sırasında Esed kabilesinin başında Tuleyha bin Huveylid'i, Ebu Süfyan ve Fezareli'lerin başbuğu Uyeyne ile birlikte yeniden İslâmlar'a karşı harekete geçmiş görüyoruz[22]. Bundan dört yıl sonra, yâni Hicretin 9. yılında, içinde Tuleyha'nın da bulunduğu, Esed kabilesinden bir heyet Peygamber'i ziyaret edip ona "*Ey Tanrı'nın elçisi! Biz sana Tanrı'nın birliğine ve senin Tanrı elçisi olduğuna tanıklık etmek üzere geldik. Bu iş için sen, bize haber yollamadın, biz arkada kalan kabîlemizi burada temsil ediyoruz*"[96] dedi. İbn ül - Esîr'in Vâkıdî'den aldığı bu rivâyet Tuleyha'nın 9. yılda kabilesi ile birlikte İslâmiyeti kabul ettiğini apaçık anlattığı hâlde, en küçük teferruatı bile didik didik eden Caetani, bu önemli noktayı atlayıvermiştir. Ona göre, Tuleyha ve taraftarları hiçbir vakit Müslüman olmamışlardı ki, İslâmiyet'in mürtedleri sayılsınlar[97]. Caetani, Hâlid' in savaştan önce Tuleyha'yı İslâmiyet'e dâvet edişini, onun daha evvel Müslüman olmadığının bir delili sayıp bu iddiasını kuvvetlendirmeğe çalışmaktadır. Böyle bir iddia tamamiyle yanlış bir görüşün ifadesidir. Zira Hâlid sadece eskiden beri putperest kalmış Arapları doğru yola dâvet ile görevlendirilmemiş, daha ziyade İslâm'ı terketmiş olanları dine dâvet ve dinde kalanlara da bir takım vaızlarda bulunmak üzere Ebu Bekr tarafından gönderilmiştir. Tuleyha'yı da bu düşünce ile ve aynı emri yerine getirmiş olmak amacı ile dine dâvet etmiştir. Yoksa Tuleyha putperest kalmakta devam ettiği için değil. İrtidadla mücadelenin daha sonraki olaylarında da görüleceği üzere Hâlid, Ebu Bekr'in kendisine verdiği mektuptan da anlaşıldığı gibi, her yerde önce dinden dönenleri dine davet emiş, kabul etmeyenlerle de savaşmıştır.

Bu noktaya kadar hâdiseleri olduğu gibi açıklıyan Vacca (Enc. de de l'İslâm, IV, 874), sıra kendi fikrini yazmağa geldiğinde, belki de Caetani'nin tesiri ile, yalnız Tuleyha'nın İslâmiyet'i kabul ettiğini ve bunun

95 İbni Sa'd, Kitab üt - Tabakat, II., 1., S. 51.

96 İbn ül - Esîr, Üsd ül - Gâbe, III., S. 65; Zehebî, Tecrid, I., 299; Vacca, Encylopédie de l'İslâm, IV, 874.

97 Caetani, a. g. e., VIII., S. 298.

da siyasî bir inkiyadı gösterdiğini söylemekte, arkasından bütün bunların (ileride görüleceği üzere) Müseylime'nin Medine'yi ziyaretine bir nazîre olarak uydurulmuşa benzediğini ilâve etmektedir. Halbuki, Medine'ye gelen Esed'li heyetlerin sözlerinin Yemâme'den gelen Hanîfe heyetinin sözleri ile hiçbir benzerliği yoktur. Bunlara Hazret-i Muhammed'in davranışı başka , Hanife'lilere söylediği sözler gene bambaşkadır. Gene İbn ül - Esîr bu heyetin, Hazret-i Muhammed'e gelip kendiliklerindenMüslüman olduklarını söylemeleri üzerine, Peygambere aşağıdaki âyetin inmiş olduğunu kaydediyor ki, bu suretle Tuleyha'nın Medine'ye gelip İslâmiyet'i kabul ettiği inkâr edilemez bir vesika ile teyid edilmiş oluyor:

قل: لا تمنوا علیّ اسلامکم بل الله یمنّ علیکم أن هدایکم للایمان ان کنتم صادقین

"[98] (=Onlar: Müslüman olduk diye seni minnet altında bırakmak istiyorlar, de ki: Müslüman olduk diye siz beni minnet altına sokamazsınız. Belki siz, sizi inanma yoluna ileten Allah'a karşı minnettar oluyorsunuz; eğer doğru kimseler iseniz."

Tuleyha'nın İslâmiyet'i kabul ettiğini, hem de mensup olduğu kabile üyeleri ile birlikte kabul ettiğini biz İbni Sa'd'da da görmekteyiz[99]. İbni Sa'd'a göre Tuleyha kardeşi Seleme ile birlikte Peygamber'in savaşlarına katılmak üzere hareket etti. Allahın Resûlü Muhammed, Seleme'yi çağırıp ona, sancak verdi ve Muhacirûn ile Ensar'dan yüz elli kişiyi de emrine verip ona, "*Benî Esed'in toprağına varıncaya kadar yürü, onlara baskın yap*". dedi. Bunun üzerine Seleme üç çobanı ve deve sürülerini ganimet olarak alıp Medine'ye dönmüştü. En inanılır kaynakların aslâ İslâmî bir gayretkeşlik gütmeden verdiği bu küçük, küçük haberler bize Esed kabilesinin Tuleyha'ya uyarak - Vacca'nın iddiası hilâfına- İslâmiyet'i kabul etmiş olduklarını açıkça gösterir.

Biraz sonra Tuleyha'nın peygamberlik iddialarında bulunduğunu anlatırken Mûsâ bin Vesime'nin bize verdiği ip uçları bu vâdideki tenkîdlerimizde ne kadr haklı olduğumuzu bir kere daha ortaya koyacaktır.

C. Tuleyha'nın ayaklanması ve peygamberlik iddia etmesi:

Hazret-i Muhammed vedâ haccından döndükten sonra uzun süren bir hastalığa yakalanmıştı. Hastalığı haberinin sür'atle etrafa yayıl-

98 Kur'an, XLIX., 18.

99 İbni Sâ,d, Tabakat, II., 1., S. 35; Mirhond, a. g. e., II., S. 222'de "Tulyeha, Peygamber zamanında Müslüman olmuş ve onun sohbetinde bulunmuştu; geri dönünce irtidad etti" diyor.

ması, bazı kabilelerin dinden dönmelerine sebp oldu. Bundan istifade etmesini bilen Tuleyha bin Hüveylid, kâhinliğinin de yardımıyla, peygamber olduğunu iddiaya koyuldu. Musevîlerden birçokları ona yardım ettiler. Tuleyha, Semira denilen yere gelip ordugâh kurdu. Halkın aşağı tabakası ona uydu. Az zamanda Tuleyha'nın taraftarları çoğaldı. Tuleyha yeğeni Habbâl'i bir anlaşmaya varmak için Hazret-i Muhammed'e gönderdi. Habbâl, Tuleyha'nın peygamberliğinden, ona "*Zu'n-Nun*" adında bir meleğin vahiy getirdiğinden bahsetti. Peygamber ona, "*Bir de melek mi buldu?*" deyince, Habbâl iftiharla, "*Ben Huveylid'in oğluyum*" diye cevap verdi. Peygamber o zaman ona, "*Allah seni kahretsin ve şehadet rütbesinden mahrum kılsın*" dedi. Taberî'nin (Arap. Metin, III, 189) kaydettiği bu haberi Caetani kendine göre özetlendirmekte ve akla gelmiyecek bir mantıkla şöylece münakaşa etmektedir: "*.... Bundan şu sonuçları çıkarırız: Muhammed, Tuleyha'nın peygamberlik iddialarını müsamaha ile karşılıyor. O, buna hiddet etmedikten başka, Tuleyha'nın kendisine vahiy getirdiğini iddia ettiği Zu'n-Nun adındaki melek hakkında da Müslümanlara açıklamada bulunuyor*[100]".

Biz yukarıya aldığımız*j*, *Hazret-i Muhammed* ile Habbâl'ın konuşmasında müsamahaya delâlet eden bir husus göremiyoruz. Bilâkis Hazret-i Muhammed, "*Bir de melek mi buldu?*" sözleriyle önce istihza etmiş sonra da Tuleyha'nın temsilcisi ve yeğeni olan Habbâl'e beddua etmiştir. Caetani hemen bu öszlerin arkasından, en güvendiği kaynakların verdikleri bilgilere aykırı olarak, Tuleyha'ya tâbi olanların, daha önceleri Hazret-i Muhammed'e tâbi olmadıklarını Medine'ye karşı hiçbir anlaşmayı ihlâl etmemiş olarak Tuleyha ile birleşmiş bulunduklarını ilâve etmekle, Esed'lerin, Gatafan'ların Fezâre'lilerin İslâmiyet'i kabul etmemiş olduklarını bir kere daha tekrar ediyor. Bu hususta Alman orientalisti Dr. Höhnerbach'ın fikri de Wellhausen ve Caetani'nin tamamiyle tesiri altındadır. Büyük bir değer taşıdığı açık olan Vesîme'nin Kitab ür - Ridde'sini İbni Hacer'den çıkararak yayınlayan Höhnerbach'ın neden kendi yayınladığı bu kitaptaki kayıtlara bu derece lâkaydi göstermiş olduğunu anlıyamadığımızı söylemek mecburiyetindeyiz. En eski İslâm kaynaklarından olan Vesîme'nin Kitab ür - Ridde'si bize aşağıdaki ip uçlarını vermekle Tuleyha ve taraftarlarının daha önce Müslüman olduklarını şüphe götürmez bir şekilde anlatmaktadır. Meselâ: *Zübyân bin Rebia el-Esedi* adındaki şahıstan bahseden Vesîme (S. 40), onun *Hazret-i Muhammed* ile buluştuğunu söyledikten sonra, "*Tuleyha peygamberlik iddiasında bulunduktan sonra, ondan ayrılıp,*

100 Caetani, a. g. e., VIII., S. 298.

ona şöyle demiştir; Sen yalnız bir kâhinsin ki, kâh isabet ettirir, kâh isâbet ettirmezsin; bize Kur'ana benzer bir şey getirsene. Eğer bunda muvaffak olamazsan, bırak bizi senden ayrılalım" demiş olduğunu bize bildirmektedir. Gene Vesîme'nin bize bildirdiğine göre: *Hubeyş ül-Esedî, hükemâdan Gâlip bin Bişr ül-Esedî, Yezid bin Huzeyfe el-Esedî, Eşraftan Zufar, Tuleyha'dan ayrılıp İslâmiyet'te sâbit kalanlardandır. Harim bin Kutbe bin Sinan el-Fezâri de İslâma sadık kalmış ve Uyeyne bin Hısn'a da İslâmda sadık kalmasını tavsiye etmiştir. Uyeyne bunu dinlememiş ve bunun üzerine Harim de onun hakkında bir şiir yazmıştır.* (Harim Cahiliyye devrinde yargıç idi). *Zimman bin Ammar el-Fezâri, Tuleyha ile birlikte irtidad edip Müslümanlarla mücadele edenlerdendir; fakat sonra pişman olup Yemâme'ye gitmiştir. Ahaliye irtidadın kötü sonuçlarını anlatmış ve onları İslâm'a dâvet etmiştir. El Hâris Mâlik üt - Taî: Peygamberle bir arada bulunmuştur. Ridde sırasında sâdık kalıp zekâtı Ebu Bekir'e vermiştir.*

İbni Sa'd (Tabakat, IV. I., S. 177) da bize bu yolda misaller vermektedir: "*Et-Tufeyl irtidad konusunda Tuleyha işine karışmış ve Necid'i tekrar İslâmlığa iade işinde büyük hizmeti olmuş, sonra Yemâme'ye gitmiştir*". Daha birçok ilâvelerle zenginleştirilmesi mümkün olan yukarıdaki misaller bize Tuleyha başta olmak üzere Esed, Gatafan, Fezare ve Tay kabilelerinin, kalben olmasa bile, şeklen İslâmiyeti kabul etmiş olduklarını[101] ve Medine hükûmetine bağlı bulunduklarını pek güzel ispat etmekte iken, Höhnerbach, İslâm tarihçilerinin Hazret-i Muhammed'in şahsiyetini idealleştirmek maksadiyle düşman kabilelerin elçilerini bile ihtida etmiş gösterdiklerini iddia ediyor ve bu arada önce hakîkaten Müslüman iken irtidad eden Müccâa, Mâlik bin Nüveyre gibi temsilcileri de iddiasına misal olarak gösteriyor (Höhnerbach. a. g. e. S. 88) ve Halid'in bunların üzerine yürümesini — gene Caetani'nin tesiriyle — ülkeler fethetmek arzusundan doğan bir hareket, karşı tarafın mukavemetini ise ilk defa fethedilen bir memleketin direnmesi saymak gerektiğini ilâve ediyor.

Höhnerbach'ın bu hususlaki kanaatlerinin sarsılmazlığına ileride Müseylime ve Yemâme konusunda daha da açık misâller vereceğiz. Ceatani ve Höhnerbach gibi değerli Orientalistlerin, nasıl bir düşünüşün tesiri altında, apaçık tarihî hakikatleri reddettiklerini anlamak zordur.

Habbâl memleketine döndükten sonra Allah'ın resûlü Muhammed derhal Dırar bin ül - Ezver'i Esed'lerin ülkesindeki valilerine

101 Clément Huart, Histoire des Arabes, Paris 1912., I., S. 179'da Fezârelilerin Müslüman olduklarını, fakat içten bir inanışa sahip olmadıkları için çok geçmeden irtidad ettiklerini kabul etmektedir.

göndererek dininden dönen herkese karşı harekete geçmelerini ve tedbir almalarını emretmişti [102]. Bu emir üzerine onlar ciddî tedbirler aldılar ve Tuleyha'yı korkuttular. Müslümanlar Vâridat denilen yerde, mürtedler ise Semira'da toplandılar. Bu sırada Tuleyha'nın taraftarları gittikçe azaldı. Müslüman ordusuna katılanlar ise her an çoğalmaktaydı. Nihayet Dırar onu sağ olarak ele geçirmek istediğinden üzerine yürüdü. Karşılaştıkları zaman keskin kılıcı ile Tuleyha'ya vurdu fakat kılıç Tuleyha'ya işlemedi. Bu olay Tuleyha'nın halk arasındaki itibarını arttırmaya yardım etti. "Ona kılıç işlemedi" sözü gittikçe yayıldı [103]. Müslümanlar Tuleyha'nın isyânı ile uğraşırlarken, Hazret-i Muhammed'in öldüğü haberi geldi. Bu defa halk Tuleyha'nın etrafında toplanmaya başladı. Tuleyha artık kabına sığamaz oldu. *Zı'l-Himarîn Avf Cezmî* ona Cedîle'lerden beşyüz kişiyi istediği anda yardımcı olarak vereceği haberini yolladı. *Gavs*'ların başkanı da aynı şekilde Tuleyha'ya yardım vâdetti. Uyeyne bin Hısn ise Gatafan'ların başına geçip "*Ben Esed'lerle aramızdaki eski anlaşma bozulduktan sonra Gatafan yurdunun sınırlarını tanımıyorum. Şimdi ise Cahiliyye devrinde Eesed'lerle aramızda mevcut olan anlaşmayı yenileyeceğim ve Tuleyha'ya yardım edeceğim. Tanrı adına yemin ederim ki, müttefikimiz olan iki kabilenin peygamberine tâbi olmayı Kureyşli Peygambere tâbi olmağa tercih ederim. Hem Muhammed ölmüştür.; Tuleyha ise sağdır ve kavmi ona uymuştur*"[104] dedi. Sonra kabilesi ile birlikte Tuleyha'nın yanı başında yer aldı. Böylece Esed Gatafan ve Tayy kabileleri dinden dönüp Cahiliyye devrindeki anlaşmalarını yenilediler.

Sahte peygamberlerin ortaya çıkış sebeplerini genel olarak açıkladığımız zaman gösterdiğimiz üzere, Tuleyha'nın ortaya çıkışında ve kuvvetlenişinde de kabile şeflerinin siyasî nüfuzlarını arttırmak hevesleri, bunların, birbirleriyle başkalarına karşı birleşmeleri, zekât ve sadaka vergisinden kurtulmak istekleri büyük rol oynamıştır. Peygamber'in ölümü de İslâm dinini henüz pek yeni kabul etmiş ve henüz hazmetmemiş

102 Caetani, a. g. e., VIII., S. 280'de Seyf bin Ömer tarafından teyid edildiği için İbni Haldûn'a atfettiği haberin birinci bölümünün, yâni "Tuleyha Hazreti Muhammed zamanında peygamberlik iddia etti..." sözlerinin doğru, fakat ikinci bölümünün yâni "Hazret-i Muhammed Drar bin ül-Ezver'i Esed'lere yolladı tedbir aldırttı" sözlerinin hususî bir maksatla sonradan uydrulmuş olduğu ileriye sürülüyor. Hâlbuki Seyf haberin ikinci bölümünü de teyid etmiştir. Mademki haberin birinci bölümünü Caatani itimada lâyık bulmuştur, aynı mülâhaza ile ikinci bölümünü de kabul etmesi kaçınılmaz bir mecburiyet iken o, Hazreti Muhammed'in şurada burada çıkan yalancı peygamberlere müsamahalı bir gözle baktığı iddiasını savunabilmek için ve böylece Hazret-i Muhammed aleyhinde bir hükme varabilmek için Drar'ın onun tarafından Esed'ler üzerine göndrilmiş olmasını uydurulmuş bir haber olarak vasıflandırmakta, Taberî, a. g. e., arap., III., S. 189; tür. ter., III. S. 95; İbn ül Esîr - el Kâmil, S. 360; İbn Haldûn, İber, II, II., tekmile, S. 70'deki kayıtlara rağmen ısrar etmiştir.

103 İbn ül - Esîr, el Kâmil. S. 360.

104 Taberî, tür. ter., III., S. 97.

olan bu insanları bir şaşkınlık ve bocalama devresine sürüklemişti. Kabileler olgun ekinler gibi, kuvvetli esen rüzgârın önünde baş eğiyorlardı.

Bu durum karşısında Kuzâa'lı Sinan ve Dırar bin el - Ezver, Esed'ler arasındaki bütün diğer Müslüman memurlar kaçıp Medine'ye Ebu Bekr' e geldiler. Durumu kendisine anlattılar. Ebu Bekr'in bu haberleri endişe ile değil âdeta memnuniyetle dinlediğini Taberî (Ter. ter. III., S. 98), Dırar'ın ağzından anlatmaktadır. Bu sırada Gatafan ve Esed kabileleri, müteredditkalan Havâzin ve Kuzâa'ların elçileri, Hazreti Peygamber'in ölümünden on gün sonra Medine'ye gelip Müslümanlar'ın önemli ailelerinin evlerine misafir oldular. Yalnız Abbas bunlardan kimseyi misafir etmedi. O sırada Üsâme de Suriye seferine çıkmıştı ve ancak kırk gün sonra geri dönecekti. İsyan eden kabilelerin delegeleri Ebu Bekr'in huzuruna çıktıkları zaman, namazı kılacaklarını, fakat zekâtı vermektenaffedilmek istediklerini, dilekleri kabul edildiği takdirde bir barış andlaşması yapacaklarını söylediler. Bu teklif bir çok sahâbe tarafından da uygun görüldü. Az kalsın elçiler maksatlarına ereceklerdi. Fakat Ebu Bekr bu isteği şiddetle reddetti [105] ve heyetleri geri çevirdi. Bu hususta kaynaklar menşei Ömer'e kadar dayanan, aşağıdaki rivâyeti kaydederler: Ömer ve diğer Eshâb, Halife Ebu Bekr'e gidip: "*Bırak insanları, zekât vermeden namaz kılsınlar; zira yüreklerine iman girseydi onu da kabul ederlerdi*" dediler. Buna Ebu Bekr'in verdiği cevap şöyle olmuştur: "*Tanrıya and içerim ki, göklerden yere düşmek, uğrunda döğüştüğü bir işi bırakmaktan nice daha hoştur. Hiç böyle bir şey uğrunda savaşmaz olur muyum?*" [106] Belâzûrî (Fütuh, S. 91), de ise bu nokta şöyle aydınlatılmıştır: Sahabilerin yukarıda söylediğimiz teklifi üzerine, Ebu Bekir onlara: "*Bir devenin yularını dahi eksik verseler, onlarla savaşırım*" cevabında bulundu. Süyutî (Tarih ül - Hülefa, S. 29)'de de bu hususta şunlar yazılıdır: Ömer buna karşılık, Peygamberin "*Ben , Tanrıdan başka bir Tanrı yok, Muhammed de onun elçisidir diyinceye kadar, onlarla savaşmaya emredildim, her kimki bunu söylerse, malını ve kanını benden korumuş olur*" dediğini hatırlattı. Ebu Bekr ise "*Namaz ile zekât arasında bir fark gören herkesle savaşacağım, çünü zekât maldan alınan bir haktır, Peygamber de haktan bahsetmiştir*" dedi.

Gene tekrar edelim ki, dinden dönüp ayrıca savaştan da kaçınmayanlar dâima iktisadî gayelerle harekete geçmiş bulunuyorlardı.

---

105 Taberî, arap., III., S. 221; Es - Suyûtî, Tarih ül - Hülefa, Kahire 1305, S. 29.

106 El-Hindî, Kenz ül-Ummal fi ş̧ünen il - Akval ve'l-Ef'al, Mısır 1315, II., S. 174. Ayni anlamda bu iddiayı destekliyen sözleri Belâzûrî, Fütuh, S. a 101'de vardır.

Halife ile bir anlaşmaya varamayan kabile üyeleri kendi yerlerine döndükleri zaman, kabiledaşlarına Müslümanların sayısının az olduğunu söyleyerek onları Medine üzerine akın etmeğe heveslendirdiler. Ebu Bekr ise bunu önceden tahmin edip Medine'lilerin Mescitte hazır bulunmalarını, mürtedler tarafından bir hücuma mâruz kalmalrının muhakkak olduğunu haber verdi. Bu sırada Süleym kabilesi kısmen dinden dön müş, Havazin'ler müterediddit, Sakîfler ise İslâmiyette sabit kalmışlardı. İsyan edenler Kureyşlilerle Ensar arsındaki anlaşmamazlığı unutturup bunların birleşmelerine sebep olacaklarını hiç hatırlarına getirmemişlerdi.

Biraz sonra Peygamberin şuraya buraya tâyin ettiği valilerden, her yerde toptan veya kısmen irtidat ve isyan olduğu haberleri geldi. Müslümanlar'ın uğradıkları felâketler dillerde dolaşmaya başladı. Ebu Bekr, Hazret-i Muhammed'in yaptığı gibi ihtilâlcileri elçilerle oyaladı. Valilerin elçilerini yeni emirlerle geri çevirdi; başka elçiler de gönderdi. Maksadı Üsâme ordusunun geri döneceği zamana kadar vakit kazanmaktı.

Ebu bekr'in ilk savaşı *Abs* ile *Zubyân* kabilelerine karşı oldu. Bunlar acele ile Medine üzerine yürüdükleri için Ebu Bekr, *Üsâme*'nin dönüşünü beklemeden bunları karşılamak mecburiyetinde kaldı. Kuzeyde bulunan *Kelb* ve *Kuzâa*'lılar da irtidat etmişlerdi. *Tuleyha*'nın etrafında toplanan *Tay*, *Esed* ve *Gatafan*'lardan pek azı Müslüman kalmıştı. Kinâne kabilesinden bazıları da isyancılara katılmışlardı. Tuleyha çoğalan taraftarlarını ikiye böldü. Bunlardan bir grubu *el - Abrak*, bir grubu da *Zu'l - Kassa*'ya gönderdi ve *Habbal*'i de bunlara komutan tâyin etti.

Çok kısa bir zaman sonra mürtedlerin hücuma geçeceklerini anlayan Ebu Bekr, Medine yollarını gözetlemek üzere, *Ali*, *Zübeyr*, *Talha* ve *Abdullah bin Mesud*'u gönderdi. Câmide topladığı halka da, isyancıların Medine'den bir merhale uzakta olduklarını haber verdi. Bundan üç gün sonra isyancılar Medineye bir gece baskını yaptılar. Bunu haber alan Ebu Bekr câmide bulunan halkın başında, baskını yapanlara karşı çıktı ve onları kaçmıya mecbur etti. Ebu Bekr onları, Tuleyha'nin yedek kuvvetlerinin buluduğu yere kadar kovaladı. Fakat bu yedek kuvvetler, hava doldurulmuş tulumları Müslümanlar'ın develerinin ayakları altına yuarlayarak ürküttükleri için, develer dört nala koşarak Medine'ye geri döndüler. Bu çarpışmada hiç bir Müslüman ölmemiştir. İsyancılar, Müslümanları zayıf sanarak *Zu'l-Kassa*'da bulunan arkadaşlarını kendi yanlarına çağırdılar.

D. Zu'l-Kassa savaşı:

Ebu Bekir bu sırada, bütün geceyi askerlerini nizama koymakla geçirmişti. Ertesi gün, gün doğmadan hücuma geçti. Güneş doğarken mürtedler bozulup bir hayli adam kaybettiler. Tuleyha'nın yeğeni *Habbâl* de bu sırada öldürüldü[107]. Ebu Bekr ilerleyip, *Zu'l-Kassa*'ya indi. *Numan bin Mukarrin*'i bir bölük askerle orada bırakıp kendisi Medine'ye döndü. Bu savaştan *Tuleyha* taraftarlarının cesareti kırıldı. Zubyânlar, Abs'ler Müslüman kalmış olanların üzerine atılıp çeşitli işkencelerle, onları öldürdüler. Ebu Bekr bunu haber alınca, öldürülen Müslüman sayısı kadar, belki de daha fazlasıyla, daha şiddetli bir tarzda karşı taraftan adam öldüreceğine and içti. *Zu'l-Kassa* savaşı sonunda Müslümanlar'ın cesaretleri arttı. İrtidad edenler arasında yeniden dine dönenler çoğaldı. Bunun sonucu olarak da Medine'ye her taraftan zekât, sadaka malları gelmeğe başladı. Bu olayın üstünden birkaç gün geçtikten sonra *Üsâme*, Suriye seferinden döndü. Ebu Bekir onu askelerle birlikte Medine'de bırakıp kendisi *Zu'l-Hulâsa* ve *Zu'l-Kassa*[108] mevkilerine hareket etti. *El - Abrak* denilen yere gelince, orada *Abs*, *Zubyân*, *Abdu Menat bin Kinane*'lerden bir toplulukla savaştı; onları da bozguna uğrattı. Bu arada Ebu Bekr'e (Ebu Fasîl'e) tâbi olmayız diyen şair *Hutay'e* de esir düştü. Bundan sonra Medine'ye dönen Ebu Bekir, artık elçi gönderme işini durdurdu ve onbir birlik kurarak bunlara komutanlar tâyin edip isyan eden bölgelere yolladı Bunlardan biri de Tuleyha üzerine giden bir birlikti ki, komutanlığına *Hâlid bin Velid* tâyin edilmişti[109]. Halid'in elinde de öteki komutanların sahip oldukları gibi, Ebu Bekir'in emirlerini ihtiva eden iki mektup vardı. *Seyf bin Ömer*'in rivâyetine göre mektuplardan birinin önemli kısımları, aynen şöyledir: ".... Ben size eşi olmayan tek ve bir Tanrıyı över ondan başka mâbud bulunmadığına ve Muhammed'in onun kulu ve elçisi olduğuna tanıklık ederim.... Tanrı elçisi dâvetini kabul ettirinceye kadar savaştı..... Muhammed ancak Tanrı elçisidir. Ondan önce birçok resûller gelip geçmişlerdir. O ölür veya öldürülürse, siz yüz çevirip dönecek misiniz? Her kim yüz çevirip irtidad

107 Belâzûrî, arap. S. 103'de Habbâl'in daha sonra Ukkâşe ile Sâbit tarafından öldürülmüş olduğunu kaydetmektedir.

108 Zu'l-Kassa,Medine'nin biraz doğusundadır. Belâzûrî, arap., S. 101'de Zu'l-Kassa, Medine'den bir konaklık uzakta bir yer olup Necid taraflarındadır, denmektedir.

109 Taberî, arap., III., S. 224'de. "Ebu Bekir, Halid'e Tuleyha'nın işini bitirdikten sonra Butah'da Malik bin Nüveyre'nin üzerine yürümesini emretmişti. İkrime bin Ebu Cehil'i Müseylime üzerine, el-Muhacir bin Ümeyye'yi Yemen'de çıkan ikinci Ridde üzerine Yemen'e ve oradan Hadramavt ülkesine, Hâlid bin ül-Said bin ül-'Âs'ı Suriye'deki Hamkateyn bölgesine, 'Amr bin ül-'Âs'ı Kuzaa topluluğuna, Tureyfe bin Hâciz'i Beni Suleym kabilesi üzerine, el-Âlâ bin ül-Hadramî'yi Bahreyn'e.... yolladı (bk. Caetani, a. g. e., VIII., S. 273.) Bu komutanlar Zu'l-Kassa'dan ayrılarak ellerinde Ebu Bekir'in verdiği bir mektup ve aman ahdî olduğu hâlde hareket ettiler.

ederse yüce Tanrı'ya bir zarar vermez.... Aranızda Muhammed'e tapanlar varsa o ölmüştür. Tanrıya ibadet edenler için ise Tanrı her vakit vardır. Onun hiçbir ortağı yoktur..... Ben sizi Tanrı'nın dinine sıkı bir surette riayete çağırıyorum..... Bana aranızdan bir kısmınızın Müslüman olup İslâm dini ile amel ettikten sonra Tanrı'yı aldatarak, ne yaptığını bilmiyerek, şeytanın çağrısını kabul ederek, dininden dönmüş olduğu haber verildi... Ben size Muhacir, Ensâr ve Allah'ın bir lûtfu olarak Tanrı yoluna gidenlerden bir ordu ile falan komutanı gönderiyorum. Ona, Tanrı dinine çağırmadan önce, kimse ile savaşmamasını ve kimseyi öldürmemesini... salih olanlara yardımını esirgememesini.. çağrısını kabul etmeyenlerle savaşmasını, onlardan ele geçirebildiği kimseleri sağ bırakmamasını, onları ateşte yakmasını ve her türlü işkence ile öldürmesini... emrettim... İslâmiyeti bırakan Tanrı'yı âciz bırakamaz.... gönderdiğim elçime, bu mektubumu her toplantıda size okumasını, ezan, okuyarak namaza çağırmasını emrettim. Ezan okumadıkları takdirde onları cezaya çarptırınız dedim. Ezan okudukları takdirde onlardan Müslüman olup olmadıklarını, sorunuz, İslâmiyeti ikrar etmezlerse onları cezaya çarptırınız diye emrettim...."

İkinci mektup ise doğrudan doğruya komutanlarına emir ve tavsiyelerini ihtiva etmekte idi. Buradan gittikleri her yerde halkı Tanrı'nın emirlerine dâvet etmelerini, kabul edenlerin İslâmiyet'in onların üzerine yüklediği bütün hükümleri, hak ve vazifeleri tam olarak vaktinde yerine getirmelerine önem vermeleri yazılı idi [110].

Diğer komutanlar gibi Hâlid bin Velid de Zu'-l-Kassa'dan ordusunun başında harekete geçti. O sırada, *Tuleyha* ile Gatafan kabilesi başkanı *Üyeyne bin Hısn* [111], Buzaha suyu üzerinde bulunuyorlardı. *Es-Serî*'nin *Seyf*'den aldığı rivâyete göre Müslümanlar bu sırada Esed kabilesinden birini yakalayıp Hâlid'in yanına getirmişlerdi. Hâlid ona: "Bize onun hakkında bilgi ver. O size neler söylüyor?" diye sordu. Yakalanan Esed'li Tuleyha'nın kendisine şöyle bir âyet inmiş olduğunu iddia ettiğini söyledi: "*Güvercin ve dâima oruçlu olan kuş adına andiçerim ki, Tanrı sizin bu ülkeleri yıllarca koruyacağınızı mülk ve devletinizin, Şam ve Irak'a kadar uzanacağını temin etmiştir*" (Taberî, Tür. ter.,III., S. 103).

Yukarıda Tuleyha'nın âyet diye iddia ettiği sözler, onun halkı nasıl kandırdığına bir misâl teşkil ettiği gibi, gene onun şahsî hırs ve emelleri-

110 Taberî, türk., III., S. 81 - 88; El - Hindî, a. g. e., II., S. 174.

111 Yakut, Mu'cem ül-Buldân, Mısır 1906, II., S. 160 - 1'de, Buzaha'nın Necid arazisinde Tayy aşiretine ait bir su olduğunu söyler. Şeybanlı Ebu Ömer'e dayanıldığı takdirde: Beni Esed'e ait bir su olduğunu ve Tuleyha ile Hâlid arasında büyük bir savaş olduğunu kaul etmek gerekir. Belâzûrî, S. 103'de, Esed kabilesinin bir suyudur diyor.

nin ne kadar geniş ve kolay tatmin edilemez olduğunu açıkça göstermektedir.

Hâlid yolu üzerindeki kabileleri kâh tehdit, kâh dostluk yoluyla kendisine yardım etmeğe mecbur kılarak ilerledi. Bu cümleden olarak Adî bin Hâtim 'in Tayy ve Cedîleleri islâmlığa kazanmış olması başta sayılmak gerekir. Kelbî'nin rivâyetine göre Hâlid Mürted'lere yaklaştığı sırada, keşif yaptırmak üzere Ükkâşe bin Mihsan ile Sâbit bin Ekran'ı yolladı. Bunlar yolda Tuleyha ile kardeşi *Seleme*'ye rastladılar ve onların âni hücumu ile şehid edildiler[112] Gamr halkı Buzaha'ya sığındıktan sonra Tuleyha onlara "*Sizlerin bir taş değirmen yapmanız bana emredildi; Tanrı onunla istediği kimseleri vuracak ve yukardan aşağıya yuvarlanacak olan kimseler onun üzerine fırlıyacaklardır*" dedi. Her hâlde Tuleyha bu sözleriyle, üstünlüklerini kaybedeceğini umduğu Müslüman askerlerini kastetmektedir. Tuleyha yanında Gatafan kabilesinden Hârice bin Hısn ül - Fezârî ve Manzur bin Zubyan ül - Fezârî bulunduğu hâlde Hâlid'in ordusu ile karşılaştı. Hâlid geldiği zaman, o deriden çatılmış bir evde Ashabı ile birlikte oturuyordu. Hâlid onlara: "*Söyleyin Tuleyha çıkıp bana gelsin*" dedi. Tuleyha'nın adamları ise: "*Peygamberi küçültme, Tuleyha değil Talha' dır*" *dediler*. Biraz sonra o çadırından çıkıp geldi. Hâlid ona: "*Helifemizin öğüdü şudur ki: seni Tanrı'nın birliğine ve Muhammed'in onun kulu ve elçisi olduğunu tasdik etmeğe çağırıyor*" dedi. Tuleyha da ona: "*Ey Hâlid! Bir Tanrı'dan başka Tanrı olmadığını, kendimin de Tanrı'nın resûlü olduğunu bilip bildiririm*" [113]. dedi. Bu cevabı alan Hâlid askerine hücum emri verip savaşa başladı. Müslümanlar mürtedleri fena hâlde sıkıştırdılar. Bir ara komutanlardan Fezâreli Üyeyne bin Hısn, Tuleyha'nın yanına gelerek, *sana Cebrâil geldi mi?* diye sordu. Savaşta durum o kadar kötüleşti ki, Üyeyne her hâlde böylece Tuleyha'nın güya peygamberliğinden ve kehanetinden bir kuvvet almak istiyordu. Tuleyha ona: "*Hayır gelmedi*" diye cevap verince tekrar savaş meydanına döndü; fakat savaşmaktan yorulup tekrar onun yanına geldi: "*Tanrı seni başkasının yardımına muhtaç eylemesin; ben yanından ayrıldıktan sonra Cebrâil geldi mi?*" diye sordu. Tuleyha gene gelmediğini söyledi Uyeyne üçüncü gelişinde Tuleyha ona: "*Senin de onunki gibi bir değirmen taşın*

112 İhtimal Tuleyha ile Seleme yalnız değillerdi, çünkü Taberî'de bunların aralarındaki ufak tefek muahavere ve hareket tarzları teferruati ile anlatılmıştır. Her hâlde bunları gören bir başkası olmalı, bk., İbni,Sâ'd, Tabakat, III., 1., S. 64/5; Belâzûrî, arap. S. 103: Taberî, arap., III., S. 227 v. öt.; Mirhond, a. g. e., II., S. 222 v. öt.

113 Beyhakî, Kitab ül - Mehâsin ve'l-Mesavî, F. Schevalli yayını, 1902 S. 32 - 34; Hâlid'in ezan okunan yerlerin halkına dokunmadığı. ezan okunmıyan yerlere hücum ettiği İbni Sâ'd'da yazılıdır.

var, senin de unutamıyacağın sözlerin var, diye söyledi" dedi; Üyeyne: "*Tanrı onun yakın bir zamanda halk arasında bir hikâye konusu teşkil edeceğini bilmiş olacaktır. Ey Fezâre oğulları bu böyledir; geriye dönünüz, Tuleyha yalancıdır*" dedi ve Fezârelileri alıp çekildi. İbni İshak'dan (Taberî, III, 231 - 232) alınan bu rivâyetin daha birçok değişik şekillerine tesadüf etmek mümkündür. Meselâ Beyhakî (Kitab ül - Mehâsin, 32 - 34): *Tuleyha güya vahiy bekler gibi harmanisinin içine büzülmüş bir halde dururken Uyeyne ona "Cebrâil gelmedi mi?" diye sorar. O da "Henüz gelmedi" cevabını verir Üyeyne "Ocağın sönsün" diyerek onun örtüsünü çeker. Tuleyha bundan kızar, "Allah lâyığını versin, bu peygamberlik icabıdır" deyip oturur. Üyeyne "Sana ne söyledi" diye gene sorar. Tuleyha bu defa "Muhakkak sana (göğün) değirmeni gibi bir değirmen var, bir de iş var ki, unutma onu dendi" cevabını verir. Üyeyne "Şüphesiz yüce Tanrı senin başına unutmıyacağın bir iş geleceğini bildi" der ve onun yalancı olduğunu ilân eder.*

İbni Haldûn' (İber, II., S. 71) da, Tuleyha "*Evet geldi, gök değirmeni gibi bir değirmenin vardır ve unutmıyacağın sözü vardır âyetini getirdi*" *diye cevap verdi.*

Belâzûrî bu noktayı şöyle açıklamaktadır: [2]"*Tuleyha "Evet geldi, ve şunu söyledi: Senin de onunkine benzer bir değirmen taşın var" dedi. Üyeyne cevap olarak "Vallahı senin unutmıyacağın bir günün olacaktır" dedi.*

Yakut (Mu'cem ül - Buldân, II. S. 160 - 161)'da: *Üyeyne İslâm kılıçlarının kendi askerlerini doğradığını görünce Tuleyha'ya koşup dedi ki, "Ebu Fasîl'in neler yaptığını görüyor musun? Zu'n-Nûn sana bir şey dedi mi?" Tuleyha "Evet" dedi "sen öyle bir gün göreceksin ki, başı senin olmayacak, fakat sonu senin olacaktır ve Hâlid'in orduları senin ordularını nasıl öğüteceklerse, sen de onun ordusunu bir değirmen taşı gibi öğüteceksin ve hiç unutmıyacağın bir vaka ile karşılaşacaksın" diye cevap verdi.*

İbn ül - Esir'de ((Üsd ül - Gâbe, III. 65) *Üyeyne üçüncü defa Cebrâil'in bir şey söyleyip söylemediğini sorunca, Tuleyha gene "Hayır" cevabını verdi. O zaman Üyeyne ona "Cibril seni kendisine en muhtaç olduğun bir zamanda bıraktı" dedi. O zaman Tuleyha "Şerefiniz için döğüşünüz, yoksa ortada din falan yok" diye cevap verdi.* İbn ül-Esir' in bu kaydı daha sonra görüleceği üzere Müseylime için de söylenmiş bir sözü pek andırmaktadır. Tuleyha'nın "*ortada din falan yoktur*" sözünü böyle nâzik bi zamanda söylemesi bizzat Tuleyha'nın şahsı için her halde pek tehlikeli olacağından, onun böyle bir söz söylemiş olmasını

şüphe ile karşılamamız gerekmektedir. Tuleyha'nın etrafındakilerin onu Peygamber değilse bile bir kâhin olarak kabul ettikleri muhakkaktır ve bir kâhin de olsa kendilerini aldatmasını elbette hoş görmeyecek olan Araplara onun böyle bir söz söylemesi tabiatiyle imkânsızdır.

Zehebî Tecrid'inde (S. 299) İbn ül - Esir'in söylediklerini aynen tekrar etmektedir.

Mirhond'da (Ravzat us - Safa, II., S. 222): Tuleyha, Üyeyne'ye üçüncü gelişinde şöyle söyledi: "*Cebrâil geldi. Senin ümidin Hâlid'in ümidi ile aydınlanmaz ve aranızda bir vaziyet var ki onu unutmamalı*". Üyeyne: "*Allaha kasem ederim ki, yakın bir zamanda sana bir hâl gelecek. Bu asla senin hatırından çıkmıyacak*" dedi. Mirhond başka bir rivâyete dayanarak, Üyeyne İslâmlar'ın savaşı kazanacaklarını anlayınca gayretten âciz kalıp kaçmaya yüz tuttu. O zaman Tuleyha kendisine "*Nereye gidiyorsun?*" diye sordu. Üyeyne, "*Bizim cenk nöbetimiz sona erdi. Cebrâil'e de ki, elini muharebe kolundan dışarı çıkarsın! Artık nöbet onundur*". Bu nokta üzerine Muir (Annal of the early Califate, S. 25) Tuleyha'nın sözlerini "*başına onun gibi bir boyunduruk geçecek ve öyle bir iş gelecek ki, sen onu unutmıyacaksın*" şeklinde kaydediyor.

Yukarıdan beri zikrettiğimiz kaynakların hiçbirinde bu boyunduruk sözüne rast gelmedik. Çeşitli kayank ve tetkiklerde gene çeşitli şekillerini kaydettiğimiz "değirmen taşı" mecâzi sözünün hakikî mânasını anlamak biraz güç olmakla beraber, elimizde bazı anahtarlar var ki, bunlarla bilmeceye pek benzeyen Tuleyha'nın iması açıklanabilir. Bir kere, "değirmen taşı" mecâzî sözünün islâmî devirlerde olsun, ondan çok önce olsun, nasıl bir anlama geldiğini araştırmamız gerekir. Marcus İncil'nde buna dair şöyle bir âyet vardır (IX., 42): "*Her kim bana iman eden bu küçüklerden birini sürçtürürse, boynuna büyük bir değirmen taşı takılıp denize atılması kendisine daha iyidir*". Tuleyha'nın halka güya ilâhî bir emirmiş gibi anlattığı, biraz önce bahsettiğimiz, "*Sizlerin bir taş değirmen yapmanız bana emredildi, Tanrı onunla istediği kimseleri vuracak.....*" sözünün de İsa'dan beri, belki de daha önceki devirlerdenberi değirmen taşının Önasya'da bir ceza aracı anlamı taşıdığını ifade etmektedir. Şimdi bu tâbiri cümlenin içinde araştıracak olursak: Belâzûrî, Taberî, İbni Haldûn "*Senin de bir değirmen taşın...*" demekle, değirmen taşına Uyeyneyi sahip olacakmış gibi göstermektedirler. O halde değirmen taşı kimin elindeyse, kuvvet, iktidar ondadır, anlamı çıkmaktadır. Yakut'da, Tuleyha, Üyeyne'ye savaşın sonucu hakkında cesaret vermektedir. Beyhakî'de ise bu husus açık değildir. Bu dört değerli tarihçinin ve mantığımızın bize gösterdiği yolda yürüyecek olursak,

Tuleyha'nın bu güya âyet olan sözü, kumandanı olan Üyeyne'ye sırf bir cesaret vermek için söylediği kanaatine varırız. Aksi hâlde en nâzik bir anda müttefikî olan Fezâreliler'in komutanını kızdırmak amacıyla Muir'in kabul ettiği gibi, senin de boynuna bir boyunduruk geçecek veya ezileceksin anlamına – söz söylemesi tamamiyle menfaatine aykırı olurdu. Halid'in kuvvetlerinin üstünlüğü karşısında zayıf imanlı mürted Üyeyne, Tuleyha'yı da yarı yolda bırakmış, yediyüz süvarisi ile birlikte çekilip gitmiştir. Bunun üzerine Tuleyha'nın taraftarları, Tuleyha'ya gelip "*Bize ne emrediyorsun*" diye sorunca, o, daha önceden hazırladığı bineklere eşi Nevvar ile birlikte atlayarak kaçmaya hazırlandı ve bu arada, "*Elinden gelen herkes benim gibi yapsın' kendisini ve ailesini kurtarsın*" diye cevap verdi.

Böylece kurtuluşu kaçmakta bulan Tuleyha Şam'a geldi. Arkada bıraktığı Süleym, Havâzin ve Âmir kabileleri yeniden dine dönüp, af dileyip, İslâmiyet'in, malları ve şahısları hakkındaki hüküm ve emirlerine baş eğdiler [114].

Vâkidî'nin beyanına göre Hâlid, Üyeyne'yi de esir almıştı ve öldürmek istiyordu. Fakat Hâlid'in bir akrabası onu bu fikirden vaz geçirdi ise de, Tuleyha'nın annesinin intiharını önliyemediler. Ona Müslüman olması teklif edilmişti. o bu teklifi kabul etmeyip bir şiir söyliyerek Hâlid'in daha önceden hazırlattığı ateşlerden birine kendini atıvermişti[115] Hâlid'in bazı esirleri ateşte yaktığırdığı rivâyeti doğru ise, bunun mühim bir sebebi olmalıdır. Esed ve Havazinlerden bazı kimselerin Peygamber' in aleyhinde sarfettikleri bir takım sözlerin buna sebep teşkil ettiği İbni Hubeyş tarafından ifade edilmiştir. Taberî'de de bazı esirlerin ateşte yakıldıkları, bazılarının okla vurulduğu v. s. anlatılmakta, fakat bunların daha önce Müslümanları aynı şekilde öldürenler oldukları da açıklanmaktadır.

Buzaha olayından sonra Tuleyha, Beyhakî'ye göre (Kitb ül - Mehasin, 32 - 34) Şam'a gitti , "*Şeytanı onu bırakmadı*"; Ebu Bekir ölünceye kadar Gassanlılardan Cefne oğullarının yanında kaldı. İbni Haldûn (Kitab ül - İber, II., S. 71) Tuleyha'nın kaçıp Kelp kabilesine sı-

114 Belâzûrî, arap., S. 103'de biraz daha değişik bir kayıt vardır: "Tuleyha ise çadırına kaçtı yıkandı; sonra çıkıp atına bindi Mekke'ye doğru gitti. Sonra Medine'ye gelerek Müslüman oldu. Denildiğine göre, Tuleyha Suriye'ye gitmiş orada Müslümanlar kendisini yakalayıp Medine'ye göndermişler,bundan sonra Müslüman olmuştur."Belâzûrî'deki bu değişik haberleri münakaşasız kabul etmek imkânsızdır. Bir kere öyle bir savaş ve bozgun sırasında, Tuleyha'nın yıkanması vakit kaybetmesi demek olacağından, kaçmaya niyetli bir adamın yapamıyacağı bir iştir. Ayrıca kendisinin doğrudan doğruruya Medine'ye gitmesi de onun için tehlikeli olacağından, Şam'a gitmiş olması daha doğru bir ihtimaldir. Mamafih Yâkut, Belâzûrî'nin verdiği bilgiyi, kelimesi kelimesine, tekrar etmiştir (Yâkut, Mucem ül-Buldân II., S. 160 v. öt.)

115 Caetani, a. g. e., VIII., S. 306.

ğındığını sonra Müslüman olduğu, Ömer zamanında Umre için Mekke'ye gittiğini zikreder. Süleyman Nedvî (Asr-ı Saadet, VI., S. 81) onun ilk olarak Ömer'e biat ettiğini daha doğru bulmuş, Ebu Bekir yaşadığı müddetçe de Kelb kabilesi yanında misafir kaldığını kabul etmiştir. Taberî'ye gelince (III. S. 232, Tür. ter., III., S. 104), o da Tuleyha'nın Kelb kabilesine sığındığını , fakat Umre Haccına, İbni Haldûn ve İbn ül - Esir'in yazdıkları gibi Ömer zamanında değil, Ebu Bekir zamanında gittiğini yazmaktadır. Hattâ Ebu Bekir'e, "*İşte Tuleyha! Yakalatınız!*" dedikleri zaman, o "*Onu serbest bırakın; Tanrı onu doğru yola sevketti, Müslüman oldu. Onu ne yapayım*" diye cevap vermiştir.

Ebu Bekir'in ölümü ve Ömer'in başa geçmesi üzerine, Tuleyha biat etmek için Medine'ye geldi. O zaman, Ömer ona: "*Sen Ukkâşe ile Sâbit' in kaatilisin. Seni hiç sevmiyeceğim*" dedi. Tuleyha: "*Ey Müminlerin emiri, Allah'ın benim elimle şereflendirdiği ve beni onların elleriyle küçültmediği bu iki adama neden bu kadar önem veriyorsun?*" diye cevap verdi. Bunun üzerine Ömer biatı kabul edip ona : "*Ey aldatıcı! Hilekâr! Kâhinliğinden ne kaldı bakalım*" diye sordu. Tuleyha bu soru karşısında mahçup olarak: "*Onlar bir çift ciğerden çıkan bir iki nefesten başka bir şey değildi*" diye mukabelede bulundu [116].

E. Tuleyha Müslüman askeri:

Bundan sonraki askerî hayatı uzun ve methe lâyik olan Tuleyha, Esedlerden kurulmuş olan kuvvetlerin başında olduğu hâlde, Kadisiye savaşına katıldı. Celûla'ya Müslüman piyadesini sevketti. Nihavend zaferi onun hücum plânı ile kazanıldı. Onun değerli bir savaşçı olup bin süvariye eşit sayılabileceği iddia edildiği halde, kısa süren âsilik hayatı göz önünde tutulursa şef olma kabiliyetinin, şairlik, kâhinlik, hatiplik vasıfları yanında çok zayıf olduğu meydana çıkmaktadır. Esasen bunu İbn ül - Esir'in şu mühim kaydından da[117] anlamaktayız: "*Ömer bin Hattâb, Numan bin Mukarrin'e şöyle yazmıştı: Savaş işlerinde Tuleyha ile Amr bin Ma'dikerib'den istifade et. Onlara danış; fakat onlara hiçbir komutanlık verme. Her işçi kendi işini daha iyi bilir*".

---

116 Belâzûrî'de (arap. S. 101) bu cihet şöylece açıklanmıştır: "Ömer bin Hattab, Tuleyha'ya demiştir ki,sen Allah adına yalan söyledin. Sana vahiy indirildiğini iddia ettin. Tuleyha ona, Ey Emir ül-Müminin! Bu iş, küfrün fitnelerinden biriydi. İslâmiyet bunların bepsini ortadan kaldırdı. Bunun için sorumlu tutulmamalıyım. Bu cevap karşısında Ömer sustu. Bu bilgi Yâkut, Mu'cem ül-Buldan, II., S. 160 - 161'de de aynen vardır.

117 İbn ül-Esîr, Üsd ül-Gâbe, III. S. 65 Höhnerbach, a. g. e., S. 46.

Tuleyha'nın Kadisiye ve Nihavend savaşlarındaki büyük başarılarından Vâkıdî, Vesîme ve Seyf bahsetmektedirler[118]. Kadisiye savaşında Tuleyha düşman ordugâhına yalnız başına giderek bir çadırın iplerini kesip üç at kaçırdı. Tâkîp edenleri kılıçtan geçirdi; bir adamı da esir olarak beraberinde getirdi. Nihavend savaşının İslâmlar için çok tehlikeli anlarında keşfe çıkmak vazifesi gene Tuleyha'ya verilmişti. Beni Esed'in eski peygamberi olan Tuleyha bu vazifesinden dönmekte o derece gecikmişti ki, askerler meraklanarak aralarında, "Yoksa Tuleyha gene mi dinden döndü?" diye söylenmeğe başladılar. Bu sebepten Tuleyha dönünce, tekbir sedaları yükseldi. Bunun duyan Tuleyha, kendisi yokken ortaya çıkan kanaatten haberdar olup "*Tanrıya and içerim ki, aramızda din bağı olmayıp da sadece Araplık bağı olsaydı, gene şu Farslara katılmazdım*" diye cevap vermişti[119]

Genel olarak onun H. 21 yılında öldüğü söylenirse de, H. 24 yılında onu 500 Müslüman askeri ile birlikte Kazvin'i savunurken görüyoruz. Böylece ölüm yılı şüpheli kalıyor. H. 21 yılı Hâlid'in, Numan bin Mukarrir'in, Amr bin Ma'dikerib'in ölüm yılları olarak gösterilir[120]

F. Tuleyha'nın doktrini:

Tuleyha'nın doktrini hakkında elimizde pek az bilgi var. O, bir peygamberden çok bir kâhin gibi ortaya çıkmakta ve vahiy diye söylediği sözlerden birkaçı o zamanki hâdiselerle ilgili arzularını ifade etmektedir. Her kâhin gibi, kısa ve secili konuşan Tuleyha'da hiç bir dinî sistem görülmemektedir. O, günümüzde bile eşine pek çok rastlanabilen parapsikolojik kuvvetlere sâhip insanlardan biridir.

Onun Cebrâil yahut Zu'n-Nun adlı bir melekten aldığını iddia ettiği vahiyleri hakkında da az şey bilmekteyiz. Bunlardan birisi, yukarda açıkladığımız:

والحمام واليمام والصُّرد الصَّوَّام قد ضمن قبلكم باعوام ليبلغن ملكنا العراق والشّام

Taberi, *Kahire* 1939, c. II s. 489.

"Güvercin ve her zaman oruçlu olan kuş üzerine yemin ederek, Esedlerin Şam ve Irak topraklarını fethedeceklerine" dair olan sözleridir. İkincisi, bir gün Tuleyha:

اركبوا اعلالا و اضربوا اميالا تجده بلالاً

118 Höhnerbach, a. g. e., 46.

119 Taberî arap., IV., S. 240; Muir, a. g. e., S. 257.

120 İbni Haldûn, İber, II., tekmile. S. 71; İbn ül - Esîr, Üsd ül-Gâbe, III., S. 65; Mirhond, a. g. e. II., S. 222; Muir, a. g. e., S. 256 v. öt.; Vacca, Encuyclopédie de l'İslâm, IV., S. 874.

[121] yâni "*Birkaç fersah öteye giderseniz su bulursunuz*" demesi ve gerçekten orada az miktarda su bulunması, birtakım Araplar'ı Tuleyha'nın peygamber olduğu inancına sevketmiştir. Zamanımızda da, nerede su veya bazı mâdenlerin bulunduğunu bilen genç ihtiyar birçok insanlar vardır. Üçüncü mûcize gösterişine gelince: Hâlid, Medine'den çıkıp Tuleyha'nın üzerine yöneldiği zaman Tuleyha halka "*Alınları akıtmalı, ayakları sekili atlara binen insanların kendilerine doğru geldiklerini*" haber verdi. Gönderilen öncüler, bunlara tesadüf ettiler, tarife tamamiyle uygun olduklarını gördüler. Beyhakî burada, Üyeyne'nin önceden casusları vasıtasiyle gelenler hakkında haber alıp bunu hemen Tuleyha'ya bildirdiğini ileri sürmektedir [122]

Tuleyha'nın ibadet hakkındaki tavsiyeleriyle ilgili olarak Yâkut'da şöyle bir kayda rastlıyoruz:

ان الله لا يصنع بتعفير وجوهكم و قبح ادباركم شيئاً فاذكروا

الله اعفة قياماً فان الرغوة فوق الصريح

Allahı ayakta zikrediniz; Allahın, yüzünüzü topraklara sürmenizle ve secde ederken aldığınız çirkin şekille ne işi var [123]

Bazı tarihçiler Tuleyha'nın peygamberliğinin, halkı namaz ve oruçtan muaf tuttuğu, zinayı da mubah kıldığı ve bunun gibi şeytanî işlerde kolaylık gösterdiği için kabiledaşları tarafından kolayca kabul edildiğini kaydetmişlerdir [124]

Cahiliyye devrinde belli günlerde veya mühim teşebbüslerden önce putlarını hatırlayıp ziyaret ve onlara ibadet eden Araplar'ı, henüz pek yeni olan İslâm dininin, her gün beş vakit namazı şart kılan sıkı kaidelerinden kurtaran yeni bir peygamber, sahte de olsa, bu toplum içinde kolayca taraftar kazanabilirdi. Ancak peygamberlik iddia eden bir kimsenin zinayı mubah kılacağını kabul etmek biraz güçtür. Bu itibarla yukarıdaki iddiaları ileri sürerken tarihçilerin, sahte peygamberlere karşı duymuş oldukları kızgınlıktan ötürü, objektif davranamamış olduklarını hesaba katmak yerinde olur. Kaynaklar, Esved'in meleğine olduğu gibi, Tuleyha'nın Zu'n-Nun adlı meleğine de şeytan demekte, olayları hakikata uygun bir şekilde anlatırken, onların sahte olduklarını belirtebilmek için, zaman zaman hakikat yolundan sapmaktadırlar. Hattâ

121 Eyyub Sabri, Mahmud üs-Siyer, S. 476 v. öt.
122 Beyhakî, a. g. e., S. 32 v. öt.
123 Yâkut, a. g. e., II., S. 161; Muir, a. g. e., S. 22 v. öt. Belâzûrî, Futuh Mısır 1932, s. 106
124 Mirhond, a. g. e., II., S. 222.

bunu bazen Taberî ve Mirhond gibi tarihçilerde bile müşahede etmek mümkündür.

Yukarıdan beri söylenenler göz önüne getirilirse Tuleyha'nın paien kabile şefi tipini tam bir şekilde canlandırdığı, ayrıca kâhinlik, şairlik ve savaşçılık vasıflarına da sahip olduğu için müttefikler bulduğu, fakat Üyeyne'nin Fezarelileri alıp çekilmesi yüzünden, kurmak istediği siyasî otoriteyi kuramadığı anlaşılmaktadır.

Tuleyha'nın savaşta yenilmesi üzerine, dinden dönen o civardaki Esed, Gatafan gibi kabilelerin mensuplarının gerektiğinden fazla vergiyi hemen Hâlid'e veya Ebu Bekir'e götürüp teslim ettiklerini görüyoruz. Ayrıca bunların vergiyi ödememiş olmayı, haisislikleriyle izah etmeleri, onların Tuleyha'ya bağlılıklarının din yoluyla olmayıp iktisadî yolla olduğunu bir kere daha göstermektedir (İbni Hubeyş, bk. Caetani, VIII. S. 312).

G. Netice:

Görülüyor ki, Tuleyha hakîkî bir peygamber değildir. Eğer hakîkî bir peygamber olsaydı her şeyden önce, yeniden İslâmiyet'i kabul etmez ve İslâmiyet uğrunda hayatını tehlikelere atmazdı. Onun çok imanlı bir Müslüman olarak İran savaşlarında nasıl fedakârlıklarda bulunduğunu biraz önce anlatmş bulunuyoruz. O, sadece Hazret-i Muhammed'in hastalanmasından ve sonra ölümünden istifade ederek Kureyş hâkimiyetinden kurtulmak ve kabile otoritesini yeniden tesis etmek, ayrıca Hazret-i Muhammed gibi başka ülkeleri (Şam ve Irak gibi) kendine bağlamak hevesinde, oldukça kuvvetli bir kabile şefi ve iyi bir asker olmaktan ileri geçememiş, siyasi bir maceraperestti. Siyasî nufuzu gibi bildirdiğini iddia ettiği dini de tarihte hiçbir iz bırakmadan kaybolup gitmiştir.

3. SECÂH

İslâm tarihinde görülen ilk yalancı peygamberlerden üçüncüsü olan Secâh, ne Esved gibi önemli toprakları eline geçirmeğe muvaffak olmuş bir komutan, ne de ileride göreceğimiz Müseylime gibi Kureyş hâkimiyetini tanımamak dâvası uğrunda hayatını fedaya razı gelmiş bir idealisttir. Fakat gene de tarihe malolmuş, ilgi çeken bir şahsiyettir; çünkü Secâh Arabistan gibi bir bölgede, hâkimiyet yolunda ortaya atılmış bir kadındır ve onun hayatı Yemâme'nin başkanı yalancı Müseylime'nin hayatı ile pek sıkı bir şekilde ilgilidir.

Aslen Mezopotamyalı olan Secâh, sadece peygamberlik iddiasında bulunmakla kalmamış, mensup olduğu büyük kabilenin önemli erkeklerini, dâvasına iştirâk ettirerek önce *Ribab*'lara ve *Medine* üzerine sefer açmak istemiş. Ribab'lar onu yenilgiye uğratınca *Yemâme* üzerine yürümüştür. Arabistan gibi bir bölgede, bir kadının bu derece kuvvet ve nüfuz elde etmesi, hattâ peygamber olduğunu iddia ederek bir takım insanları, samimî bir inançla olmasa bile arkasından sürüklemesi hayretle karşılanacak bir olay gibi görünmekte ise de, tarih bize bunun daha önceki devirlerde mevcut örneklerini vermektedir: Kuzey Arabistan'da *Zebibî*'lerin ve *Şemsî*'lerin melikelerinin bulunduğunu Horsabad paralarından öğrendiğimiz gibi, Tedmür'deki Arap melikesi Zenobiya da konumuz için güzel bir örnek teşkil etmektedir. Hattâ bu sonuncusunun Roma imparatoru Aurelianus ile savaşacak derecede cesaret sahibi olduğu da anlatılmaktadır[125].

Secâh da diğer yalancı peygamberler gibi, peygamberlik iddiasına başlamadan önce bir kâhindi. Mes'ûdî (Müruc üz - Zeheb, IV., S. 199)

125 Caetani, a. g. e., VIII., S. 347. Ayni konuda İslâm tarihine daha yakın bir misâl vermek gerekirse: Peygamber'in dedesi **Abdül Muttalib** Zemzem kuyusunu bulup temizleyince Kureyşliler ona **Sikaye** (Kâbede su dağıtımı işi) vazifesini kendisleriyle paylaşması gerektiğini söylemişler, o ise buna rıza göstermemiş, o zaman işi bir hakeme havale etmek gerekmiş ve Kureyşliler, Suriye'de yaşıyan **Sa'd-u Huzeyme** kabilesinin kâhinesini hakem olarak seçmeyi teklif etmişler; Abdül Muttalib de bu teklifi memnuniyetle kabul etmiş....

onun Satîh, İbni Selmâ, el - Me'mun el - Hârisî ve 'Amr gibi bir kâhin olduğunu kabul ediyor.

Beni Temim gibi çok geniş bir kabileye mensup bulunan Secâh'ın son derece güzel ve secili sözler söylemesi ve kâhine olması kabilesi içinde ona üstün bir durum teminine yardım etmiştir. Hazret-i Muhammed'in ölümü haberi büyük Temim kabilesi içinde bazı rakabetlerin ve Ridde'nin doğmasına sebep olunca. Secâh bundan istifade etmek maksadiyle Hazret-i Muhammed'i taklid ederek, kendi peygamerliğini iddiaya başladı. Çok eski devirlerdenberi Temîm kabilesi birçok kollara ayrılmış bir hâlde Yemâme ile Fırat - Dicle arasındaki meralara yayılmıştı. Bu kabilenin bazı kolları Hristiyanlığı kabul etmiş olduğu hâlde, büyük kısmı putperest kalmayı tercih etmişlerdi.

Hudeybiye barış andlaşması ile, kurulmakta olan yeni İslâm devletinin Kureyşliler tarafından tanınması üzerine, Arap kabileleri Hazret-i Muhammed'e temsilci heyetleri göndermeğe başlamışlardı. Hudeybiye'den beri fiilî olarak tanınan bu İslâm siyasî varlığı, Mekke'nin fethedilmesi üzerine tam bir devlet hâlinde kendisini gösterince , Arabistan'ın bütün kabilleri heyetler göndererek, Medine hükûmetine bağlılıklarını bildirdiler. İşte bunun için bu yıla "*Senet ül-* Vüfud" denilmektedir ki, bu Hicretin 9. yılıdır (bk. Sahih-i Buharî, Tür. ter., X., S. 400). Gene bu yılda yukarıda bahis konusu olan Beni Temim'in temsilcileri, Hazret-i Muhammed'e gelip İslâmiyet'i kabul ederek, kendi memleketlerine dönmüşlerdi. Buharî[126] Beni Temim'den Medineye gelenlerin 70 - 80 kişi olduklarını kaydettikten sonra, İbni İshak'a dayanarak, içlerinde eşraftan şunlar vardı diyor: Ka'ka'a bin Ma'bed, Utârid bin Hâcib, İkra' bin Hâbis, Zibrikan bin Bedr, Amr bin el - Ehtem (el - Ehsem diye yazılmıştır). Hammad bin Yezid, Nuaym bin Yezid, Kays bin Âsım, Üyeyne bin Hısn. Bunlar bir öğle sıcağında Medine'ye gelmişler ve hüşunetle: "*Ya Muhammed bize çıksana!*" diye bağırmışlardır. Bunun üzerine Kur'anın (XLIX., 4 - 5) "*Keşke sen onlara çıkıncaya kadar sabretselerdi; sana hücrelerin gerisinde bağıranlar şüphesiz akılları ermeyen kimselerdi!*" âyetinin geldiği, sonra bunların İslâmiyet'i kabul ettikleri, Peygamber'in onları affettiği ve bazı hediyelerle taltif ettiği gene Buhârî tarafından ayni sahifede bildirilmektedir.

Hazret-i Muhammed, beni Temim'in ileri gelenlerinden biraz önce adlarını yazdığımız bazılarını vergi âmili ve vâli olarak kendi kabilelri üzerine tâyin etmişti. Fakat 11. yılda birçok kabile şefleri Peygamber'in

126 Buharî, Tecrid-i Sarih, X., S. 400.

ölümünü, onun eserlerinin de sonu zannettiler ve vegileri topladıkları hâlde , teslim etmediler; yeniden halka dağıttılar. Bu arada İslam'a sadık kalanlar da oldu. Bu iki zihniyet arasında ciddî rekabetlerin bulunması ve Secâh'ın tam bu sırada ortaya çıkması, bu rekabetlerin yer yer savaş hâline inkîlâp etmesine sebep oldu.

Bu durumu parlak bir ışık altında tâkîp edebilmek için Temîm kabilesinin kollarını ve bunların şeflerini tanımak gerekir. Seyf'e göre [127] Temîmler dört esas kola ayrılır: 1) Sa'd bin Zeyd Menât'lar, bunlar Avf, Ebnâ, Mukais ve Butûn kollarına ayrılırlar; 2) Amr bin Temîm, bunlar da Behdâ ve Haddâm olmak üzere ikiye ayrılırlar; 3) Hanzala, bunlar Yerbu' ve Mâlik'ler diye ikiye ayrılır; 4) Ribâb, bunlar Abdu Menât ve Dabbe olmak üzere ikiye ayrılırlar. Amr ve Ribâb kabileleri İslâm'a sadık kaldılar. Mukais'lerle Butûn'un vâlisi olan Kays bin Âsım bir müddet tereddüt içinde bekledi. Ribâb, Avf ve Ebnâ'ların vâlisi olan Zibrikan zekâtı Ebu Bekir'e teslim ederse, Kays bin Asım onun aksini yapacaktı; çünkü araları açıktı. Biri diğerinin yaptığını yapmak istemiyordu. Zibrikan vâdini yerine getirdi; zekât develerini Ebu Bekir'e teslim etti. Kays tereddüt geçirdiğinden pişman oldu. El - Alâ bin ül - Hadramî tarafından kuşatılınca zekât develeri ile birlikte onu karşıladı ve tereddüdünün sebeplerini açıkladı. Bu sırada Yerbu'ların başkanı Mâlik bin Nüveyre ve Mâlik'lerin başkanı Vakî, kabileleri ile birlikte dinden dönmüşlerdi. İşte Benî Temîm içinde kabilelerin bir kısmı dinden dönüp, bir kısmı tereddüt içinde fırsat bekler, rekabet ve düşmanlık hisleri içinde birbirleriyle meşgul olurlarken, *Hâris*'in kızı *Secâh* ansızın Mezopotamya'dan çıka geldi.

A. Secâh'ın soyu:

Belâzûrî'de , Secâh'ın soyu iki şekilde gösterilmiştir: 1) Ümm-ü Sadır Secâh bint-i Evs bin Hikk bin Usâme bin ül - Guneyz bin Yerbu' bin Hanzale bin Mâlik bin Zeyd Menât bin Temîm; 2) Secâh bint ül-Hâris bin Ukfan bin Süveyd bin Hâlid bin Usâme.

El - Vatvat'da: Secâh bint-i Süveyd bin Halef bin Usâme bin ül - Anber bin Yerbu'dur.

İbni Kuteybe, Secâh'ın sadece Beni Yerbu'dan olduğunu kaydedip geçmiştir.

Mes'udî, Belâzûrî'nin verdiği ikinci şecereyi hemen hemen tekrar etmiş, ancak Üsâme yerine bin Yerbu demiştir.

127 Taberî, tür. ter., III., S. 117 v. öt.

İbni Haldûn, Taglib'in batınlarından Beni Ukfan soyundan Süveyd bin ül - Hâris'in kızı olduğunu söylemiştir.

Taberî'ye gelince, onun Hâris bin Süveyd bin Ukfa'nın kızı olduğunu söyler[128].

Böylece Belâzûrî, Mes'ûdî ve Taberî'nin pek az farklı bir şekilde kaydettikleri, Beni Yerbu'dan olan Secâh'ın soyunu kısaca: Secâh bint ül - Hâris bin Süveyd bin Ukfan olarak tespit etmemiz gerekir.

B. Secâh'ın Peygamberlik iddiasında bulunması ve taraftarları:

Annesi tarafından Taglib kabilesine mensup bulunan Secâh, gene Taglib'lerin bölgesinde peygamberlik iddiasında bulunmuş ve Nemir kabilesinden Ukbe bin Hilâl, Şeybanların başında bulunan Selil bin Kays ile Ziyad bin Bilâl'i ve bu arada Huzeyl bin Umran'ı kendi tarafına kazanmağa muvaffak olmuştu. Bunlar arasında Huzeyl Hristiyan olduğu hâlde kendi dinini bırakıp Secâh'ın dinine girmişti[129]. Esasen Secâh da Taglibler arasında Hristiyan olarak yetişmişti[130] ve bu dinin inceliklerine vâkıftı.Secâh her biri kendi şef ve komutanı tarafından idare edilen kabilelerin başında olarak Mezopotamya' dan hareket edip Arabistan'a girmiş ve Ebu Bekr'e karşı savaşmak için hazırlık yapmak üzere *Hazn* denilen yerde konaklamıştı.

Secâh'ın peygamberliğini iddiaya başlaması Hazreti Muhammed'in ölümünden sonradır. Bütün kaynaklar hattâ tetkîkler, en küçük bir şüpheye yer vermeden bunu kabul ettikleri hâlde, Caetani sadece kendi mülâhazalarını (VIII, S. 340) esas tutarak. onun Hazret-i Muhammed'in ölümünden sonra değil daha önce peygamberliğini ilân etmiş olduğunu kabul ediyor. Hattâ daha da ileri giderek, Esed ve Hanife kabileleriyle rekabet olsun diye gayrimüslîm Temim'lerin onu kendi

128 Belâzûrî, arap., S. 106; El - Vatvat, Gurer ül - Hasâis, S. 131; İbni Kuteybe, Kitâb ül - Maarif, s. 206 v. öt. ; Mes'udî, et- Tenbîh. s. 247; III., S. 236; Taberî, tür. ter., III., S. 119; İbni Haldûn, İber, II., tekmile, S. 72

129 İbni Haldûn, İber, II., Tekmile, S. 72.

130 Taberî, arap,. III., S. 240 v. öt.; tür ter., III., S. 124; Her ne kadar Caetani (VIII., S. 344)"Secâh, Mezopotamya'dan Hicret etmemişti; o zaten Arabistanlı idi...Belâzûrî'nin sükûtu da bunu ifade ediyor" diyorsa da Belâzûrî bu hususta sükût etmemiş, bilâkis "Secâh tekrar akrabalarının yanına döndü. İbni Kelbî dedi ki, Secâh Müslüman oldu Basra'ya döndü" demekle Secâh'ın daha önce Mezopotamya'dan gelmiş olduğunu açıkça ifade etmiştir. Esasen Belâzûrî vakaları çok hülâsa olarak yazdığından, ondan daha tafsilâtlı ve ya tekrarlanmış haberler beklemek doğru olamaz. Seyf, Secâh'ın Mezopotamya'dan geldiğini söylemekle hakikati ifade etmiştir. Caetani'nin iddia ettiği gibi bir Temimî olduğu için ırkdaşlarının mes'uliyetini hafifletmek maksadiyle haberleri uydurmuş değildir. Mirhond , Ravzat üs - Safa, II., S. 224; İbni Haldûn a. g. e., II., Tekmile. S. 73; Muir,a. d. e., S. 31'deki kayıtlar bu hususu teyid etmekte veya kabul etmektedirler.

lerinin peygamberi ilân ettiklerini ilâve ediyor. Hâlbuki Taberî (III., S. 237), İbni Haldûn (İber, II., S. 72), Ebu'l-Fereç (Agani, XVIII., S. 165), El - Vatvat (Gurer, 131), Ebu'l-Fida (I., 165) Zehebî (Tarih ül - İslâm, I., S. 356), Muir (Annal, S. 30 - 31), Vacca (Enc. de l'İsl. IV., 46) gibi müellifler Secâh'ın Peygamberden sonra ortaya çıktığını açıkça belirtmektedirler. Caetani bu iddiasını ispat için zaman meselesini öne sürmekte ve Hâlid'in Butah üzerine yânî Mâlik bin Nüveyre üzerine hareketi anına kadar geçen zamanın, Secâh'ın Mezopotamya'dan Yemâme'ye gelip tekrar geri dönmesi için kâfi gelemiyeceğini yazmaktadır. Hâlbuki Peygamberin ölümünden Buzaha ve Butah hareketlerinin olduğu tarihe kadar üç buçuk, dört ay kadar bir zaman geçmiştir. Bu zaman ise Secâh'ın esasen çok kısa olan savaş ve anlaşmaları için pek âlâ kâfidir. Nitekim Yemen hâdiseleri sırasında Esved'in üç ay gibi kısa bir süre içinde peygamberliğini ilân ederek bütün Yemen'i, Necran'ı Tâif sınırına kadar güney Arabistan'ı eline geçirdiğini ve gene bu üç ay içinde bir suikast tertiplenerek öldürülmüş olduğunu göz önüne getirirsek, Esved gibi büyük askerî başarılar kazanamamış olan Secâh'ın kısa süren Yemâme harekâtının üç aydan çok daha az bir zamanda bile yapılmasının mümkün olduğunu kabul etmemek için mâkul bir sebep yoktur.

Secâh, *Hazn*'den *Yerbu*'ların başkanı olan *Mâlik bin Nüveyreye* haber gönderip bir anlaşma yapmağı teklif etti. Mâlik bin Nüveyre onun bu teklifini kabul etti. Fakat Ebu Bekir üzerine yürümekten vaz geçmesini de tavsiye etti. Zira o sırada Beni Temim'in bir kısmı Secâh'a karşı cephe almış bulunuyordu. Mâlik bin Nüveyre Secâh'ın önce bu kavimler üzerinde hâkimiyet kurması gerektiğini ileri sürdü. Secâh bu teklifi kabul etti ve Mâlik bin Nüveyre'ye: "*İstediğin gibi iş gör, ben Beni Yerbu'dan bir kadınım, neticede bir hükümranlık bahse konu olursa, bu da size ait aolacaktır*"[131] dedi. Ayrıca Beni Mâlik bin Hanzala soyuna da haber yollıyarak, onlarla da barış yapmak istedi ise de, bu kabilenin ileri gelenlerinden birçokları, bu arada Utârit bin Hâcib kaçıp Beni Anber'lere sığındılar; fakat Mâlik'lerden Vakî', Secâh'ın elçileriyle anlaşma yapıp, onun tarafına geçti.

C. Secah'ın savaşları:

Böylece Vakî' ve Mâlik bin Nüveyre, Secâh ile birlikte olup İslâmiyet'e sadık kalmış olan Ribâb'ların üzerine hücum ettiler. Çünkü Ribâb'lar kendilerini savunmak için coğrafî bir engele bile sahip değil-

131 Taberî, Arap, III., 237 v. öt.

diler. Mâlik bin Nüveyre, Ribâb'ların zor durumda kalınca Decânî ve Dehânî'ye sığınmalarına engel olmak üzere, önceden bu yerleri işgal etti. Fakat Ribâb'lar bunu haber alıp oraya gittiler. Savaş sonunda Ribâb'lar ile Dabbe'ler Secah kuvvetlerine birçok zararlar verdirerek üstün geldiler. Taraftarlarından birçoklarını esir aldılar. Ka'ka' ve Vakî' de bu arada esir düşmüşlerdi. Secâh galiplerle barış yaparak, esirleri kurtardı. Mezopotamyalı askerleri ile birlikte *Nebâc* denilen yere hareket etti. Orada Evs bin Huzeyme komutasındaki Beni Amr'lar ile savaşa tutuştu. Bu karşılaşma sonunda da zayiat verdi ve bu defa adamlarından *Ukka* ile *Huzeyl* düşmanlarının eline esir düştüler. Secâh bu adamlarını kurtarmak için Temîmler ile uzlaşmağa mecbur kaldı ve onların topraklarını tamamen terkederek Yemâme üzerine yürümeye karar verdi. kararını da şu sözlerle kavmine bildirdi: "*Yemâme ahalisi çok kuvvetli ve şevketlidirler. Müseylime kuvvetlenmiştir. Siz Yemâme üzerine yürüyünüz. Güvercin yürüyüşü gibi yavaş yavaş ilerleyiniz. Bu kesin bir savaştır; bundan sonra azar işitmiyeceksiniz*" (Taberi, Tür. ter., II., 123). El-Vatvat, Gurer ül - Hasâis'inde (S. 131) bu konuda şöyle demektedir: Secâh bu sırada Müseylime hakkındaki rivâyetleri duyunca,

عليكم باليمامة زفّو زفيف حمامة فانّها د ار ثمامه تلقى مسيلمة ابن ثمامة فان
كان نبيّا فى النبيّء علامة و ان كان كذاباً فلقومه النّدامة فانها عبرة ندامة
لا يلحقكم بعدها ملامة

"*Haydi Yemâme üzerine yürüyelim ve güvercinler gibi oraya koşalım. orada Müseylime bin Sümâme'yi bulalım. Eğer peygamber ise işaretleri vardır. Yalancı ise kavmine pişmanlık vardır*" dedi ve Yemâme'de oturan Beni Hanife üzerine yürüdü. Wellhausen (Skizzen, VI, S. 14). Taberî (Tür. ter., III., 128)'de mecut olan bir rivâyete dayanarak, Temîmlerden Zibrikan'ın da dinden çıkıp daha birçok kimselerle birlikte Secâh'ın yanı sıra Yemâme'ye hareket ettiğini Kelbî'ye atfen yazmakta ise de, bu rivâyet Kelbî'nin değil, Taberî'de bulunan daha önceki anonim rivâyetin bir devamıdır. Bu anonim rivâyetlerin ise, son derece müstehcen olmaları itibariyle, râvilere kadar ulaşmalarına imkân yoktur. Wellhausen da bu rivâyetlerin tamamiyle Secâh ve Müseylime'yi küçültmek maksadıyla uydurulmuş olduğunu bütün yazarlar gibi kabul etmektedir. İşte Kelbî bu anonim rivâyetin sonunda, sadece bir cümlesi ile yer almakta, arkasından gelen "*Zibrikan, Utarit, Amr... Secâh'ın yanında olduğu hâlde memleketine döndü*" cümlesi ise Kelbî'nin bir cümlelik ri-

vâyetinden hemen önceki anonim rivâyeti tamamlamaktadır. Bu itibarla, Wellhausen'ın dayandığı Taberi'deki anonim rivâyete değer vermek doğru değildir. Zaten bu konuda Seyf'in rivâyetini şüphe ile karşılamak mecburiyetinde kalsak bile, Vesîme (Höhnerbach, S. 50), Kitab ür - Ridde'sinde Zibrikan'ın durumunu açıklamakta ve "*ez-Zibrikan bin Bedr, Peygamber onu halkının sadaka âmili yapmıştır; Ridde sırasında bu vergileri Ebu Bekr'e vermiş, o da onun vazifesini devam ettirmişti*" demektedir. O hâlde bu konuda Wellhausen'a değil Seyf'e hak vermek gerekmektedir. Ayrıca Gurer ül - Hasâis'-de Utarit ve Amr bin ül - Ehtem vs. kimseler Secâh'la birlikte sayıldığı hâlde Zibrikan'ın adına asla tesadüf edilmemektedir.

Askerleri ile Yemâme üzerine yollanan Secâh, Ebu'l - Ferec'e göre (XVIII., S. 165) kabilesi mensuplerına şöyle demişti: "*Ey sakınan müminler, dünyanın yarısı bizim yarısı Kureyşindir. Fakat Kureyş kabilesi azgın bir kavimdir* [132]. *Ey Temim kabilesi Yemâme bölgesine gidiniz. Orada bulduğunuz insanları öldürünüz ve yakıcı bir ateşle yakınız ki, orası siyah bir güvercin gibi kalsın. Bu iş (yâni peygamberlik) Rebia kavimlerine verilmemiş ancak Mudar kabilelerine verilmiştir. Bu topluluk üzerine yürüyünüz. Onu dağıttıktan sonra Kureyş üzerine dönersiniz*". Müseylime bunları duyunca canı sıkıldı. Çünkü etrafında bulunan Müslüman kabilelerin ve bunların başında bulunan kendisine rakip Sümâme bin Üsâl ve Şurahbil bin Hasene'nin Hacer'i ellerine geçirmelerinden korkuyordu. Bu yüzden Secâh'la dost olmak çarelerini aradı ve Ebu'l-Ferec'e göre[133] Secah'a şöyle bir haber yolladı: "*Ulu Tanrı sana ve bana vahiy gönderdi; biz birleşelim ve Tanrı'nın bize gönderdiğini tetkik edelim. Hakkı bilen, diğerine tâbi olsun. Böylece toplanıp benim ve senin kavminle Arapları idaremize alırız.*" Taberî, İbni Haldûn ve el - Vatvat [134] Müseylime'nin adam göndererek Secâh'dan aman istediğini, aman verdiği takdirde yanına geleceğini bildirdiğini kaydetmişlerdir. Secâh aman verdi. Müseylime onun yanına geldi ve "*Yer yüzünün yarısı bize aittir, adâlet ile iş görselerdi kalan yarısı Kureyş'e ait olacaktı. Tanrı Kureyş'in reddettiği bu yarıyı sana bağışladı. Hâlbuki kabul ettiği takdirde bu pay Kureyş'in olacaktı*" dedi. Bunun üzerine Secâh, Müseylime'ye: "*Bu payı ancak doğruluktan, adâletten sapanlar reddederler...*" diye cevap

132 Bu rivâyeti şüphe ile krşılamamız yerinde olur. Zira bütün kaynakların Müseylime'ye atfettikleri "Dünya'nın yarısı bizim, yârısı Kureyş'indir" sözünü Ebul'l-Fereç, Secah'a maletmiştir. Buradaki ifade bizi,Secâh'ın gûya âyet olan bu sözlerinin biraz mübâlâğalı olduğu inancına vardırıyor (bk. Ebu'l - Ferec, , Kitab ül - Aganî, VXIII., S. 165).

133 Ebu'l-Fereç, Kitab ül - Agânî, XVIII., S. 165.

134 Teberî, tür. ter., III., S. 124; İbni Haldûn, İber, II., Tekmile S. 73; el-Vatvat, a. g. e., S. 131.

verdi. Müseylime ona: "*Tanrı kendisinin sözlerini dinliyenlerin sözlerini işitti. Ümit edenlere, hayır ümidini verdi. Rabbimiz daima kendisini sevdiren işlere dair emirler verir. Bu emirlerin yerine getirldiğini gördüğünde sizi takdis eder. Sizi korkulu hâllerden uzaklaştırır. Kendisinin ceza ve mükâfatlandırma günü için sizi kurtarır. Bize azgın toplulukların ibadeti değil, hayırlı ve salih kütlelere mahsus olanların namaz ve dualarını meşru kılar ki, salih insanlar uyumadan geceleri ibadetle geçirirler....*"

سمع الله لمن سمع و اطمعه بالخير اذا طمع و لازال امره في كل ما سرّ نفسه
يجتمع رآكم ربّكم فحيّاكم ومن وحشة خلاّكم و يوم دينه انجاكم فأحياكم علينا
من صلوات معشر أبرار لا اشقيا ولافجّار يقومون اللّيل و يصومون النّهار
لربّكم الكبار ربّ الغيوم و الامطار

Kabilinden âyet diye iddia ettiği sözleri söyliyerek dostluk teklifinde bulundu ve Yemâme'nin bir yıllık mahsûlünün yarısını Secâh'a vermek şartıyle barış yaptı. Secâh, gelecek yılın mahsûlünün yarısını da almak için israr edince, Müseylime buna da razı oldu ve onun gelecek yılın mahsûllerini götürmek için vekil bırakıp kendisinin bu yılın mahsûlünden payını alıp memleketine dönmesini teklif etti. Secah bunu kabul etti; Hüzeyl, Ukka ve Ziyad'ı vekil bırakarak Mezopotamya'ya döndü. Hâlid'in ordusunun bu sıralarda yaklaşması bunların dağılmasına sebep oldu. Secâh ise Cemaât yılı'na kadar[135] Taglibler arasında yaşadı[136]

Buraya kadar anlatılanlar gösteriyor ki, Müseylime rakîb kabile şeflerinin ve Ebu Bekr'in, etrafını gittikçe bir ağ gibi sarmakta olduklarını gördüğünden Secâh'ı ve ordusunu barış yoluyla Yemâme'den uzaklaştırmak politikasını kendisi için en uygun çare olarak kabul etmişti.

Secâh'a gelince, büyük ümitlerle atıldığı bu maceranın, daha ilk denemelerde iyi sonuçlar vermediğini, bir yandan da *Hâlid*'in Esed'leri yenmesi üzerine adamları tarafından terkedildiğini görüp Müseylime ile anlaşmayı menfaatine en uygun hareket tarzı saymış, böylece küçük bir menfaatin temini ile yetinerek, görünüşü kurtarmak istemişti. Fakat

135 Cemaât yılı Müslümanların bir Halife idaresinde toplandığı yıla denir. Burada Muaviye zamanı kastedilmektedir. Muaviye, Ali öldürüldükten ve Irak halkı kendisine biat ettikten sonra, birçok yerlerden birçok kimseleri başka başka yerlere ve bu arada Secâh'ı da Kûfe'ye göndermişti. Bunlar "Nevâkıl" adını almışlardı. Bk. Taberî, ter., III., S. 129.

136 Taberî, arap., III., 239; tür ter., 124 - 5.

hüküm ve nüfuzunun birkaç gün içinde mahvolduğuna iyice kanaat getirince çarçabuk ve sessizce geldiği yere dönmeğe mecbur olmuştu. Bu andan, Muaviye zamanında Kûfe'ye nakledilinceye kadar geçen zaman içinde Secâh'ın ne yapmış olduğu hakkında elimizde hiçbir bilgi yoktur. Yukarıdan beri anlattıklarımız, Seyf'in bize verdiği haberlere dayanmaktadır. Taberî'deki anonim rivâyet Secah'ın Benî Hanîfe yanındaki macerasını başka türlü anlatır. Bu arada Fütuh ül - Büldân, Agânî, İber, Kitab ül - Maarif, Gurer ül - Hasâis, Ravzat üs - Safa, Tarih-i Ebu'l-Fida gibi kitaplarda da vak'a aşağı yukarı Taberî'deki anonim rivâyete uygun olarak şu yolda anlatılır: Müseylime onunla buluşmak üzere deriden bir otağ kurdurur; içinde güzel kokulu bitkiler yaktırır. Kokunun çok olmasına bilhassa dikkat edilmesini emreder. Bu işler bitince Müseylime sözcüsü ile onu otağa dâvet eder. Secâh ona, "*Sana ne vahy edildi*" diye sorar. O da kadında cinsî duygular uyandıracak müstehcen sözleri, güya kendisine vahy edilmiş, âyetlermiş gibi söyler. Secâh bunun üzerine, onun peygamberliğini kabul eder ve kendisine de ayni şeyler vahy edildiğini bildirip Müseylime'nin kendisini kavminden istemesini teklif eder. Sonunda evlenirler. Üç gün sonra da Secah kendi adamlarının yanına döner. Kabilesinden olanlar, mehirsiz evlendiği için onu ayıplarlar ve Müseylime'den mehir istemeğe onu zorlarlar. Secâh, tekrar Müseylime'nin yanına gider, Müseylime ona şehir kapılarını açmadan, ne istediğini sorar. Sonra Secâh'ın müezzini Şebes bin Rib'î'yi[137] çağırıp ona: "*Allah'ın resûlü Müseylime, Muhammed'in kendilerine farzettiği sabah ve yatsı namazlarını üzerinizden kaldırdı; bunu kabilelerinize bildir*" der[138]. İbni Haldûn ve Mirhond gibi tarihçiler bu konuda Yemâme mahsûlünün bir yıllığının yarısının mehir olarak bu sırada verilmiş olduğunu kabul ederler (İbni Haldûn, II. S. 73, Mirhond, II., 224/5).

Secâh böylece komutanlarına vâdettiği büyük menfaatleri temin edememiş olarak geldiği yere dönmeğe koyulunca, ona uyanlardan birçokları pişman olup kendisini terkettiler. Kaynaklar bu münasebetle yazılan şiirlerden bilhassa bir tanesini naklederler ki, o da "*Bizim peygamberimiz kadın olup biz onun etrafında tavaf ediyoruz. Başka kimselerin*

137 Belâzûrî, arap., S. 106'da, İbni Kelbî, Secah'ın müezzininin el - Cenebe bin Havt Riyâhî olduğunu fakat diğerlerine göre Şebes bin Rib'î olduğunu söyler; Mirhond, a. g. e., II., S. 224 öt'de Şebes bin Rıb'îdir der; İbni, kuteybe, Kitab ül - Maarif. S. 206 / 7'de Zahîr İbni' Amr diye kaydeder.

138 Agânî, XVIII. S. 165'de Müseylime'nin yalnız ikindi namazını kaldırdığını, bunun için şimdiye kadar (Ebu'l - Fereç zamanına kadar) ikindi namazını çölde kılmadıklarını, Temimlerin: "Bu bizim kızımızın mehridir onu geri vermeyiz" dediklerini kaydetmiştir.

peygamberleri ise erkekdirler" mısralarıdır[139]. Gene, Hakîm bin Kelbî'ye atfedilen bir şiirde "*Sizi doğru ve sâbit bir dini kabule çağırdılar; siz onu bırakarak, sihir ve efsaneler defterine yazılmış, hüküm ve amelde kalmış sözlere inandınız*" denilmektedir.

Pişmanlık çok geçmeden bütün Temimlerde kendisini gösterdi. Mâlik'lerin başkanı bulunan Vakî' bin Mâlik zaman kaybetmeden İslâmiyet'e döndü. Halbuki Yarbu'ların başında bulunan Mâlik bin Nüveyre biraz geçikmiş olmasının cezasını hayatıyla ödedi.

D. Secâh'ın Müslüman oluşu:

Secâh Mezopotamya'ya, Basra'ya, döndükten sonra nelerle meşgûl oldu bilmiyoruz. Kaynaklar onun, Muaviye'nin üstünlük elde ettiği yıllara kadar nasıl yaşadığı hakkında bir bilgi vermediklerinden, Secâh'ın bu yıllar arasındaki hayatı büsbütün karanlıklar içinde kalmıştır.

Muaviye, Irak halkı kendisine biat ettikten sonra birçok aileleri olduğu gibi Secâh ve adamlarını da bulundukları yerden başka tarafa, Kûfe'ye nakletmiştir. İşte bu sırada Secâh'ın Müslümanlığı kabul ettiğini , hem de iyi bir Müslüman olduğunu bütün tarihler ittifakla yazmaktadırlar. Fakat bazı kaynaklar onun, Kûfe'de değil Basra'da Müslüman olup gene orada Müslüman olarak öldüğünü açıklarlar[140]. Onbirinci yılın ortalarında meydana çıktığı kesin olarak belli olmakla beraber ölüm tarihi kesin olarak belli değildir. Ancak Hicrî 41'den önce ölmemiş olduğu anlaşılmaktadır.

E. Secâh'ın doktrini:

Secâh'ın kendisine tâbi olanlara oruç, namaz, zekât veya sadakayı emretmiş olduğu ancak domuzeti yemeğide mubah kıldığı iddia olunmaktadır[141]. Onun, Hristiyanlığı pek iyi bildiği ve büyük kısmı Müslümanlıktan dönmüş olan Temimlere dayandığı gözönündetutulursa, peygamberlik iddialarını, bu iki büyük dinden aldığı ilhâmlarla beslemiş olduğu tahmin olunabilir. Onun vahiy adı altında yukarıda bahsettiğimiz sözleri, taraftarlarını savaşa katılmağa sevketmek ve menfaatler elde etmek için verilmiş komutanca emirlerden ibarettir.

139 Taberî (tür. ter., III., S. 128) bu mısraları Utarit bin Hâcib'e, el - Vatvat (a. g. e., S. 131 v. öt.) ise Kays bin Âsım'a maletmektedir.

140 Belâzûrî (arap., S. 106). Basra valisi Cündub Fezârî'nin, Secâh'ın namazını kıldığını söyler.

141 Mirhond, Ravzat üs - Safa, II., S. 223.

Secâh'ın kurmak istediği dinden zamanımıza kadar gelmiş bir kalıntı yoktur. Ancak eğer Secâh gerçekten Müseylime ile evlenmiş ise ve mehir verme meselesi doğru ise, o takdirde Ebu'l-Ferec'in yaşadığı H. 508 - 597 yıllarında Temimler'in Müslüman oldukları hâlde ikindi namazını kılmamış olduklarını Secâh'ın kurmak istediği mezhebin bir kalıntısı olarak kabul etmek gerekir (Agânî, XVIII., S. 165; el - Vatvat, Gurer ül - Hasâis, 131). Fakat Secâh'ın istilâ maksadı ile gittiği Yemâme'den bir miktarcık mahsûl ve hediye ile dönerken, esasen tatmin edilmemiş olan kavminin önünde, üç gün gibi kısa bir süre için evlenmeyi göze alması, peygamberlik iddiasında bulunan bir kadın hakkında pek mâkul görünmemektedir. Seyf'den başka bu konuda yazı yazmış olan hemen bütün İslâm tarihçilerinin kabul ettikleri Secâh - Müseylime evlenmesini gene de şüphe ile karşılamak mecburiyetindeyiz. Bizi buna yönelten başlıca sebep Taberî ve Ebu'l-Ferec'deki asılsız ve hayasız rivâyetin gittikçe hafifleyerek Mirhond, Ebu'l-Fida ve diğer tarihçiler tarafından nakledilmiş olmasıdır. Hiç şüphe yok ki, bu derece müstehçen bir konuşma başkalarının yanında cereyan edemez ve başkalarına anlatılamazdı. O hâlde bunu hangi râvi kimden alarak nakletti? Bu, belli olmamıştır. Taberî her rivâyetin sahibini yazdığı hâlde, burada hiçbir isim kaydetmemiş "*bu konuda başkaları şunları söyler*" diyerek ihtimal ki, İslâmiyet'in düşmanı olan bu iki insana karşı, sırf İslâmî bir gayret güderlikle uydurulan ve ağızdan ağıza yayılmış olduğu muhakkak olan halk şayialarını kitabına almıştır.

Secâh - Müseylime evlenmesi kendi tâbileri arasında Secâh'ın prestijini kaybetmesi bakımından da bize imkânsız görünüyor[142]. Şayet böyle bir evlenme vâki olmuşsa bu, sırf politik mecburiyetlerden doğmuştur. Müseylime İslâmlara karşı bir müttefik bulmak ümidiyle onunla evlenmiş olabilir; fakat Secâh'ın kurmak istediği dini, Müseylime'ninki ile birleştirmesi, sonra onun peygamberliğini tanıyıp ona tâbi olduğunu ilân etmesi [143] sabah ve yatsı namazlarının kaldırılmasına baş eğmesi gibi rivâyetler, kabul edilmesi pek güç olan âdeta çocukça iddialardır. Seyf'in bu konulardaki sükûtunu onun, Temimi olması dolayısıyla, Wellhausen

142 Her ne kadar bu konuda tek seyahatname alan Palgrave'in seyahatnamesi, Müseylime ile Secâh'ın doktrin birliğinden bahsederek, bunu evlilik birliğinin kuvvetlendirmiş olduğunu, fakat Müsyelime'nin öldürülmesinden sonra "Yemen peygamberi olan Secâh'ın irtidad yolundaki ittifakı unutturmak için sadık bir mümin Müslüman ile evlendiğini" yazıyorsa da, bunlar tamamen asılsızdır. Palgrave daha Secâh'ın nereden geldiğini ve hangi kabileye mensup olduğunu bile bilmemekte, onu dâima Yemen'den gelmiş bir peygamber olarak göstermektedir.

143 Belâzûrî, Fütuh, arap., S. 106; Ebu'l-Ferec, Agânî, XVIII., S. 165 ve İbni Haldûn, İber, II., Tekmile, s. 73'e göre Müseylime ve Secâh dinlerini birleştirdiler. Secâh, Müseylime'nin peygamberliğini kabul etti. Müseylime sabah ve yatsı namazlarını Temimler üzerinden kaldırdı. Her iki taraf kavimlerni topladılar. Secâh onlara: "Müseylime kendisine indirilen vahiyleri bana okudu, onu doğru buldum, ve ona tâbî oldum" dedi.

ve Caetani'nin iddia ettikleri gibi taraf tutma gayreti diye vasıflandırmamız ne dereceye kadar doğru olur bunu cevaplandırmak pek güçtür.

F. Netice:

Hemen söyleyelim ki, Secâh da Esved ve Tuleyha gibi hakikî bir peygamber olmaktan çok uzak olup sadece bir kâhine idi ve Hazret-i Muhammed'in ölümünden sonra Temimler arasında çıkan karışıklıktan ve irtidadtan faydalanmak istemişti. Fakat alelâde bir kadın değil, dinî bilgilere sahip şair, hüküm ve emretme kabiliyeti gibi birçok meziyetleri bulunan haris bir kadındı. Fakat İslâmiyet bakımından onun hareketleri, ne Esved ve Tuleyha, ne de ileride göreceğimiz Müseylime gibi tehditkâr olamamıştır. O, kuvvetli bir rüzgâr gibi kuzey - doğudan Arap yarımadasına esmiş, fakat önce Müslüman Ribâb ve Amrlar kayalığına çarparak kuvvetini kaybetmiş, Yemâme'de Hacer ve Hadikat ür - Rahman surlarına ulaştığı zaman, dinî ve siyasî kuvet ve hüviyetini büsbütün kaybetmişti.

Secâh'ın sonradan İslâmiyet'i kabul etmesi, onun hakikî bir peygamber olmadığının en büyük delilidir. O, sadece Hazret-i Muhammed'i kendisine örnek tutarak iktidar sahibi olmıya çalışan iktidar heveslisi bir kadındı.

İslâm dininin ve Halifelerin geniş müsamahası Tuleyha gibi Secâh'ın da hayatını bağışlamış ve bu suretle belki de din uğrunda ölenler hakkında sonradan halk arasında çıkan ve bazen tehlikeli durumlar yaratan inanışların doğması ihtimali önlenmiştir.

4. MÜSEYLİMET ÜL-KEZZÂB

Bir gün Hazret-i Muhammed mimbere çıkarak, halka şöyle hitap etti: "*Ey nas! Ben Kadir gecesi bir rüya görmüş ve sonra onu unutmuştum. Rüyamda kollarımda iki altın bilezik gördüm, bu ikisinden nefret ettim, onlara üfürdüm, onlar da uçup kayboldular. Ben bu iki bileziği Yemen'de ve Yemâme'de çıkan bu iki yalancı ile yorumladım*" (İbni İshak, İbni Hişam, IV., S. 246). İşte Hazret-i Muhammed'in rüyasını yorumlarken bahsettiği Yemâme'de çıkan yalancı, Yemâme'ye hükmeden ve peygamberlik iddiasında bulunan Müseylime'dir.

Necid alçak yaylasının güneydoğusunda ve Bahreyn'in batısında bulunan Yemâme toprakları Hanife kabilesinin elinde idi. Hanifeliler ziraate pek elverişli olan topraklarında elde ettikleri ürünleri satarak geçimlerini rahatça sağlıyabiliyorlardı.

A. Hanife kabilesi ve dini:

Büyük Bekir bin Vâil kabilesinin bir kolu olan Hanifeliler, topraklarının verimliliği bakımından diğer memleketler için, bilhassa tahıla muhtaç bulunan Hicazlılar için en önemli bir kabile idi. Hicretin 6 - 7. yıllarında Hanife kabilesinin başkanının, İbni Sa'd, İbni Hişam ve Taberî'nin bize bildirdiklerinden Hevze bin Ali olduğu anlaşılmaktadır.

Hevze bin Ali, İran yoluyla gelen Hristiyanlığı kabul etmiş görünüyorsa da Hanife kabilesinin bu yolda onu ne dereceye kadar tâkip ettiği pek aşikâr değildir. Diğer Arap kabileleri gibi İslâmiyet çıkıncaya kadar putperest olarak yaşıyan bu kabilenin pek az bir kısmının Hevze ile birlikte Hristiyanlığı kabul etmiş olması muhtemel ise de, [144] Hicretin 7. yılından sonra Hazret-i Muhammed'in Hanifeli-

144 İbni Sâ'd (Siret, Wellhausen tercüme ve yayını, Skizzen, IV. S. 115) el-Medainî'den naklen,"kendisini Medine'de ziyaret eden Beni Hanife heyetinin ileri gelenlerine abdest suyundan artanı verdi ve onlara yerlerine gittikleri vakit, kilisenizi yıkınız (kiliselerinizi değil) arsasına bu sudan saçınız, yerine bir cami yapınız. Bunu yaptılar. Müezzin Talk bin Ali oldu" demekte olduğuna göre, buralarda Hristiyanlığın mevcut bulunduğu fakat ancak bir tek kiliseye sahip olacak derecede az ve sathî olduğu ileri sürülebilir.

leri İslâmiyet'e dâveti üzerine, yüksek tabakadan birçokları gibi aşağı sınıf halktan da birçoklarının Müslüman olduğunu en eski ve tarafsız kayanklardan anlamaktayız. Her ne kadar Caetani Hanife kabilesinin ve onun son başkanı Müseylime'nin Hristiyan olduğunu savunmakta ise de (Caetani, IX., S. 7. v. öt), bu iddiasında pek haklı olmadığını, Hazret-i Muhammed'in Hristiyanlara karşı gösterdiği müsamaha ile ispat etmek mümkündür. Gerçekten Hazret-i Muhammed Ehl-i kitap sayılmaması gereken Mecûsîleri bile vergiye bağlamak şartıyla serbestilerini tanımış hattâ kendi zamanında onun bu hareketi dedi kodu konusu teşkil etmekten geri kalmamıştı. Eğer Beni Hanife büyük bir çoğunlukla Hristiyan olmuş olsaydı, Hazret-i Muhammed Müeylime'yi bir Hristiyan reformisti gibi kabul edip Hanifelilerin vicdan hürriyetlerini tanırdı. Eğer Müseylime ve Beni Hanife tamamiyle Hristiyan olsa idiler, o zaman Müseylime'nin yeni bir din ortaya koyarak İslâm topraklarından ayrı bir teşekkül olarak kalmayı istemesine lüzum yoktu; zira Hazret-i Muhammed *Tebük* seferinden sonra birçok Hristiyan heyetleri kabul etmiş ve onların cizye vermeyi taahhüt etmeleri üzerine kendileri ile anlaşmalar yapmıştı. Margoliouth ve Muir de Beni Hanife'nin Hristiyanlığını kabul etmemektedirler (Margoliouth, JRAS, 1903, S. 486; Muir, Annal, S. 38).

Beni Hanife'nin Müslümanlığına gelince: gene İbni Sâ'd[145], Beni Hanife'den Medine'ye gönderilmiş olan elçilerin on kişi kadar olup aralarında *er - Rehhâl bin Unfuva*, Seleme bin Hanzele es - Suheymî ve Talk bin Ali, Humran bin Câbir ve Mesleme bin Habib (veya Hayyib) vs. bulunduğunu, bunların *Remle*'lerin evinde misafir kaldıklarını, sonra camie gelip hakikata şahadet ettiklerini yazmakta, fakat bu sırada Müseylime'nin at ve develere bekçilik ettiğini kaydetmektedir. Daha buna benzer şurada burada rastlanan birçok kayıtlar vardır ki, önemli birçok şahısların Peygamber'i ziyaret edip İslâm'ı kabul ettiklerini bildirmektedir. Konumuzun sonlarına doğru bunların adlarını kaynak göstererek belirteceğiz. Mui'rin de kabul ettiği gibi (S. 38) kısmen putperest kısmen Hristiyan olan Beni Hanife, Hazret-i Muhammed'e boyun eğmişti. Fakat İslâmiyet'i kabul etmiyen bir kısım halk sonradan peygamberliğini iddia eden Müseylime'nin etrafında toplanmaktan da geri kalmadı. Öyle anlaşılıyor ki, *Hevze* zamanında *Hanife* kabilesi iki kuvvetli idarecinin hâkimiyet yolunda-

145 İbni Hişam, es - Siret ün - Nebeviyye, IV., S. 279'da "Peygamber'in elçisi *Âmir bin Luey* oğullarından Sâlit bin Amr'ı Yemâme melikleri Sümâme bin Üsâl ile Hevze bin Ali'ye yolladı" demekle, Hanifelerin iki hükümdarı olduğunu ifade etmektedir. Hâlbuki İbni Sâ'd, Tabakat I., 2., S. 18'de Peygamber'in Sâlit bin Amr'ı sadece Hevze bin Ali'yi İslâm'a dâvet için yolladığını yazmaktadır.

ki rekabetleri yüzünden tamamiyle birbirine zıt iki varlık haline gelmişti. Bu rakiplerden birisi Sümâme bin Üsâl, diğeri Hevze bin Ali idi.

İbni Sa'd ve Belâzûrî'nin anlattıklarına göre [146], Hicretin 6 - 7. yıllarında Peygamber muhtelif hükümdarlara mektup yazdığı sırada Yemâme başkanı Hevze bin Ali'ye ve Yemâme halkına Salît bin Amr ül - Âmiri eliyle bir ektup göndererek, onları Müslüman olmaya dâvet etmişti[147]. Hevze misafiri kabul edip hediyeler verdi ve Peygambere şöyle bir cevap yazdı: "*Senin dâvet ettiğin şey çok iyi ve güzeldir. Ben kavmimin şair ve hatibiyim. Araplar benim mevkiimi takdir ederler; bunun için sen bana bu işte pay ver sana tâbi olurum.*" Hevze mektupla birlikte giyinmesi için Sâlit'e Hacer kumaşlarından elbiseler de verdi. Sâlit Peygambere onun mektubunu ulaştırdığı vakir, Peygamber "*küçük bir menfaat bile istese vermem, o yok olacak*" dedi (İbni Sâ'd, II, 1., S. 18) [148].

Bir müddet sonra, Hicretin 8. yılında Hevze öldü. Onun yerine Müseylime Beni Hanife'nin hükümdarlığını eline geçirdi.

B. Müseylime'nin soyu:

İbni Kuteybe'ye göre (Kitab ül-Maarif, S. 206 - 7) Müsylime'nin babası Beni Hanife'den Habib, dedesi Lüceym künyesi Ebu Sumâme'dir. Belâzûrî onun Sumâme yahut Sümâle bin Kesir bin Habib bin Sümâme bin Üsâl bin Habib bin Hanife bin 'Icl olduğunu kaydetmektedir. İbni Hişam'da Müseylime bin Sümâme ve künyesi Ebu Sümâme kaydı vardır. Diyarbekrî (Tarih-i Hâmis, II., S. 174) ise onun dedesinin Hârun, lâkabının Ebu Sümâme olduğunu yazmaktadır.

C. Müseylime'nin, Hanifelilerin emirliğini elde etmesi:

Yemâme'nin hâkimi olup 8. yılda ölmüş olan Hevze'nin yerine, nasıl olup da Müseylime'nin geçtiğini kaynaklardan öğrenmek imkânsızdır. Fakat Müseylime'nin şahsiyeti araştırıldığı zaman onun birçok meziyetlerle birlikte, kabilesinin en ileri gelen bir şahsiyeti oldu-

146 İbni Sâ'd, Tabakat, I., 2., S. 18; Belâzûrî, Fütuh, arap., S. 94; Belâzûrî, türk., S. 142 v. öt.

147 Belâzûrî ise (Fütuh, arap., S. 94), Peygamber bu mektubu Sâbit bin Kays bin ül-Ensârî'ye yazdırmış ve el - Hazrecî eliye, yollamıştır. diye kaydetmiştir.

148 Belâzûrî, Fütuh, arap., S. 94'de Hevze'nin Hazret-i Peygamber'e, içinde er-Reccâl bin Unfuva, Mücca'a bin Mürrâre ve Müseylime bin Habib'in bulunduğu bir heyet yolladığını ve bu arada Müseylime'nin de Hevze'ninkine beziyen teklifler yaptığını yazmaktadır.

ğu görülür. Böylece de onun Hevze'nin yerini almakta güçlük çekmediği kolayca tahmin edilebilir.

Müseylime'nin Yemâme amirliği ile birlikte büyük bir gaileyi de üzerine almış olduğu muhakkaktır. Bu da Hanife kabilesinin önemli bir kısmına hükmeden ve İslâmiyet'i kabul etmiş bulunan Sümâme'nin rekabetidir[149]. Sümâme Mekke'nin fethinden epeyi önce Müslüman olmuş ve Hanifelilerden İslâmiyet'i kabul edenler onun etrafında toplandığından kuvveti artmıştı. Ayrıca Medine hükûmeti de Müslüman olması dolayısiyle Sümame'nin tabiî bir müttefiki sayılıyordu. Bu durum karşısında şair, hatip ve kâhin olan Müseylime zengin topraklara ve nüfus çokluğuna sahip bulunan Yemâme'yi Hazret-i Muhammed'in her gün biraz daha artan nüfuzu altına girmekten kurtarabilmek amacıyla kendisinin de Hazret-i Muhammed gibi yeni bir dinin müjdecisi olduğunu ilân etti ve Kur'ana nazîreler söylemeğe başladı.

D. Müseylime'nin Medine'yi ziyaret edip etmediği meselesi ve peygamberlik iddiası:

En güvenilir kaynaklarımız arasında bulunan Buharî, Vâkîdî ve İbni Abbas, Müseylime'nin Hazret-i Muhammed'i bir heyetle birlikte ziyaret etmiş olduğunu idia emektedirler. Müseylime bu ziyareti, Arap yarımadasının merkezîleşmekte olan idaresinin Hazreti Muhammed' den sonra kendisine intikalini istemek üzere tertip etmiş ve şöyle demiştir: "*Eğer Muhammed kendinden sonra beni halef tâyin ederse, kendisine tâbi olurum*". Hazret-i Muhammed ise o sırada elinde bulunan hurma dalını göstererek: "*Elimde bulunan şu dal parçasını istesen, onu bile*

149 Buharî, Tecrid-i Sarih, X., S. 407 v. öt. (Ebu Hüreyre'den) ve Diyarbekrî, tarih-i Hâmis, II., S. 3'e göre Hazret-i Peygamber, Necid taraflarına bir süvarî birliği yollamıştı. Bu adamlar Sümâme adında birini esir alıp getirmişler, sonra Medine'de mescidin direklerine bağlamışlardı. Sümâme üç gün burada kaldıktan sonra Peygamber ona, gönlünden ne geçiriyorsun mealinde bir soru sormuştu. O ise, "hayır var, ümit var, çünkü sen zulmetmezsin, affedersin", cevabın da bulunmuştu. Peygamber kendisini affetti. Bunun üzerine Sümâme yıkamp geldi ve "Allahtan başka Allah olmadığına ve Muhammed'in O'nun elçisi olduğuna tanıklık ederim" dedi. Gene gitmekte olduğuUmre haccını yerine getirmek için Mekke'ye vardı.Mekke'lilerden bazıları onun yeni dine girişini sitemle karşıladılar. Sümâme kızarak "Peygamber Muhammed izin vermedikçe size Yemâme'den bir tahıl danesi gelmiyecektir" diye onları tehdit etmişti. Sumâme dediğini yaptı. Hakikaten Mekke'ye yiyecek tahıl yollamadı. Mekke'liler Hazret-i Muhammed'e bir mektupla müracaata mecbur kalıp, "Sen merhameti ve akrabalığa saygıyı telkîn ve emredersin" diyerek, gıda maddelerinin gönderilmesi hususundaki müsaadelerini rica ettiler. Hazret-i Muhammed de bir mektupla Sümâme'ye tahıl göndermesini emretti. İbni Sâ'd (Tabakat, V. S. 401) da ise aynı olayın baş tarafı biraz değişik bir şekilde anlatılmıştır: "Peygamber. Sümâme'nin yanına gelmiş; Sümame Peygamber'i öldürmek istemişse de onun amcası buna engel olmuştur. İşte bu yüzden Sümâme'nin kanı helâl kılınmıştı. Sümâme, Umre yapmak için Medine'ye yaklaştığı zaman, Peygamber'in adamları onu yakalayıp hiç bir akde bakmadan Peygamberin yanına getirdiler..... Peygamber onun af talebini kabul edip serbest bırakınca, o müslüman oldu ve Müseylime çıkıp da peygamberlik iddia edince onlara kıymetli vaızlarda bulundu....."

sana vermem. Sen de Allah'ın hakkındaki hüküm ve nüfuzunu tecavüz edemezsin. Eğer sen bana ve hakka muhalefet edersen. Allah seni muhakkak helâk eder ve ben muhakkak sanırım ki, sen onda gördüğüm eşkâle göre, bana gösterilen kişisin" [150]. İbni Hişam bu hususta daha geniş bilgi vermekte ve Müseylime'nin Ensâr'dan, Neccar oğullarından, Hâris'in kızının (Hâris'in kızı Müseylime'nin karısı idi. Büharî III., S. 52) evinde misafir edildiğini, Hanifelilerin onu bir örtü ile örtüp Peygamber'in yanına getirdiklerini, yukarıda bahsettiğimiz rivâyetlere ilâve etmektedir. Gene İbni İshak (İbni Hişam. IV., S. 222) bu rivâyetin başka bir şeklini dinlemiş olduğunu nakleder: "Beni Hanife mensupları Peygamber'in huzuruna gelmişler, ama Müseylime'yi at ve develerin yanına bırakmışlar; bu heyet İslâmiyet'i kabul edip arkadaşlarının (yâni Müseylime'nin) durumunun ne olcağını sorduklarında, Hazret-i Muhammed onlara, bekçilik edenin durumunun beraber gelenlerinkinden aşağı olmadığını bildirmiş [151], fakat Allah'ın düşmanı Müseylime Yemâme'ye gidince bu sözü menfaatlerine hizmet edecek bir şekilde değiştirerek, ben onunla peygamberlik işinde ortak edildim diye iddialara koyulmuş [152],

Medainî'nin aynı konudaki rivâyetini nakleden İbni Sa'd (Siret, S. 115) da dahil, Müseylime'nin Medine'yi ziyaret ettiğini diğer birçok kaynaklar yazmaktadırlar. Gene bu eserler, Hanife heyetinden olan ve Müslümanlığı kabul edip Bakara sûresini öğrenmiş bulunan er-Reccâl'in Müseylime'ye yol gösterdiği ve Hazret-i Muhammed'in Müseylime'yi kendisine ortak ettiği yolunda yalan şehadette bulunduğunu bildirmektedirler. Ayrıca Belâzûrî (Tür. ter. III., S. 142) ve İbni Sa'd (Tabakat, II., S. 37) başta olmak üzere gene bu kaynaklar Hazret-i Peygamber'in bir mektup yazarak ed-Damerî vasıtasiyle Müseylime'yi Müslüman olmaya dâvet ettiğini, sonra Müseylime'nin bu mektupa cevap yazdığını da açıklamaktadırlar. İbni Hişam, Belâzûrî, Taberî, Beyhakî, el - Vatvat, gibi tarihçiler bu mektubun Hicret'in 10. yılında yazıldığını kayd ve kabul etmişlerdir [153]. Pek önemsiz farklarla hepsinde tekrar edilen mektu-

150 Buharî, Tecrid-i Sarih,X., S. 410'da İbni Abbas, bu son cümlenin mânasını Ebu Hüreyre'den sorar ve ondan bununla Peygamber'in baş tarafa aldığımız, rüyasını ima etmek istediği cevabını alır.

151 Taberî, tür. ter., II., 2., S. 838 v. öt'de Hazret-i Muhammed gelen heyete bağışlarda bulundu. Bu arada Müseylime'nin paymı da verdi, denilmektedir.

152 İbni Hişam, Siret, IV., S. 222; Buharî, Sahih, III., S. 52; Buharî, Tecrid-i Sarih, X., S. 410; Belâzûrî, Fütuh, arap., S. 97.

153 İbni Hişam, Siret, IV., S. 246; İbni Sâ,d, Tabakat, I., 2., S. 25 v. öt. ve II., S. 37; Belâzûrî, a. g. e., tür ter. S. 143 v. öt.; Taberî'tür ter., II., 2., S. 852; Beyhakî, a. g. e., S. 32 v. öt.; el-Vatvat, Gurer, S. 131; Mirhond, Ravza, II., S. 224; Eyyüb Sabri, Mahmud üs-Siyer, S. 472.

bun metni aşağı yukarı şöyledir: "*Tanrı Elçisi Müseylime'den, Tanrı Elçisi Muhammed'e mektuptur. Sana esenlikler dilerim; ben peygamberlikte sana ortak edildim. Yer yüzünün yarısı bize, yarısı Kureyş'e aittir. Fakat Kureyşliler insaf ve adâletle hareket etmezler*". Müseylime bu mektubu Amr bin Cârud'a yazdırıp müezzini Nevvâha'nın oğlu Ubâde bin Hâris ile göndermiştir. Peygamber bu mektubu okuyunca, elçilere: "*Siz bu mesele hakkında ne düşünüyorsunuz?*" diye sormuş. Onlar da, "*Biz de ayni fikirdeyiz*" diye cevap verince, Hazret-i Peygamber "*Elçilerin öldürülmesi câiz olsaydı, başınızı keserdim*" diye cevap verip (Belâzûrî aynı S.) Müseylime'ye şöyle bir mektup yazdırmıştır: "*Bu, Tanrı Elçisi Muhammed'in yalancı Müseylime'ye mektubudur. Tanrı'ya hamd-ü senadan sonra; yalan ve iftara dolu mektubunuz bana geldi. Yeryüzü Yüce Tanrı'nındır. O, kullarından istediği kimseleri, yer yüzüne vâris kılar. Tanrı'nın bağışlıyacağı iyi sonuç kendisinden sakınanlar içindir. Selâm doğru yolda olanlara olsun*[154]. İbni İshak, bu mektubun Hicrî 10. yılın sonunda yazıldığını ileri sürerken, bizzat Taberî, Müseylime ve emsalî gibi peygamberlik iddialarında bulunan kimselerin, Hazret-i Muhammed'in vedâ haccından sonraki hastalığı sırasında ortaya çıktıklarını ilâve etmektedir. Fakat Peygamber hasta olduğu hâlde, bu yalancı peygamberlerle mücadeleden geri durmamış (bk. yk. Esved ve Tuleyha konularına), hattâ bu münasebetle Furat bin Hayyân ül - Iclî'yi aynı maksatla Yemâme'deki Müslümanların başkanı bulunan Sümâme bin Üsâl'e yollamıştı (Taberî, tür. ter., II., 2., S. 918).

Eski ve yeni tarihçilerden bâzıları Müseylime'nin peygamberlik iddiasına başlamadan önce Medine'ye gelerek İslâmiyet'i kabul etmiş olduğunu kaydetmekte iseler de[155] büyük bir kabilenin başkanı ve çok önemli bir askerî kuvvetin de komutanı bulunan Müseylime'nin Medine'ye gelip önce Müslüman olması, sonra Medine'ye boyun eğmemek için bütün gücü ile savaşması, kabilesi ile birlikte kanının son damlasını bu uğurda harcaması, bizi bu iddiaları şüphe ile karşılamaya sevketmektedir. Müseylime'nin Beni Hanife'ye hâkim olduktan sonra değil de Hevze'nin başkanlığı sırasında, Hanife heyetine dahil üyelerden biri olarak, Medine'ye gelmiş olduğunu kabul etsek bile, onun Müslüman olduğunu ispat etmemiz gene güçtür. Zira kaynaklar açıktan açığa onun İslâmiyet'i kabul etmiş olduğunu söylememektedirler; onu ya bir örtü altında Hazret-i Muhammed'e getirilmiş, yahut

154 İbni Sâ'd, a. g. e., II, S. 37'ye göre Peygamber bu mektubu Zübeyr bin Avvâm'ın kardeşi Sâib bin Avvâm ile göndermiştir.

155 E. Dinet et Sliman ben İbrahim, La vie de Muhammed, 4. bası, Paris 1947, S. 255; Ebu'l-Fida, a. g. e. I., S. 163 - 6; Mahmud Esad, Tarih-i Din-i İslâm, V., S. 548.

develeri beklediği için Müslüman olan Hanife heyetinin içinde bulunamamış gösterirler. İbni İshak ve Medâinî'ye dayanan rivâyetler onun Peygamber'le olan konuşmasından sonra Müslümanlığı kabul ettiğini açıkça söyliyememektedirler. Fakat daha sonraki tarihçiler (İbni Haldûn, İber, II., 2., S. 74; Ebu'l-Fida, Tarih, I., S. 163 - 6; Mahmut Esat, Tarih-i din-i İslâm, IV., S. 548; Dinet et Siliman ben İbrahim, La vie de Muhammed, S. 255) onu dinden dönmüş, Tanrı düşmanı diye tavsif etmişlerdir. Şayet Müseylime'nin bir heyetle birlikte Hazret-i Muhammed'i ziyaret ettiği doğru ise bu ziyaret samimî bir şekilde İslâmiyet'i kabul etmek için değil, aksine Hazret-i Muhammed'ten sonra hâkimiyetin Beni Hanife'ye intikalini temin etmek maksadiyle yapılmış olmalıdır. Hazret-i Muhammed bunu hiddet ve şiddet ile reddedince, Müseylime yavaş yavaş İslâmiyet'in Yemâme'ye tesir etmekte olduğunu gördüğünden memleketini bu tesirden kurtarmak için iki çareye baş vurmak gerektiğini anladı. Bunlardan birisi dinî bir yol açmak ve İslâmiyet'in Yemâme'de yayılmasını önlemek; ikincisi ve son çare ise savaş yoluyla Kureyş ve Ensâra karşı koymaktı. İşte böylece Peygamber' den red cevabı alan Müseylime, Hazret-i Muhammed'i örnek tutarak, Yemâme'de peygamberliğini ilân etti ve güya âyet olan bir takım sözleri sıraladı. Şairlik ve hatiplik gibi meziyetleri yanında hâhinlik vasfı da bu vâdide ona yardımcı olmuştu.

E. Müseylime'nin portresi ve hokkabazlığı:

Kısa boylu, çok sarı benizli, basık ve kalkık burunlu [156] olan Müseylime'nin neyrenciyat ile meşgul bulunuduğu, yumurtayı şişeye ilk sokan adam olduğu iddia edilmektedir [157]. Gene onun herkesle konuşup herkese rüşvet vererek etrafını memnun ettiği Taberî'de, Sümâme bin Üsâl'in maiyetinde bulunan Üsâl ül - Hanefî tarafından rivâyet edilmektedir. Üsâl şunları da anlatmaktadır: Peygamber'in yanında bulunup Kur'andan parçalar öğrenmiş olan Reccâl bin Unfuva ona her işinde arkadaşlık ederdi. Halbuki Peygamber onu Yemâme halkına öğretmen olarak göndermiş, Yemâme'de Müseylime aleyhine çalışmasını emretmişti. Fakat o, Beni Hanife için fitne ve fesat kaynağı olmaktan başka bir işe yaramadı. O, Hazret-i Muhammed'in Müseylime'yi peygamberlik işinde kendisine ortak yapmış olduğuna tanıklık etti. Hanifeliler onun sözlerine kandılar ve Müseylime'nin peygamberliğini kabul ettiler. Bir gün

156 Belâzûrî, a. g. e., Arap., S. 97; İbni Haldûn, İber, II., Tekmile, S. 75; Diyarbekrî, a. g. e., II., S. 174.

157 En - Nevevî, Tehzib, I., S. 95; İbni Kuteybe, a. g. e., S. 206 v. öt.; İbni Haldûn, İber, S. 74 v. öt.; el - Vatvat, a. g. e.; S. 131.

Ümm ül - Heysem adında bir kadın Müseylime'nin yanına gelerek, "*Hurma ağaçlarımız uzun ve meyvesizdir, kuyularımız kurumuştur. Sen de Muhammed'in her zaman halkına dua ettiği gibi, bizim hurmalık ve sularımızın düzelmesi için dua et*" dedi. Bu söz üzerine Müsylime yanında bulunan Nihar ür - Reccâl bin Unfuva'nın, kadının bu sözleri hakkında ne düşündüğünü sordu. Er - Reccâl şu cevabı verdi: "*Her zaman ahalisi Muhammed'in yanına gelerek , kuyuların derin ve susuz olduğundan ve hurma ağaçlarının meyvesizliğinden şikâyat ederdi. Muhammed de onlar için dua ederdi. Bunun üzerine hurma ağaçları büyüdü , dalları yere sarktı, hattâ bu dallar kök saldı, bunlar kesilince de çiçek açıp meyve verdi. Kuyuların su dolması için de su dolu bir kova getirtti; buradan su alıp ağzını çalkalayıp gene kovaya püskürttü. Bu kovadan birer parça kuyulara döküldü; kuyulardan sular fışkırdı. Müseylime Reccâl'in bu sözlerinden sonra su dolu bir kova getirtti ayni şekilde hareket etti. Fakat kuyuların suyu yerin dibine geçti. Müseylime'nin duasının ters tesir etmiş olduğu ancak o öldükten sonra anlaşıldı*".Râvi sözlerine devamla,Müseylime'ye: "*Sen Beni Hanife'nin yeni doğan çocuklarını takdis et*" dedi. *Müseylime ondan, bunu ne şekilde yapacağını sordu. Reccâl ona "Hicaz ahalisi doğduktan sonra çocuklarını Muhammed'e getirirler, o da hurma kabilinden olan bir şeyi çiğneyerek çocuğa yutturur, çocuğun başını okşardı" diye cevap verdi. Müseylime'nin yanına getirilen ve bir şey yutturularak takdis edilen her çocuk kel ve peltek oldu. Çocukların bu hâlleri ancak Müsylime öldükten sonra meydana çıktı. Gene bir kadın, Müseylime'nin yanına gelerek hayır duada bulunsun diye hurmalığına gelmesini rica etti. Bu yüzden kadının hurmaları Akraba savaşı sırasında kesildi.*"

Yukarıdan beri Usâl tarafından (Taberî, tür. ter., III., S. 146 -8) anlatılan ve Müseylime'yi küçültmek gayretinden doğan bütün bu rivâyetler, Hazret-i Muhammed'i bir takım asılsız isnatlara mâruz bırakmaktadır. Bu haberlerin uydurulması ihtimâl ki, Akraba savaşından sonra Müseylime'nin öldürülüp kuyuların, bağ ve bahçelerin savaş sırasında harap edilmesinden, çocukların sıhhatlerini kaybetmelerinden, Müseylime'nin hakikî bir peygamber olmadığı, kendilerini aldatmış bulunduğunun anlaşılmasından doğmuş olabilir. Yahut da Caetani'nin iddia ettiği gibi, Müseylime'nin bütün bunlara rağmen nasıl olup da taraftar bulduğuna bir cevap teşkil etsin diye, râviler bütün bunların Yemâme savaşından sonra olduğunu ilâve etmek zaruretini duymuşlardır.

Taberî'nin, naklettiği Müseylime'nin "*herkesle konuşup herkese rüşvet verdiği*" yolundaki bilgi ise, her hâlde onun mütevazi, cömert ve hayırsever bir insan olduğunu göstermektedir. Bunların dışında

Müseylime'nin portresini daha keskin çizgilerle çizmek imkânlarını bize verecek olan bilgilerden mahrûm bulunmaktayız.

F. Müseylime'nin peygamberlik iddiasına ne zaman başlamış olduğu meselesi:

Bazı orientalistler, *Yemâme rahmanı* adı verilen Müseylime'nin Hazret-i Muhammed'ten çok önce peygamberlik iddiasında bulunduğunu, bir takım yanlış yollardan yürüyerek ve yanlış tefsirlerede bulunarak iddia etmişlerdir. Bunlar Müseylime'nin Hazret-i Muhammed'den çok önce peygamberlik etmekte olduğunu, Kur'anın ilk âyetlerinin Müseylime'nin âyetlerinden alınan tesirle bildirilmiş olduğunu ileriye sürmüşlerdir. Hattâ bunlar arasında Margoliouth, Muslim ve Hanif kelimelerinin ilkönce Müseylime tarafından kullanıldığını, bunların monotheist anlamına geldiğini, Muhammed'in bu terimleri aynen kabul etmiş bulunduğunu öne sörerek, Taberî ve diğer kaynakların vermiş olduğu malzemeleri bir yığın hayâl mahsûlü rivâyetler olarak tavsif etmekten çekinmemiştir. Margoliouth'a göre[158] Müseylime Hazret-i Muhammed'den en az yirmi yıl önce peygamberlik iddialarına başlamıştır. Bunu da İbni İshâk'ın başka râviler tarafından bir kere daha teyid edilmeyen tek cümlesine dayanarak ileri sürmektedir. O cümle ise Hirschfeld ve Frants Buhl'ün işaret ettikleri[159]: "*Biz şuna kani olduk ki, bunları sana Yemâme'den Rahman denilen bir adam öğretiyor; fakat biz rahmana hiçbir zaman inanmayız*" cümlesidir. Bu cümleyi bir Kureyşli, Hazret-i Muhammed henüz Mekke"de iken kendisine söylemiş. Bazıları da Kur'anın XLIII. sûresinin 65. âyetinin.

إن الله هو ربّى و ربّكم فاعبدوه هذا صراط مستقيم

(=*Allah benim de sizin de rabbinizdir, O'na tapınız, doğru yol işte budur*) sırf bu cümleye cevap olmak üzere indiğini iddia etmişlerdir. Fakat burada hem bir öğretmeni veya öğreticiyi ima eder bir anlamın bulunmadığı aşikârdır, hem de Katâde ve Mukaatil'in bu âyetin medenî olduğunu beyan etmeleri, yukarıdaki şüpheleri tamamiyle yersiz kılmaktadır. (Hirschfeld, a. g. e. S. 25). Sonradan birkaç kitapta daha tekrar edilmekle beraber İbni Hişam'daki bu garip cümle hiçbir suretle teyid edilmemiştir. Belki de bu Musevî veya Hristiyan

158 Margoliouth, JRAS, 1903, S. 484.

159 İbni İshak (İbni Hişam, I., Kahire 1938, S. 318); Hartwing Hirschfeld, New researches into the comperative and exegesis of the Qoran, London 1902. S. 25; Fr. Bulh, das Leben Muhammeds, S. 99.

râviler tarafından İbni İshâk'a ilham edilmiş, o da bunu mevsuk sanarak kitabına almıştır. Fakat bu tek cümle asılsız bir rivâyet olarak kalmaya mahkûmdur[160]. Her ne kadar Ravd ül - Unf sahibi Süheylî ile Harîrî müfessiri Şerişî (Ravd ül - Unf, I., S. 200; Şerişî, S. 241) Vesîme'ye dayanarak Müseylime'nin, Hazret-i Muhammed'in babası Abdullah doğmadan çok önce "Rahman" adıyla anılmakta olduğunu yazmışlarsa da, pek mübalâğalı görünen bu haber Müseylime'nin peygamberlik iddiasının çok eski olduğunu teyid edici bir delil değildir. Çünkü *Vesîme*'nin (Şerişî aynı S.) verdiği bu haberin hemen devamı *İbni İshak*'daki o meşhur cümledir; yâni *Vesime*'nin bu iki cümlesinin *İbni İshak*'a dayandığı açıkça görülmektedir. Müseylime'nin *Rahmân* adını eskiden beri kullanmakta olduğunu kabul etsek bile, onun Rahman adını peygamberlik maksadıyla mı yoksa başka bir maksatla mı kullandığını açıklamak imkânlarına maalesef sahip değiliz. Onun için Beni Hanife'nin bir şairi şöyle bir mısra söylemiş: "*Sen insanlar için bir lûtufsun. Her zaman rahman kalasın*" (Zemahşerî, el - Keşşaf, S. 5). Eğer şâirin dediği doğru ise, buradaki "*Rahman*" onun peygamberlik iddiasını ifade eder görünmemektedir.

Taberî (Tür. ter., II., 2., S. 916)'de Hazret-i Muhammed, Üsâme komutasında Şam'a asker göndermek için seferberlik ilân ettiği hâlde, Müseylime'nin isyânı buna engel oldu ve seferberlik işi tamamlanamadı kaydı vardır. Bu ifade de Müseylime'nin Hazret-i Muhammed'ten önce peygamberlik iddiasında bulunmamış olduğunu açıklamaktadır. Eğer Yemâme'de daha önceden Medine hükûmetini maddî mânevî bakımdan tehdit eden bir tehlike mevcut olsaydı, Hazret-i Muhammed orduyu Şam'a göndermek için değil, Hanifeliler üzerine sevketmek için hazırlardı.

Gene Margoliouth, Müseylime'nin Hazret-i Muhammed'i taklit etmediğini, bilâkis Hazret-i Muhammed'in, Müseylime'yi taklit ettiğini de söylemektedir. Çok şükür ki, aynı mecmuanın 773. sayfasında Charles Lyall, Hanif ve Müslim kelimeleri üzerinde etimolojik ve tarihî incelemeler yaparak Margoliouth'a gereken doğru cevabı verip bu konuda okurları yanlış bir inanca sahip olmaktan kurtarmıştır[161].

Eğer Müseylime Hazret-i Muhammed'den önce peygamberlik iddiasına başlamış olsaydı, tek tanrılı bir dini arayan ve onu kabule hazır bir duruma gelmiş bulunan Araplar tarafından İslâmiyet'in değil, Müseylime'nin kurmak istediği dinin kabul edilmesi gerekmez miydi?

160 Bir çok yerlerde tarafgîrane hareket eden Caetani bile bu iddiayı tamamiye reddetmiştir (Bk. a. g. e., IX., S. 20).

161 Bk. Charles Lyall, JRAS, 1903., S. 773 v. öt. The words Hanif and Muslim.

İslâm dininin doğması ve Hazret-i Muhammed'in başarıları çok geçmeden komşu devletler tarafından öğrenilmiş, bunların bilhassa Bizans kaynaklarında oldukça geniş bir yer işgal etmiş olmasına rağmen, bu yabancı kaynaklarda Müseylime hakkında en küçük bir kayda bile tesadüf edilmeyişi dikkat nazarına alınmak gerekmez mi?

Müseylime'nin Hazret-i Muhammed'den çok önce peygamberlik iddia etmediğini gösterecek daha başka deliller de vardır. Meselâ: Müseylime savaş meydanında çevik bir muharip olarak çarpışmıştır. İddia edildiği gibi 150 yaşında, yahut biraz insafla 85 yaşında olsaydı (Mar goliouth'un hesabı üzere) savaş meydanına atılmaması gerekmez miydi?

Ayrıca Kur'anın VI. sûresinin 94. âyetinin,

ومن اظلم ممّن افترى علىالله كذباً او قال اوحى الىّ ولم يوح اليه شئ ومن قال سانزل مثل با انزالله

(=*Allah'a iftira eden ve kendisine hiçbirşey vahyedilmediği hâlde bana vahyedildi ve Allah'ın indirdiği şeyler gibi ben de indireceğim diyenden daha zâlim kim olabilir*) peygamberlik iddia edenler hakkında indiğini ve bunlardan bilhassa Müseylime'yi kastettiğini İkrime ve Katâde rivâyet etmişlerdir[162]. Âyetin Medine'de inmiş olduğunu İbni Abbas'ın teyid etmesi, bunun hem Müseylime'yi kasdettiği hakkındaki ihtimali kuvvetlendirmekte, hem de onun ancak onuncu yıldan sonra peygamberlik iddiasına başladığına başka bir delil daha kazandırmaktadır, denilebilir.

G. Hanife kabilesinin irtidadı:

Hazret-i Muhammed'in Hicretin 10. yılında, *vedâ haccından* hastalanarak dönmesi, bir müddet sonra hastalığının arttığı haberinin yarımadada yayılması, Müseylime'nin cesaretni arttırdı. Etrafına büyük bir kalabalık toplamağa muvaffak oldu. Bazı tarihler onun 40000 kişilik bir orduya sahip bulunduğunu yazarlar. Yukarıda bahsedildiği üzere Hazret-i Muhammed bu haberi duyunca, Beni Hanife arasında çıkacak

162 Muhammed Abduh, el - Menâr, XXI., S. 10 v. öt. Bu hususta Muhammed Abduh âyetlerin maksatlarının genel olduğunu ve herkese şâmil bulunduğunu, zira bahis konusu sûre'nin mekkî olduğunu, hâlbuki Müseylime'nin H. 10. yılda ortaya çıktığını ileri sürmekte ise de, Hamdi Yazır'ın Kur'an dili,adlı türkçe tefsirinde (III., S. 1868) bu âyetin medenî olduğu İbni Abbas'a dayanılarak açıklanmaktadır. Ayrıca Muhammed Fuad Abdülbakî'nin, el - Mu'cem ül-Mufahrisü li elfaz il - Kur'an - il Kerim (Kahire 1364) adlı Kur'an fihristinde de el'En'am sûresinin 93. bu âyetinin medenî olduğu işaret edilmiştir.

bir ayaklanmayı önlemesi için Sümâme'nin tedbirli olmasını tavsiye etmek üzere Fûrat bin Hayyân ül-'İclî'yi Yemâme'ye yolladı; fakat Müseylime'nin kendi kabilelerinden olması ve onun Hazret-i Muhammed aleyhinde çalışması Sümâme tarafında bulunan birçok Müslüman Hanifelinin, Sümâme'yi terkederek Müseylime tarafına geçmelerine sebep oldu. Sümâme'nin ve onun gibi samimî Müslümanlar'ın Müseylime'nin karşısında tutunmaları artık güçleşmişti. Netekim biraz sonra açıklayacağımız üzere, Yemâme'nin en önemli mevkîlerini işgal eden bir takım insanların bu yüzden memleketlerini terketmek zoruna kaldıkları görülür.

Hazret-i Muhammed'in 11. yılın Rebiülevvel ayında, bu dünyayı terketmesi ve bu arada Arap yarımadasında çıkan isyan ve irtidadlar Müseylime'nin, dâvasını gerçekleştirmek hususundaki cesaretini büsbütün arttırmıştı. Bir takım kabile şefleri, kimi askerî güçlerine ve ittifaklara güvenerek,kimi kâhinlik kuvvetlerini peygamberlik iddialarına vasıta kılarak ve kabile asabiyetine dayanarak çabucak dinden döndüler. Topladıkları vergileri yeniden halka dağıtarak etraflarına kolayca adam toplamağa muvaffak oldular. Gene bu arada, Tuleyha ve Secâh konularında incelendiği üzere Medine ve Mekke'ye en yakın kabilelerin bile dinden dönmüş oldukları görüldü. İşte, İslâmiyet'in henüz kuvvetle yerleşmemiş olduğu Arap yarımadasının bu karmakarışık devrinde Ebu Bekir gibi ileriyi gören ve yapacağını çok iyi bilen bir şefe ihtiyaç vardı.

Başta Wellhausen olmak üzere Caetani ve Höhnerbach, Beni Hanife'nin riddesini şiddetle reddetmişlerdir. Wellhausen olsun Caetani olsun, Sümâme'nin tarafını tutan pek az bir topluluğun Müslüman olduğunu söylemişlerdir. Höhnerbach ise, bu konuda daha ileriye giderek, İslâm tarihçilerinin, Hazret-i Muhammed'in şahsiyetini idealleştirmek için bütün Arabistan'ın ihtidasını onun eseri olarak göstermeğe çalıştıklarını iddia etmektedir. Höhnerbach'a göre, sonradan irtidad ve isyan hareketleri, İslâm tarihçileri tarafından Hazret-i Muhammed'in bütün Arabistan'a İslâmiyet'i kabul ettirdiğini iddia maksadiyla uydurulmuştur (Höhnerbach a. g. e., S. 8 - 9); yoksa aslında Esed'lerin başbuğu Tuleyha, Beni Hanife'nin veftinde bulunan er - Reccâl (veya er - Rehhâl) ile Mücca'a, Temimlerden Mâlik bin Nüveyre daha başkaları Müslüman olmamışlardır. Bu iddianın yerinde olmadığı Tuleyha ve Secâh konularında kendiliğinden cevaplandırılmıştır. Ayrıca ilâve etmeliyiz ki, İslâmî kaynaklar bütün Arap yarımadasını Hazret-i Muhammed devrinde dine girmiş göstermekten uzak kalmışlardır. Meselâ, Taberî tetkik edildiği zaman, Yemen, Bahreyn, Oman ve daha birçok yerlerde Müslümanlığı kabul etmeyen kabilelerin cizye ver-

mek şartıyla *Hristiyanlık*, *Musevîlik* veya *Mecûsîlik* gibi dinleri muhafaza ettikleri görülür. Arabistan yarımadası Hazret-i Muhammed'in hayatında, tamamiyle İslâmiyet'i kabul etmiş değildir. Fakat yarımadanın Hicaz'a en uzak bölgelerinde bile Hazret-i Muhammed'in dinini şeklen de olsa kabul etmiş topluluklar vardır. Böylece birçok bölgeler İslâmiyet'i benimsememekle beraber, İslâm hâkimiyetini kabul etmişlerdi. İşte Ebu Bekir bunların irtidad ve isyanına karşı onbir birlik teşkil etmek mecburiyetinde kalmış ve bunları yarımadanın en uzak bölgelerindeki isyân ve irtidadlara karşı yollamıştı.

Ridde'yi küçümsemek için Höhnerbach'ın sarfettiği gayret bizce boşuna olmuştur. Hazret-i Muhammed'in şahsiyetini idealleştirmek, onun daha hayatta iken, kurduğu binanın çöküntülere mâruz kaldığını göstermekle olmaz kanaatindeyiz. İslâm kaynakları onbirinci yılda Ebu Bekr'in başarmağa mecbur olduğu savaşları nakletmekle, yâni İslâm'ı kabul etmiş olan kabilelerin çoğunun irtidad ettiğini ve İslâmlık için büyük bir tehlike doğduğunu yazmakla hakikati ifâde etmişlerdir. Tuleyha ve Mâlik bin Nüveyre gibi şahsiyetler için, Medine'ye gelerek İslâmiyet'i kabul ettiklerini beyan eden kaynaklar, Esved'in dâvet edildiği yeni dini reddettiğini; Secâh'ın ve Hevze'nin Hristiyan olduklarını, Kisra'nın Hazret-i Muhammed'in dine dâvet mektubunu parçaladığını da yazmakta, hattâ Müseylime'nin Müslüman olduğunu kesin olarak iddia cihetine gitmemektedirler. Eğer Höhnerbach'ın iddiaları yerinde olsaydı, o zaman Hazret-i Muhammed'in bu en önemli düşmanlarının da İslâmiyet'i daha önce kabul ettikleri aynı kaynaklar tarafından iddia edilmek gerekirdi. Gene Höhnerbach'ın İslâm tarihçilerinin bu peygamberlik taslıyanlara karşı tarafsız hareket edemediklerini ispat için verdiği bazı örnekler vardır. Bunlar Müslümanlar'ın mürtedleri fizik ve ahlâk bakımından küçümsemeleri ve onlar hakkında tahkîr dolu sözler sarfetmeleri gibi şeylerdir. Meselâ, Müseylime'nin *Kezzâb* lâkabını taşıması, basık burunlu, saramuk, cüce olarak gösterilmesi; Tuleyha'nın Talha değil de Tuleyha olarak çağrılışı, "*Allah düşmanı*" sayılması, Müslimlerin "*akıllı*", mürtedlerin "*aptal*" kabul edilmesi ve birincilerin, ikincilerin yanında çok üstün tutulması, böylece bir ak - kara şemasının ortaya çıkması gibi örneklerdir. Böyle sıfatlar ve takma adlar hiç şüphesiz sonradan tarihçiler tarfından uydurulmayıp Tuleyha'nın ve Mücylime'nin yaşadığı tarihlerde Müslümanlar tarafından bunlara verilmiştir. Gene pek iyi bilinir ki, Araplar'da bu derece düşmanlık olmadan bile karşı tarafa adlar ve lâkablar verilirdi. Meselâ Hâlid, Yemâme savaşını bitirip Müccaa'nın kızı ile evlendikten sonra Ebu Bekir'den, Ömer bin Hattab'ın teşvi-

kiyle, ağır bir mektup aldığı zaman, "*Bu o solağın (=Uaysir'in) işidir*" demişti. Gene Esedler, Gatafanlar ve sâir kabileler dinden dönünce "*Biz o sıska deve yavrusunun babasına (=Ebu Fasil'e) zekât vermeyiz*" demişlerdi. Konumuzla ilgili olan bu küçük misâller de bize gösteriyor ki, kaynaklar, bazı hususlarda tarafsızlıklarını muhafaza edememekle beraber, biraz önce bahsettiğimiz küçültücü isim ve sıfatları kullanırlarken tarafgîr olmaktan bir hayli uzaktırlar.

Aynı konuda Caetani'de [163] Yemâme'nin hiçbir zaman irtidad etmiş sayılamıyacağını, Beni Hanife ile yapılan Akraba savaşının ise, sırf Hâlid'in fetih arzularından doğmuş olduğunu ileriye sürmektedir. Bir de şimdi Höhnerbach'ın yayınlamış olduğu Vesime'nin Kitab ür - Ridde'sine bakalım. Birinci derecede bir kaynak olan bu kitab belli bir gayeyi hedef gütmeksizin tek tek şahıslara ait, parça parça bilgileri içine almaktadır. Biz bunlardan Yemâme'nin irtidadı ile yakından alâkalı olan bazılarını hemen göstermeği yukarıda adları yazılı orientalistlerin iddialarına bir cevap teşkil edeceği düşüncesiyle faydalı bulduk (Höhnerbach, Vesime S. 13 / 55): "*El- Sa'b bin Osman el-Suheymi el - Yemâmî, büyük bir başkan olup hayli yaşadı. Cahiliyye devrinde Hire hükümdarlarından el-Numan bin ül-Münzire'in katına çıktı. Sonra İslâmiyet geldi, bu zat Müslüman oldu. Müseylime peygamberlik iddia edince bu zat kavmine irtidad etmemeleri için nasihat etti.*"

(S. 13/55): "*El-Batîn bin Abdullah el-Hanife. Hanife kabilesindendir. Müslüman olmuştur. Peygamberin ölümünden sonra dininde sâbit kalmıştır.*"

(S. 14/55): "*Suhbân bin Şems bin Amr el-Hanefi el-Yemâmi. Hanife kabilesi Müseylime ile birlikte* (!) *irtidad ettikleri zaman onun hakkında Vesîme bir hikâye anlatmaktadır. Bu zat Ebu Bekr'e şöyle bir mektup yazmış: "Halk burada üçe ayrılmıştır. Birinci kısım doğru yoldan ayrılmış kâfirlerdir, ikinci kısım haksızlığa uğramış müminlerdir, üçüncü kısım ise üzüntü içinde kalan müteredditlerdir. Bu zat aynı mektupta şu beyti de söylemektedir: Ben Sıddık'a suçsuz olduğumu bildirir, yalancı Müseylime'nin uydurdukları şeylerden dolayı özür dilerim. Müslümanlar bu mektubu aldıkları zaman çok sevindiler, şairleri de bu zat hakkında şu beyti söyledi: Suhbân bin Şems çok iyi bir insandır; o, kavmi arasında soyu yüksek, dini sağlam bir insandır.*"

(S. 14/55): "*Abdurahman bin el Mutarrah el- Hanefi. Cahiliyye devrinde yaşamış, Yemâme halkı irtidad ettiği zaman Müseylime'ye ve*

163 Caetani, a, g. e., IX., 26 v. öt.

kendi kavmine karşı gelmiş ve Ebu Bekr'e mektup yazarak, onların suçlarını kendisine anlatmıştır."

(S. 15/56): "*El- Sâ'ib bin Katâde el-Hanefî el- Yemâmî. Bu zat Yemâme savaşlarında esir edilmiştir. Çok yaşlı idi. İslâm dininde sâbit kaldı ve Müseylime ile* (!) *kavmini irtidad etmekten mene çalıştı. Hâlid bin Velid kendisini görerek. esaretini affetti. Bu şahıs büyük bir şeyh idi.*

(S. 15/56): "*El-Heysem el-Hanefî. Bu da İslâmiyet'de sâbit kaldığını ispat eder mahiyette bazı şiirler yazmıştır. Heysem, Hâlid bin Velid ordusu tarafından esir edilmiş ve bu hususta şu beyitleri söylemiştir: Acaba Hâlid bizi yalancı, sarı adamın suçundan dolayı öldürecek midir? Biz Peygamber'in dinini bırakmadık, ne de onu terkederek geriye döndük.*"

S. 21/63: "*Muccâ'a bin Mürrare el - Hanefî el-Yemâmî. Hanife kabilesi başkanlarından olup Peygamber'in huzuruna gelmiş, ona biat etmişti ve Yemâme gününde esir edilenlerdendir.*"

S. 13 / 53 : "*Sümame bin Usâl bin el-Numân bin Seleme... el-Hanefî el-Yemâmî. Bu konudaki haberi Buhari'den alan Vesime* (*Not* 150'*deki bilgiyi aynen kaydettikten sonra*) İbni İshak'ın bu konudaki şu rivâyetini de kısaltarak ilâve etmektedir: *Sümâme Yemâme halkı irtidad ettiği zaman kendisi dininde sâbit kaldı ve halka şöyle vâzetti: "içinde ışık olmıyan karanlık bir işten çekininiz! Bu karanlık işe başlamış olanlara, Allah'ın göndermiş olduğu bir kötülüktür ve içinizden bu yola sapacak olanları da ayni âkibet beklemektedir. Onlar Sümâme'yi dinlemeyip Müseylime'yi tâkip etmeğe karar verince, Sümâme de bunlardan ayrılmaya karar verdi. Tam bu sırada el'Alâ bin el-Hadramî refaketindekilerle birlikte Bahreyn'e Hutam'ın idaresindeki mürtedlere doğru gitmek üzere Yemâme civarından geçmekte idi. Sümâme bunu haber alınca kabiledaşlarına* şöyle dedi: *Bu yenilik taraftarı olanların yanında daha fazla kalmak istemiyorum. Gerçekten Allah onları mukavemet edilemez bir kötülükle vuracaktır. Gayelerini bildiğim ve şimdi tam buradan geçmekte olan ve Müslüman olanlardan geri kalmamak, onlarla birlikte gitmekten başka birşey istemiyorum. Bunun üzerine Müslümanlarla birlikte el-Alâ'nın yardımcısı olarak yola çıktı, Beni Hanife'nin el-Alâ'ya yardım ettiğini duyan düşman ordusu sarsıldı. Sümâme el-Alâ ile birlikte el-Hutam'a karşı savaşa katıldı.... ve sonunda satın aldığı bir ganîmet hırkasını giymiş olmasından dolayı düşmanın askerlerinden birisi onu şehit etti.*"

S. 16/58: "*Ümeyr b. Dâbî el - Yeşkurî. Sadıklardan ve kabîle şeflerinden biridir. Hâlid ona Kureyş'lilerden olsaydın, Halife olacak adamdın demiş*".

S. 17 / 58: "*Muhriz bin Katade bin Meslemet el-Hanefî. Yemâmelilere demiş ki, suphan Allah, sizin durumunuz ne kadar acâip. Bir peygamber sizi dine soktu. Bir yalancı ise ondan çıkardı. Vallahi o hayatta olsaydı basık burunlu yalancı sizinle bu oyunu oynıyamazdı. Sizin için azaptan korkuyorum. Bunun üzerine mürtedler ona dediler ki, biz seni babanın hatırı yüzünden affediyoruz. Çünkü o bizim başbuğlarımızdandı*".

S. 18/60: "*Mu'ammer bin Kilâb el - Zimmânî. Müseylime'ye (!) ve Beni Hanife'ye Ridde'ye sapmamaları için vâzeden adamdır. Sümâme'nin komşusu idi. Tavsiyelerini dinletemeyince Medine'ye doğru yola çıkmış fakat Sümâme onu geri çevirmiştir*".

Konumuzdan uzaklaşmamak için, yukarıdanberi verdiğimiz misâllere daha pek çok ilâveler yapmaktan vazgeçiyoruz. Herbiri dikkatle gözden geçirildiği zaman görülüyorki, Caetani'nin ve diğer orientalistlerin Beni Hanife'nin irtidad etmediklerini, çünkü bunların esasen İslâmiyet'i kabul etmemiş bulundukları yolundaki iddiaları her hâlde haklı görülemez [164]. Bilhassa *Suhbân bin Şems*'in mektubundan halkın üç kısma ayrılmış olduğunu, bir kısmının tereddüt içinde bulunup bir kısmının dinden döndüklerini, üçüncü kısmının ise sadık kaldığını öğrenmemiz, Yemâme'deki Müslüman sayısının hiçte küçümsenmiyecek bir topluluk teşkil ettiğini açıklamamıza yardım etmektedir.

H. Müseylime ile savaş ve Müseylime'nin öldürülmesi:

11. nci Hicret yılında Ebu Bekir halife seçilince, *Habib bin Abdullah el-Ensarî*'yi, Beni Hanife'deki irtidada mâni olmak için Yemâme'ye elçi olarak gönderdi. Bu zat, Beni Hanife ileri gelenlerinin önlerinde *Kur'anı* okudu ve ateşli hitaplarda bulundu. Fakat Müseylime onu öldürttü [165]. Bundan sonra Ebu Bekr Sümâme'ye yardımcı olsun diye İkrime'yi bir miktar kuvvetle Yemâme'ye yolladı ise de, bunun da tesiri olmadı. Arkasından Şurahbil bin Hasene'yi gönderdi. Şurahbil gelmeden önce, İkrime şeref ve şöhret kazanmak ümidiyle acele edip Müseylime üzerine yürüdü. Fakat Yemâme'liler onu bozguna uğrattılar. O da çekilip gitmek zorunda kaldı. Şurahbil de aynı şekilde Ebu Bekir'den, yeni bir emir alıncaya kadar yerinden ayrılmamasını bildiren bir mektup aldı. Fakat o da şeref peşinde koştuğundan İkrime

164 Her ne kadar yukarıya aldığımız rivâyetlerde Müseylime'nin de irtidad etmiş olduğu bildirilmekte ise de, bu husus başka kaynaklar tarafından kesin bir şekilde teyid edilmemiş olduğundan bunu bu kayanağa yapılmış bir ilâve kabul ederek göz önünde bulundurmalıdır.

165 Bu hususta başka rivâyetler de vardır: bk. Höhnerbach, a. g. e., S. 61.

gibi emre itaat etmeyerek Müseylime'nin üzerine saldırdı ve bozguna uğradı.

Bu sırada, Butah savaşını kazandıktan sonra öldürttüğü Mâlik bin Nüveyre'nin karısı ile evlenmesi yüzünden suçlu duruma düşmüş bulunan Halid Medine'ye gelmişti. Ebu Bekir onun suçunu affedip kendisini, Ensâr ve Muhacir'lerden meydana getirdiği kuvvetlerin başkomutanlığına tâyin ederek Müseylime ile savaşması için Yemâme'ye yolladı[166]. Müseylime, Hâlid'in yaklaşmakta olduğu haberini alınca, *Akraba*'da ordugâh kurdu ve seferberlik ilân etti. Bu esnada Muccâ'a bir takım şahsî sebeplerden dolayı, Mâlikler'den ve Temimler'den öç almak için, küçük bir birliğin başına geçmiş ve yola çıkmıştı,

Zeyd ile Ebu Huzeyfe'yi ordusunun sağ ve sol kanatlarının başına geçirmiş bulunan Hâlid yanında Şurahbil de bulunduğu halde savaş alanına doğru ilerledi ve el-Urd'da konakladı. ikiyüz kişilik bir birlikle gece baskını yaptırdı. Bunlar başlarında Muccâ'a bin Murrare el - Hanefî bulunan bir birliği uykuda iken esir aldılar (İbni Sa'd, Tabakat, V., S. 400). Esirler Hâlid'in yanına getirlince onlardan "*İslâmlar'a sığınmak üzere mi yola çıktınız*"? diye soruldu. Bunlar mertlik gösterip hakikati söylediler. Hâlid de bunların kendisine sığınmak maksadiyle yola çıkmadıklarını öğrenince Muccâ'a'dan başka hepsini öldürttü ve Akraba'ya gitti.

Bu konuda Ebu Hüreyre'nin verdiği haberlere, İbn İshak şunları ilâve etmektedir: Esir edilenler ertesi gün Hâlid'in karşısına çıkarıldılar. Hâlid onlara, "*ey Hanife oğulları! Siz bu hususta ne düşünüyorsunuz*" diye sordu. Onlar, "*Sizde bir peygamber, bizde bir peygamber*" diye cevap verdiler. İşte bu söz üzerine Hâlid, onların başlarını vurdurdu[167]. Hâlid sadece Muccâ'a'nın, "*Ben Müseylime'nin akrabası veya adamı değilim. Resulullah'a gittim. Müslüman oldum. Ondan sonra ne değiştim, ne değiştirdim*". demesi üzerine, onu zincirlerle köstekleyip komutanlık çadırındaki karısı Ümmü Temim' e teslim etti[168]. Sonra Yemâme'ye bakan bir kum tepesinin üzerine ordugâh kurdu. Sağ ve sol kanatlarının başına Muhakkim ile Reccâl'i geçirmiş bulunan Müseylime ise

166 Caetani'nin,Hâlid'in Ebu Bekir tarafından Yemâme üzerine harekete memur edilmediğini,Yemâme'ye gidişin tamamiyle Hâlid'in savaş ve fetih arzularının sonucu bulunduğunu iddia etmesi, belki de Belâzûrî (Fütuh,arap.,S.96) deki Taberî ve diğer tarihlere aykırı düşen Ensâr ve Muhacirler arasında cereyan eden ve Butah seferi sırasında vuku bulmuş olan münakaşadan doğmuş olmalıdır. Yâni Butah seferi sırsında Ensâr'ın Halid'e uymak istemeyişi ve Hâlid'in bu seferi sanki kendiliğinden tertiplediği şeklindeki mülâhazalar, Belâzûrî'de Yemâme seferi hakkında anlatılmıştır. Belâzûrî'nin bu kaydı ise, hakikî vakıalara uygun düşmemektedir.

167 Taberî, a. g. e., tür. ter., S. 154 ve Zehebî, a. g. e., I., S. 359 v. öt.

168 İbni Sâ'd, a. g. e., V. S. 400.

Hanife oğullarına, "*Yenildiğiniz takdirde kadın ve kızlarınız esir edilip tahkir edileceklerdir; bugün şerefinizi ve kadınlarınızı korumak için savaşınız*" diye onları iyi savaşmağa teşvik ediyordu. Nihayet iki ordu karşılaştı. Peygamber'in sohbetinde bulunup Bakara sûresini ezberledikten sonra, irtidad eden ve Müseylime'nin en yakın dostu hâline gelen El Reccâl de öncü kuvvetlerin başında ilerliyordu.

Bir ara Hâlid, Hanifeliler arasında kılıç parıltıları gördü ve Beni Hanife arasında anlaşmazlık çıktığını zannederek sevindi ise de esir Muccâ'a bunun bir anlaşmazlığı ifade etmediğini, Hanifeliler'in yumuşatmak için kılıçlarını güneşe tuttuklarını açıkladı.

İki taraf savaşa katıldıktan bir müddet sonra Müslümanlar geri çekilmek mecburiyetinde kaldılar. Hâlid çadırını hattâ eşini bile bırakarak geri çekildi. Hanifeliler onun çadırına girdiler. Eğer "*Yemâme Muccâ'ı*" adı verilen Muccâ'a bin Murrare, Ümmü Temim'i himâye etmese idi, Hanifeliler onu öldüreceklerdi. Yemâme'liler canlarını öyle heder edercesine çarpışıyorlardı ki. vaktiyle Peygamber'in amcası Hamza'yı öldürmüş olan Vahşi bin Harb bile onların bu kahramanlıklarını şu sözlerle açıklamaktan kendini alamamıştır: "*Ölüme Müseylime'nin adamları kadar sabırlı ve tahammüllü kimseyi görmedim*"[169]

İbni Sa'd'a göre (Tabakat, VII., 2., S. 136 v. öt.) Müslümanların bu geri çekilmeleri iki veya üç defa tekrarlanmıştır.

Hâlid savaşın yenilgi ile sonuçlanmasından fena hâlde endişeye kapıldığından Ensâr ve Muhacirlerin de tekliflerine uyarak zaafın nereden geldiğini anlamak maksadiyle askerlerini göçebe ve şehirli olmak üzere ikiye ayırıp öylece savaşmağa başladı.

Savaş o kadar şiddetli ve her iki taraf için öylesine ölüm kalım savaşı oldu ki, göçebelerin mi yoksa şehirlilerin mi daha iyi çarpıştığı farkedilmedi. Müseylime'nin en önemli ve kahraman komutanı mukavemet edebilmek için askerlerine "*Hadikat ür - Rahman*" adı verilen (sonradan Hadikat ül - Mevt adı verilmiştir) etrafı çevrik bir bağın içine girmeleri emrini verdi. Müseylime de bu bağa sığınmıştı. Müseylime öldürülmedikçe, savaşın sona ermeyeceğini anlıyan Hâlid, düşman kuvvetlerinin arkalarının bırakılmaması emrini verdi. Müslümanlar arasında o günün parolası "*Ey Bakara sûresinin sahipleri*"idi[170].

Büyük bir şiddetle "*Rahmanın bahçesi*" ne saldıran Müslümanlar, sûrlardan dolayı Müseylime ile karşılaşamıyorlardı. Bu arada el - Be-

169 Zehebî, a. g. e., I., S. 358 v. öt.

170 Belâzûrî, a. g. e., arap., S. 96.

râbin el - Mâlik kendisini bağın sûrlarından aşağıya attırıp çarpışa çarpışa sûrun kapısına vardı. Kapıyı müslümanlara açıp onları içeriye aldıktan sonra tekrar kapayıp anahtarı dışarı fırlatıp attı. İşte burada İslâmlar için hattâ İslâmiyet için bir ölüm kalım dâvası görüldü. Bu arada biri yüksek sesle "*Siyah bir köle Müseylime'yi öldürdü*" diye bağırdı [171].

Müseylime'nin öldürülmüş olması Beni Hanifelilerin cesaretlerinin kırılmasına ve sonunda savaşı kaybetmelerine vesile oldu. Müslümanlar değerli hafızlarından birçoğunu bu savaşta kaybettiler (Ebu'l-Fidâ, Tarih, I., S. 166) Ebu Huzeyfe, Sâbit bin Kays, Zeyd bin Hattab gibi kahramanlar da bu arada şehit düşenler arasında bulunmakta idiler. Buna karşılık el-Muhakkim bin Tufeyl, el - Reccâl bin Unfuva gibi Müseylime'nin en önemli komutanları, Müseylime'den önce öldürülmüşlerdi. Bu savaşta müslümanlar Hadikat ül-Mevt'de 7000 kişi katlettiler. Bir kısım Hanifeliler de bağdan kaçıp kalelere sığındılar.

Müseylime'yi kimin öldürmüş olduğu tarihlerde kesin olarak belirtilmemiştir. Eski tarihler araştırıldığı zaman bir çok kimselerin Müseylime'nin öldürülmesine bizzat iştirâk etmiş olmak gayretini güttükleri görülür. Bu durum bize şunu gösterir: Düşman İslâmiyet için o derece kuvvetli ve ürkütücü idi ki, savaşta bulunanlar onu yok etmenin şerefini bir türlü paylaşamamışlardır. Aşağıya aldığımız misâller bunun bir delili sayılır: Taberî (arap., III., S. 245 - 50) Müseylime'yi katledenin *Vahşi* olduğunu, ayrıca Ensâr'dan bir adamın onu vurarak öldürmeğe iştirâk ettiğini kabul eder. Belâzûrî'de (Arap., S. 96) de rivâyetler çok farklıdır ve meselâ sırasiyle şöyledir: 1) Onu Haddâş, yâni Beni Âmir bin Luey'lerden biri öldürdü. Bunun râvii gene Beni Âmr bin Luey'lerden olduğu için bu şerefi kendi kabilesine tahsis etmek gayesini gütmüş olsa gerektir; 2) Onu Sehhâk bin Hareşe öldürdü. Biraz sonra Sehhâk şehit edildi; 3) Habib bin Zeyd'in kardeşi Abdullah bin Zeyd bin Âsım onu öldürmüştür. Zira bir rivâyete göre Müseylime Habib'in iki kolu ile iki bacağını kestirmişti; 4) Habeşli Vahşî bin Harb de Müseylime'yi öldürmüş olduğunu iddia etmekte ve bu konuda şu sözleri söylemektedir: "*İnsanların en iyisini* (Peygamber'in amcası Hamza) *ve en kötüsünü öldürdüm*". Belâzûrî başka bir rivayeti naklederken, yukarıda adları geçenlerin müş-

171 Taberî' de bu hususta ki rivâyetler müphemdir. Bunlardan birisi Müseylime'nin Hadika'nın dışında , diğerleri ise Hadika'nın içinde öldürülmüş olduğu ifade etmektedirler. Müseylime'nin öldürüldüğü hakkındaki muhtelif rivâyetler için bk. Taberî, a. g. e., tür. ter., III., S. 153 165, 166.

tereken Müseylime'yi öldürdüklerini, hattâ Emevî'ler bile onun Muaviye tarafından katledildiğini iddia etmektedirler, demektedir. İbni Haldûn (İber, II., 2., S. 75), Ebu'l-Fidâ (Tarih, I., S. 166), İbni Sa'd (Tabakat, VII., 2., S. 136 - 7) ve Muir (a. g. e. S. 44) onun Vahşî tarafından ve Hamza'yı öldüren mızrakla öldürülmüş olduğunu kabul etmektedirler. Biz de İbni Sa'd'ın bu kaydını esas tutarak onun Vahşî tarafından öldürülmüş olduğunu kabul etmek zarureti karşısındayız. Bu savaşta biraz mübalâğalı da olsa 40.000 kişilik Yemâme ordusu (Caetani, IX, S. 24'de bunu 10.000 kabul eder) bütün kuvvetlerini harcayıncaya kadar şeref ve bağımsızlıkları uğrunda çarpışmıştır. Müseylime son nefesini verinceye kadar, "*Ey Hanife oğulları; şerefiniz için, asaletinizi korumak için çarpışınız*", diye ısrarla tekrarlamaktan geri durmamıştır.

Akraba yahut Yemâme savaşının vuku bulduğu tarih, bazı yazarlara göre Hicri 11., bazılarına göre ise 12. yıldır. İbni Sa'd (Tabakat, III., 1, 274 - 5) bu savaşın 12. yılda olduğunu, Zeyd bin Hattâb'ın şehit düştüğü yılı yazmak suretiyle belirtmekte, Belâzûrî de (Fütûh, S. 101) bunu teyid etmektedir. Zehebî (Tarih ül - İslâm, I., S. 259) Ebu Ma'şer'in bu savaşı 12. yılın Rebiülevvel ayında, Vâkidî ve daha başkalarının gene 12. yılda cerayan ettiğini kabul ettiklerini kaydettikten sonra, kendi kanaatine göre bu savaşın 11. yılın sonlarında başlayıp 12. yılın başlarında son bulmuş olmasının muhtemel bulunduğunu belirtmektedir. El- Nevevî (Tehzib el- Esma, S.95) Halid'in Müseylime üzerine komutan tâyin edilmesi tarihinin 11. yılda olduğunu kaydetmiştir. Her hâlde Zehebî'nin ve Caetani'nin tahmin ettikleri gibi hâdiseler 11. yılın sonlarında başlayıp 12. yılın başlarında sona ermiş olmalıdır.

Bu savaşta her iki tarafın kaybettiği insan sayısı da savaşın yapıldığı tarih gibi kesinlikten uzaktır. Mes'udî (Et - Tenbih, S. 223) Yemâme'de ölen Müslüman askerlerin sayısının 1200 oduğunu, Taberî, Ensâr ve Muhacirlerden topyekûn 600 kişinin şehit düştüğünü, Belâzûrî 1700 veya 1200 Müslüman askeri zâyi olduğunu kaydetmektedirler. Beni Hanifenin kayıpları ise daha çok idi. Taberî, Akraba'da 7000 Hadikat ül - Mevt'de 7000, sonra tâkipde de 7000 kişinin öldürülmüş olduğunu kaydetmektedir. İbni Sâ'd (Tabakat, III , 1., S. 274 - 5), Ebu Meryem'e atfettiği bir rivâyette, Beni Hanife'den 14.000 kişiden fazla insan kayıp olduğunu zikretmektedir [172].

172 Caetani (a. g. e., IX., S. 227) Mirhond'un bu konuda iranî bir mübâlağa ile Hanifelilerden 70.000 kişinin "Hadika-i Mevt" de, 70.000'ninde dışarıda katledildiğini yazmakta olduğunu iddia etmekte ise de Mirhond bu rakamı 70.000, 70.000 değil 7.000, 7.000, yâni bütün katledilenlerin 14.000 kişi olduğnu söylemiştir (bk. Mirhond, a. g. e., II., S. 228).

İ. Yemâmelilerle barış:

Bu büyük savaş sona erip de Müseylime'nin öldürüldüğü haberi yayıldığı zaman Hâlid bin Velid, Yemâmeli Muccâ'a'yı çağırttı. Muccâ'a zincirler içinde idi. Savaşta ölmüş bulunanlar arasında Müseylime'yi arayıp bulmak üzere savaş meydanında dolaşmaya başladılar. Nihayet Hâlid uzun boylu ve güzel yüzlü birinin önünde durdu ve "*İşte peygamberiniz budur*" dedi. Muccâ'a onun Muhakkim bin Tufeyl olduğunu söyleyince bağa girdiler; Muccâ'a sıska ve burnunun ucu çok kalkık birisinin önünde durarak, "*Sizi uğraştıran adam işte budur*" diyerek Müseylime'yi gösterdi. Hâlid ona: "*Sizi kendisine itaat ettirerek bunca işleri yaptıran adam bu mudur*? diye sordu. Muccâ'a, "*Ey Hâlid, iş dediğin gibi oldu. Tanrıya andiçererek bu savaşa askerin henüz öncülerinin acele olarak katılmış olduğunu, asıl kuvvetlerin ve halkın çoğunun kalelerde bulunduğunu temin ederim.*"dedi. Hâlid bu söz üzerine biraz şaşırdı. Muccâ'a onu, tekrar yemin ederek, hem söylediklerinin doğru olduğuna hem de kavmi adına barış yapmaya ikna etti. Halid de ona, Beni Hanife'nin ellerinde bulunan bütün gümüş, zırh ve esirlerin yarısının Müslümanlara bırakılması şartıyla bu teklifi kabul edeceğini söyledi. Muccâ'a, Halid'den barışın şartlarını bildirmek üzere Hanifelilerin yanına gitmek için izin istedi. Kaleye girdikten sonra ne kadar genç kadın varsa, onlara silâh kuşatıp zırh giydirerek kalelerin burçlarına çıkmaları emrini verdi ve tekrar Hâlid'in yanına dönüp kalede bulunanların yapılan barış tekliflerini kabule yanaşmadıklarını bildirdi. İbni İshak'a göre Hâlid yeni bir anlaşma ile esirlerin dörtte birini alıp diğer dörtte birinden vazgeçerek barışı kabul etti.

Muccâ'a, Beni Hanife'ye de bu andlaşmayı kabul ettirmişti. Çünkü Seleme bin Umeyr onlara kalenin çok sağlam olduğunu ve bol miktarda yiyecek bulunduğunu kışın da yaklaşmakta olduğunu söyliyerek, böyle ağır şartları kabul etmemeği tavsiye etmişti. Fakat Hâlid'i yakından tanımak fırsatını bulan Muccâ'a, onun gazabından kabiledaşlarını korumak için bütün gücü ile çalışıp Hanifelilere barışı kabul ettirmeğe muvaffak olmuştu.

Bundan sonra Hâlid Muccâ'a'ya, kızını kendisine vermesi talebinde bulundu ve bu teklifinde ısrar etti. Muccâ'a da kızını vermek mecburiyetinde kaldı. Bu kadar büyük başarılar kazandığı hâlde, Ebu Bekir, Hâlid'in bu evlenmesini hoş karşılamadı. Ona şiddetli bir dille şunları yazdı: "*Sen kadınlarla evlenmekten kendini alamıyorsun; hâlbuki evinin etrafında* 1200 *Müslümanın kanı akıyor*". Hâlid bu mektubu okuyunca, Ömer ibn-i Hattab'ı kast ederek "Bu *Uaysir'in* (solağın) *işidir*"

dedi. Ebu Bekir'e Hanifelilerden heyetler tertip edip gönderdi. Konak yerini de Ebâz'dan Vâber'e taşıdı[173]. Böylece Yemâme meselesi halledilmiş ve Arabistan'ın bu önemli bölgesi de İslâmiyet'e kesin olarak kazanılmış ve Medine'ye bağlanmış bulunuyordu.

J. Müseylime'nin doktrini:

Müseylime'nin doktrini hakkında bize az da olsa bilgi vermeğe yarıyan kaynaklar mevcutsa da, bunların bazıları birbiriyle tezad hâlinde bulunan haberleri ihtiva etmektedir. Meselâ: İbni Sa'd (Siret, Wellhausen, a. g. e. IV., S. 115), İbni Haldûn ve Taberî ile İbni Hiş âm aynı konuda birbirine tamamen zıt rivâyetleri sıralamaktadırlar. Bu yüzden elimizde bulunan bu ana kaynakların verdikleri haberlerin mümkün mertebe doğru olanını yanlış olanından ayırmak gibi çok güç bir iş ile karşı karşıya bulunmaktayız. Müseylime'nin vahy olduğunu iddia ettiği sözlerinden bazılarını kaynaklar bize kadar intikal ettirmişlerdir. Ancak bu gûya vahiylerin hangilerinin hakikaten Müseylime tarafından söylenmiş olduğunu hangilerinin râviler tarafından sonradan onun ağzına yakıştırıldığını ayırt etmek bugün bizim için hemen hemen imkânsızdır. İşte şimdi bize kadar gelmiş olan bu gûya vahiylerle, aralarındaki tezatları yukarıda işaret etmiş olduğumuz bilgilerden, Müseylime'nin doktrini hakkında bir fikir edinmeğe çahşacağız.

Hevze bin Ali'den sonra siyasî iktidarı eline geçiren Müseylimet ül - Kezzâb, elde ettiği bu siyasî nüfuz ve kudreti, Hazret-i Muhammed'i örnek tutarak, dinî bir otoriteyle de takviyeye kalkıştı ve evvelce de söylediğimiz gibi âyet adı altında bir takım seci'li sözleri yanyana dizmeğe başladı. Bunların kendisine vahy edilen Kur'an olduğunu ilân etti. Bir takım dinî kaide ve düsturlar koydu. Kur an dilini taklid eden Müseylime, Müslüman namaz sistemine benzer bir sistem de kurmuş, hattâ Kâbe gibi bir de harem bölge (yasak bölge) ihdas etmişti[174]. Buna muhalefet edenleri de sorumlu tutmuştu. Hâlbuki, râvilere göre Yemâme haremi, Hicaz'ın haremine benzeyememiştir. Harem içinde kalan bazı obalar bolluk yıllarında Yemâme'nin meyvelerini yağma edip Haremi depo hâline getirmişler, tâkip edildiklerini anlayınca da kaçıp hareme sığınmışlardı. Bu hâl devam edince ahâli Museylime'den buna engel olmasını istemeğe mecbur kalmıştı. Müseylime bunun için gökten gelecek emri bekliyeceğim diyerek, onlara

173 Belâzûrî, a. g. e. arap., S. 98; Taberî, tür. ter., III., S. 178 v. öt.; Zebebî, Tarih ül - İslâm , I., S. 359; İbni Haldûn, İber, II., Tekmile, S. 75.
174 Taberî, a. g. e. tür. ter., III., S. 177.

gûya vahiy olan şu sözleri söylemiştir: "*Karanlıkları basan gece, siyah kurt ve yaşına basan çatal tırnaklı hayvan adına andiçerek Useyyid'lerin, haremin hürmetini çiğnememiş olduklarını teyid eylerim*" Halk ona, "*Haram olan malları helâl saymak ve halkın mallarını yağma etmek, tahrip etmek haram değil midir?*"diye sorunca o, yeni bir vahiy beklemişti. Yeni gelen vahiy de, biricisinin hemen hemen aynı idi: "*Gece ve geceleyin çok gezen kurt adına andiçerek Usseyyid'lerin yaş hurma ağaçlarını kesmediklerini*" teyid ediyordu. Halk yine şikâyetlerinin bir gerçeği ifade ettiğini israrla söyleyince, Müseylime bu defa onlara vahiy diye şunları söyledi: "*Beni Temim esir edilmemiş hakir düşmemiş, temiz bir kavimdir. Onlara iğrendirici ve hoş olmayan bir şey isabet etmez. Biz sağ olduğumuz müddetçe onlara, iyliklerde ve bağışlarda bulunarak komşuluk edeceğiz, onları herkesin tecavüzünden koruyacağız. Bizden sonrada esirgiyen Tanrı onları korur*" (Taberî tür. ter., III., S. 144 - 5).

Müseylime Secâh'la karşılaştığı zaman, ona vahiy adı altında şu sözleri söylemişti: "... *salih insanlar uyumadan geceleri ibadetle geçirirler, gündüzleri de gökteki bulutların ve yağmurların kuvvetli Tanrısı için oruç tutarlar*". Gene onun Beni Hanife için söylediği şu sözler dinî prensip-sipleri hakkında bize bilgi vermeğe yardım etmektedir: "*Ben yüzlerinin güzelliğini, ten ve vücutlarının saflaştığını ve ellerinin tertemiz olduğunu gördüğümde, onlara şu emri verdim: Siz kadınlara yaklaşmıyacak ve şarap içmiyeceksiniz. Siz hayırlı ve salih bir topluluksunuz. Bir gün oruçlu, bir gün zahmetli ve yorucu işlerle meşgul olacaksınız. Tanrıyı her eksikten tenzih ederim ki, o dirilme zamanı geldiğinde acaip bir şekilde diriltir. Sizi göğün katına yükseltir. O, sizin hardal tanesi kadar da olsa işlerinizi ve gönlünüzden geçeni bilir; insanların çoğu bu yüzden ziyana uğrar ve lânete katlanırlar*"[175]

Kendisine Rahman adını vermiş bulunan Müseylime'nin cinsî bakımdan çekimser olmayı teşvik ettiğini de taraftarlarına verdiği bazı emirlerden anlamaktayız. O bir erkek çoçuğu bulunan erkeğin, karısına yaklaşmasını yasak etmişti. Müseylime çiftçilikle uğraşan kavmine onun anlıyacağı kavramlarla hitap etmiştir: "*Renkleri siyah olduğu hâlde sütleri beyaz olan koyunlar üzerine andiçerim ki....*" veya "*Tohum ekerek, ekin yetiştirenler, ekinleri biçenler, buğdayları savuranlar, sonra öğütenler, onlardan ekmek yapanlar bu ekmeleri ufak ufak doğrıyarak et suyunda ıslatanlar ve bunların üzerine sâde yağ dökerek yiyenler şerefine andiçerek temin ederim ki, siz hayvan besliyerek çadırda yaşıyanlardan daha meziyetlisiniz. Binalarda yaşıyanlar da size üstün gelmediler.*

175 Taberî, a. g. e., tür. ter., III. S. 143; arap., III., S. 243.

Mahsûldar yerlerinizi koruyunuz; yoksul olanları yurdunuza kondurunuz, azgınları yurdunuzdan uzaklaştırınız"[176]

والمبذرات زرعاً والحاصدات حصداً والذّاريات قمحاً والطّاحنات طحناً والخابزات خبزاً والثّاردات ثرداً واللاقمات لقماً إهالة وسمناً لقد فضلتم على اهل الوبروما سبقكم اهل المدر ريفكم فا منعوه والمعتر فآووه والباغى فنا وؤه

Yukarıdanberi örneklerini verdiğimiz Müseylime'nin güya âyetleri, onun iktidar mücadelesinde rakîbi bulunan Sümâme bin Usâl'in arkadaşı Usâl el - Hanefî tarafından naklolunmuştur. Buraya kadar yazdıklarımızdan anlaşılacağı üzere, Müseylime riyâzet sahibi, oruca kıymet veren, şarap içmeği meneden kaideler koymuş bir insandı. Gene onun tek ve görünmiyen bir Tanrı adına konuştuğunu, cennet, savap, tekrar dirilme, hardal tanesi ve hayat gibi dinî mânada yükseltilmiş tâbirler kullandığını da görüyoruz. Üsâl'in Seyf yoluyla intikal eden bu rivayetlerinin tam aksine İbni İshak (İbni Hişam, IV.S. 222), Müseylime'nin içki ve zinayı helâl kılmış olduğunu, namazı kaldırdığını ve Beni Hanife'nin bu yolda ona uymuş olduğunu söylemektedir. Fakat İbni İshak'ın bu rivâyeti, elimizde bulunan diğer kaynakların verdikleri oldukça geniş bilgiler ile büyük bir tezad teşkil ettiğinden hemen hiçbir değer taşıyamamaktadır. İbni Hubeyş'in Zührî'den naklettiği[177], Belâzûrî, Taberî ve İbni Haldûn'un da teyid ettikleri bir cihet var ki, o da Müseylime'nin müezzinler kullandığı cihetidir.

Müseylime müezzinleri vasıtasiyle taraftarlarını namaza çağırdığına göre namazı kaldırmış olamaz. Şu halde, zina ve şarabı mübah kılmış olması da imkânsız görünmektedir. Esasen onun vahy adı altında yukarıya aldığımız sözlerinden riyâzet sahibi olduğu açık olarak anlaşılmaktadır. Müseylime'nin birkaç müeezzin kullandığı görülmektedir. El-Reccâl'in de bunlardan birisi olup Müseylime'nin peygamberliğine tanıklık ettiğini Taberî (Türk. ter., III., S. 143) ve İbni Haldûn (İber, II., 2., S. 75) yazmaktadırlar. Ayrıca Abdullah bin Nevvâha (Wellhausen, a. g. e. VI., S. 17'de Nevvâha ile Hüceyr ayni kimse olarak gösterilmiştir) ve Hüceyr bin Ümeyr de onun müezzinlerindendirler. Belâzûrî'de (Tür. ter., I., S. 148) ve İbn ül - Esîr'de (El - Kâmil,

176 Taberî, tür. ter. III. S. 125; Arab, Kahire 1939; c. II, s. 506;
177 Taberî, a. g. e. arap., III., S. 245; tür. ter., III. S. 145.
Caetani (İbni Hbeyş'den), a. g. e. IX., S. 21.
178) Caetani (İbni Hubeyş'den), a. g. e. IX., S. 21.

S. 274) Hüceyr ezan okuduğu zaman "*Müseylime'nin kendisini Tanrı elçisi diye iddia etmekte olduğuna tanıklık ederim*" diye seslendiğini, Müseylime'nin de ona "*Ey Hüceyr! Fasih konuş*" dediği kayıtlıdır. İbni Hübeyş'de ise Hüceyr'in Hanifelileri ilk defa namaza çağırdığı zaman: "*Tanrı'dan başka Tanrı olmadığına tanıklık ederim, Muhammed Tanrının elçisidir ve Müseylime....*" deyip burada durduğu, nihayet Muhakkim'in ona "*Çabuk ol Hüceyr!*" diye bağırdığı ve bu sözün Araplar arasında bir tâbir hâline geldiği kayıtlıdır [179].

Orientalistler, bilhassa Wellhausen, Müseylime'nin Hazret-i Muhammed'i örnek tutmadığını ileriye sürmektedirler. Wellahausen'a göre (Skizzen, VI., S. 19) Müseylime, Secâh ve diğer peygamberlik iddia edenlerin tarih sahnesine çıkmalarındaki sebeb, Mekke ve Medine'de İslâmiyet'i meydana getiren sebeple aynıdır. Hâlbuki, Müseylime, İslâm dinindeki prensiplerin hemen hemen aynını, belki biraz da Yemâme'nin yabancı bulunmadığı Hristiyanlık'tan aldığı ilhamlarla zenginleştirerek, kendi kurmak istediği dinin içine almıştır. Günde üç defa namaz kılmak, oruç tutmak, şarap içmemek gibi kaideler bunu göstermektedir. Ayrıca müezzinler vasıtasiyle namaza dâvet usulü de her hâlde İslâmiyet'ten örnek alınarak kabul edilmiş bir sistemdir. Wellhausen (Skizzen, VI., S. 17) ve Caetani, müezzin kelimesini burada Arap tarihçilerinin kolayına geldiği için Müseylime'nin dinindeki bir din memuru hakkında kullandıklarını ileri sürmüşlerdir. Bu değerli orientalistler, müezzinin ödevlerini hiç göz önünde tutmamış olacaklar. Hâlbuki, Taberî'nin , İbni Hubeyş'in ve diğer tarihçilerin yukarıya aldığımız misâlleriyle El - Reccâl, Hüceyr ve diğerlerinin tıpkı Müslüman müezzinler tarzında iş gördüklerini açıklamış bulunuyoruz. Hazret-i Muhammed'den önce ibadete bu şekilde bir dâvet mevcut olmadığına göre, Müseylime'nin Hazret-i Muhammed'i bu yolda da örnek tuttuğu elbette inkâr edilemez bir gerçektir.

K. Netice:

Müseylime'nin baştanberi incelemeğe çalıştığımız dinî ve siyasî hayatı bize gösteriyor ki, o, gayelerinin gerçekleşmesi uğruna canını fedaya razı gelmiş olmakla beraber hakikî bir peygamber değildir. Müseylime kavmi olan Beni Hanife'nin bağımsızlığını Kureyş tehdidinden uzak bulundurmak ve kendi şahsî nüfuz ve iktidarını devam ettirmek için Hanifeliler'in kabile asabiyetinden ve kendi kâ-

179 Taberî, a. g. e. tür. ter., III. S. 143 v. öt; Belazûrî, Fütuh, tür. ter., I., I., S. 148 v. öt.

hinlik kuvvetinden istifade ederek Hazret-i Muhammed'i taklit etmiştir. Zeki, şair, hükümdar yaradılışlı ve kabiliyetli bir adam olan Müseylime, Hazret-i Muhammed'in yaptığını yapacak olursa, Yemâme'nin bağımsızlığını koruyabileceğini sandı. Fakat Hazret-i Muhammed hakikî bir peygamberdi, Müseylime ise yalancı, aradaki bu büyük fark Yemâme'nin harab olmasına ve İslâmiyet'in bu bölgede biraz daha geç yerleşmesine sebep oldu. Akraba savaşında Müslümanlar İslâm dininin zaferini temin etmek için çarpışırlarken, Müseylime'nin savaş başlarken sarf ettiği sözlerden de anladığımız gibi, Hanifeliler ancak şeref ve haysiyetlerini korumak, Kureyş hâkimiyetine girmemek için savaşmaktaydılar.

Müseylime Kur'an dilini, Kâbe'yi, Müslüman namaz sistemini de taklit etmiştir. Eğer o, hakikî bir peygamber olsaydı, savaşta öldürüldükten sonra da, çarmıha gerilmiş olan Hazret-i İsa gibi, kurmuş olduğu dinin yaşaması gerekirdi. Müseylime'nin vahiy olduğunu iddia ettiği sözleriyle Kur'an'ın âyetleri arasında yapılacak basit bir mukayese Müseylime'nin bir mukallit ve sahte peygamber olduğunu isbata kâfidir. Nitekim daha kendisi hayatta iken bile kabiledaşı Sümâme bin Üsâl, Hanifeliler arasında şöyle vâzetmişti: "*Bir dâva üzerinde iki peygamberin gönderilmesi mümkün değildir ve Muhammed'in Allah'ın elçisi olup ondan sonra başka bir peygamberin gelmiyeceğini ve ona şerik olmıyacağını söyle*!" ve sonra şu âyeti okumuştu:

حم تنزيل الكتاب . . . .

(= *Aziz ve âlim olan, suçları affeden, tövbeyi kabul eden cezası şiddetli olan, pek cömert olan ve ondan başka Tanrı bulunmıyan ve neticede ona varılan Tanrı'dan bu kitap nazil olmuştur*). Sonra bunu Müseylime'nin âyet dediği şu sözlerle mukayese ederek gülünç farkı tebarüz ettirmiş: "*Ey kurbağa öt ne su içmemizi önlersin, ne de suyu bulandırırsın*";

ياضفداع نقى ما تنقين اعلاك فى الماْ و اسفلك فى الطين لا الشارب تحنعين
ولا الماء تكدرين

"İşte vallahi görüyorsunuz ki, bu Tanrı sözleri değildir" demişti (İbni Sa'd, Tabakat, V., S. 401)

Tarih boyunca pek çok kimse peygamberlik iddiasında bulunagelmiştir. Ama bunlardan hakîkî peygamber olmıyanları faaliyette bulundukları toplumlar ayıramamışlarsa bile, tarih onları ayırd etmeğe muvaffak olmuştur. Müseylime, Beni Hanife için kahraman bir adamdı;

fakat peygamber değildi. İslâmiyet Yemen'de, Bahreyn'de, Esedler'de Temimler'de hatta Yemâme'de Hanifeliler arasında yayılırken Müseylime'nin kurmağa çabaladığı din, Yemâme'nin bile sınırlarını aşamamıştır. İslâmiyet'in kötü bir kopyesi olduğu için de, onun ölümünden sonra eserinden, hiçbir iz kalmamıştır.

Her nekadar Orta Arabistan'da bir yıl seyahat edip araştırmalarda bulunan Palgrave, Müseylime'nin Necid bölgesinde hâlâ bazı kimseler tarafından peygamber unvanına lâyık görüldüğünü ve Hazret-i Muhammed ile bir tutulduğunu yazmakta ise de, hayal mahsülü iddia ve tasvirlerle dolu olan bu seyahatnameye güvenmek bir tarafa, onda küçük bir değer mevcut olduğunu sanmak bile büyük bir hatadır.

V. UMUMİ NETİCE

Mümin bir Müslüman için Kur'an ve hadisin, peygamber olarak bize tanıtmadığı kimselerin peygamberliklerinin sahte olduğunu ispata bile lüzum yoktur. Çünkü her şeyden önce Hazret-i Muhammed, tarihin ilk devirlerindenberi doğru yoldan sapmış insan topluluklarını hakikî ve tek Tanrı yoluna çağırmak için gönderilmiş olan peygamberlerin sonuncusudur ve ondan sonra artık bir peygamber gönderilmiyecektir. Bununla beraber biz, İslâm tarihindeki ilk dört sahte peygamberi incelerken, bunların dördünün de sahte olduklarını objektif yollardan giderek ve objektif kıstaslar kullanarak ispat etmiş bulunuyoruz.

Bunlardan birincisi olan Esved'in öldürülmesi ile birlikte, krumaya çalıştığı dinî ve dünyevî sistem derhal yıkılmış, Tuleyha ve Secâh ise sonradan Müslümanlığı kabul ederek hakikî birer peygamber olmadıklarını, bizzat bu hareketleriyle ispat etmişlerdir. Nihayet elinde kılıç Akraba savaşında ölmüş bulunan Müseylime de, taraftarlarını kurmak istediği din uğrunda değil, Beni Hanife'nin şeref ve haysiyeti uğrunda can vermeğe dâvet etmiş ve ölümünden sonra da kısa zamanda kendisine ait bütün izler yok olmuştur. Bu itibarla bahse konu olan dört yalancı peygamberin hepsi de Hazret-i Muhammed'in hastalığı ve ölümü üzerine Arabistan'da duyulan huzursuzluktan ve birçok kabilelerin Riddeye sapmış olmalarından istifade ile şahsî arzularını tatmin etmek isteyen ve kabilelerini Kureyş hâkimiyetinden kurtarmıya çabalıyan birer mukallit olmaktan ileriye geçememişlerdir.

Ancak bu sahte peygamberlerin faaliyetlerinin – Ridde hareketi ile birlikte mütalâa edilmekle beraber – İslâm tarihi bakımından ikisi müspet, biri menfî olmak üzere üç önemli tesiri olmuştur:

1) Hazret-i Muhammed'in hastalanması ve Tanrı'ya kavuşması üzerine Muhacirûn ile Ensâr arasında çıkması beklenilen mücadele, Ridde Hareketi ve bu harekete yer yer önderlik etmiş olan sahte peygamberlerin faaliyetleriyle önlenmiştir; Medine etrafında kendilerini

nasıl bir tehlikenin tehdid etmek üzere olduğunu duyan ve gören bu iki grup, İslâmiyeti ve kendi menfaatlerini korumak için Halife Ebu Bekir'-in etrafında toplanmak ve birleşmek mecburiyetini hissetmişlerdir.

2) Gene sahte peygamberlerin ön ayak oldukları Ridde hareketi Arapları, ya o zamana kadar bağlı bulundukları kabileleri ile birlikte hareket etmeğe yahut da İslâmiyet'de sebat edip bizzat kendi kabilelerine karşı hareket etmeğe sevketmiştir. Böylece İslâmiyet veya Ridde yollarından birini seçmek mevkiinde kalanlar, kabileleri ile kendi aralarındaki bağları koparmışlardır. Birinci yoldan gidenler çok kere kendi kabilelerine, hattâ yakın akrabalarına karşı hareket etmekten çekinmemişlerdir. Böylece msl. bir Yerbû'lu Müslüman, Hâlid'in emri altında bizzat kendi kabilesiyle savaşmış ve bir Esed'li de Beni Esed'in mağlubiyetini mısralarla terennüm ve tes'it etmiştir. Bir yandan kabile bağları gevşerken bir yandan da Kur'anın telkîn ettiği Allah korkusu zafer kazanmaya başlamıştır. Bir Müslüman yeğen ile mürted amcasının boğuşması sırasında amcası "*Beni öldürmek mi istiyorsun? Ben senin amcanım*" sözüne, Müslüman yeğen "*Evet sen benim amcamsın ama Allah da efendimdir*" diye cevap vermiştir.

Böylece bir yandan Muhacirûn ile Ensâr arasında vuku bulması muhakkak gibi görünen mücadeleyi önleyen Ridde ve sahte peygamberler, bir yandan da Arap kabilelerinin içlerindeki kabile ve aile bağlarının çözülmesine ve bunun yerini bir dereceye kadr Müslüman Araplık hissinin almasına sebep olmuştur.

3) Sahte peygamberlerin ortaya çıkışları ve Ridde hareketini benimsiyerek buna önderlik etmeleri İslâmiyet'in yayılma ve genişlemesini, kısa da olsa, bir müddet için geciktirmiştir. Eğer Yemâme'de Müseylime büyük bir kuvvet toplamamış olsaydı, o zaman Hâlid komutasındaki İslâm kuvvetleri, Orta Arabistan'da vakit kaybetmiyecek, bu kuvvetlerle Suriye ve Irak bölgelerinde başarılı fetih hareketlerine daha o zaman girişilmiş olacaktı.

180) Bk. Höhnerbach, a. g. e. S. 13

BİBLİYOGRAFYA

Ḳur'ān

İncīl

Abū'l-Farac, *Kitāb al-Aġānī*, Kahire 1323, 21 C.

Abū'l-Fidā, *Tārīḫ al-Abī'l-Fidā* (al-Muḫtaṣar fi Tārīḫ al-Başar), İstanbul 1286, 2 C.

Balāẕūrī, *Futūḥ al-Buldān*, Kahire 1901. (Türkç. Zâkir Kâdirî Ogan, 1955. 2 C).

al-Bayhaḳī, *Kitāb al-Maḥāsin va'l-Masāvī*, Schwally yayını, Leipzig 1902.

Bodley R. V. C., *Hazret-i Muhammed*, İst. (Türkç. Semih Yazıcıoğlu).

Brockelmann C., *Geschichte der arabischen Literatur*, 3 cild 1937-1949. Leyden.

Buḫārī, *al-Cāmi' al Ṣaḥīḥ*, al-Matb at al-Şarkiya, 4 cild, Mısır baskısı 1320.

Buhl Frants, *Das Leben Muhammeds*, Heidelberg 1955.

Buhl Frants, *Encyclopedie de l'İslam, Ḥanif maddesi*, II. C. S. 274

Buhl Frants, *Encyclopedie de l'İslam, Musailima maddesi*, III. C., S. 796.

Büchner V. F., *Encyclopedie de l'İslam, Madjus maddesi*, III. C., S. 102.

Caetani Leone, *İslâm Tarihi* (Tercüme eden H. C. Yalçın), İstanbul 1926, 10 C.

Dinet et Siliman ben İbrahim, *La vie de Muhammed*, 4. bası, Paris 1947.

al-Diyārbakrī Şayḫ Ḥusayn ibn Muḥammad bin al-Ḥasan, *Tārīḫ al-Ḫamīs*, Mısır 1302, 2 C.

Dozy, *Tarih-i İslâmiyet* (tercüme eden Dr. Abdullah Cevdet, İstanbul 1908-9, 2 C.

Draz M. A., *İnitiation au Koran*, Paris 1951.

Eyyûb Sabrî, *Maḥmūd al-Siyar*, İstanbul 1287.

Fischer A., *İslâm Ansiklopedisi, Kehânet maddesi*, cüz 55, S. 72-3.

Gaudefroy-Demombynes et Platanov, *Le Monde Musulman et Byzantin jusqu'aux Croisades*, Paris 1931.

al-Hindī ʿAlā al-Dīn bin Ḥusām al-Dīn al-Muttaḳī, *Muntaḫāb Kanz al-ʿUmmāl fi Sunan al-Aḳvāl va'l-Afʿāl*, Mısır 1306, 6 C.

Hirschfeld, *New Researches into the composition and exegesis of the Qoran*, London 1902.

Höhnerbach, *Vaşima's Kitab al-Ridda aus İbn Haġar's İṣāba*, Wiesbaden 1951.

Huart Clement, *Histoire des Arabes*, Paris 1912, 2 cild.

al-Ḥusaynī Camāl al-Dīn ʿAṭā Allāh, *Ravżat al-Aḥbāb*, Tercüme eden Benlizade Manisavî, İstanbul 1288, 4 Cild.

Ḫᵛāndmīr, *Habib al-Siyar*, Tahran 1333, 4 C.

İbn al-Aşīr, *Usd al-ġāba fi Maʿrīfat al-Ṣaḥaba*, Kahire 1288, 5 C.

İbn al-Aşīr, *al-Kāmil fi'l-Tārīḫ*, Leyden 1867, 12 C.

İbn Ḥacar al-ʿAsḳalānī, *al-İṣāba fi Tamyīz al-Ṣaḥāba*, Mısır 1323, 8 C.

İbn Ḫaldūn, *Kitāb al-ʿİbar*, Mısır 1284, 7 C.

İbn Hişām, *al-Sīrat al-Nabaviya*, Kahire 1355, 4 C.

İbn Ḳutayba, *Kitāb al-Maʿārif*, Wüstenfeld yayını 1850.

İbn Saʿd, *Kitāb al-Ṭabaḳāt al-Kabīr*, Leyden 1904, 9 kısım.

İbn Saʿd, *al-Sīra*, Wellhausen tercümesi ve yayını, Skizzen und Vorarbeiten, IV. Cild, Berlin 1899.

İbn al-Ṭiḳṭaḳa, *al-Faḫrī*, traduit de l' Arabe par Emile Amar. Paris 1910.

Juynboll, *Encyclopédie de l'İslam*, *Aẕān maddesi*, I. C., S. 135.

Lyall Charles, *the Words Hanif end Muslim*, *JRAS*, 1903, S. 773 v. öt.

Mahmud Esad, *Tarih-i Din-i İslâm* İstanbul 1328, 3 Cild.

al-Maḳrīzī Taḳī al-Dīn, *al-Nizā'va'l-Taḫāşum fī mā bayna banī Umayya va banī Hāşim*, Mısır 1937.

Margoliouth, *On the Origin and İmport of Names Muslim and Hanif*, JRAS, 1903, S. 484 v. öt.

al-Masʿūdī, *Murūc al-ẕahab va Maʿādin al-Cavhar*, Paris 1814 (Les Prairies d'Or, Texte et traduction par C. Barbier de Meynard).

al-Masʿudı, *al-Tanbīh va'l-İşrāf*, Bağdat 1357.

Mirḫᵛānd, *Ravżat al-Ṣafā*, Leknov 1914, 7 C.

Muḥammad ʿAbduḥ, *al-Manār*, 17. 18. ve. 21. C., S. 11 (Tafsir al-Ḳur'ān al-Ḥakīm).

Muir, *Annal of the early Caliphate*, London 1883.

Nadvī Sulaymān, *Asr-i Saâdet*, tercüme eden Ömer Rıza Doğrul, İst. 1928.10 C.

al-Navavī İbn Ẕakaryā Muḥī al-Dīn bin Şaraf, *Tahẕīb al-Asmā' va'l-Luġāt*, Mısır (Tarihsiz)

Neher Andre, *L'Essence du Prophétisme*, Paris 1955.

Palgrave William Gifford, *Une année de Voyage dans l'Arabie Centrale*, Paris 1862/3, 2 cild.

Schimmel Annemarie, *Dinler Tarihine Giriş*, Ankara 1955.

al-Suhaylī Abū'l-Ḳāsim ʿAbd al-Raḥman bin ʿAbd Allāh bin Aḥmad Abī'l-Ḥasan al-Ḫaşʿamī, *al-Ravż al-ʿUnf*, Mısır 1914, 2 C.

al-Suyūṭī Calāl al-Dīn, *Tārīḫ al-Ḫulāfa'*, Kahire 1305, 2 Cild.

al-Şarīşī, *Şarḥ al-Maḳāmāt al-Ḥaririya*, Mısır, Bulak 1384, 2 C.

al-Ṭabarī, *Tārīḫ al-Umam va'l-Mulūk*, Kahire 1328, 13 C., Türkçe tercümesi "*Milletler ve Hükümdarlar Tarihi*, çeviren Zâkir Kâdirî Ugan, Ankara 1955, 6 kitap çıkmıştır.

Tor Andrae, *les Origines de l'İslam et le Christianisme*, Trd. par Jules Roche, Paris 1956.

Tor Andrae, *Mahomet sa vie et sa doctrine*, Paris 1945.

Vacca V., *Encyclopédie de l'İslam, Sadjah maddesi*, IV. C. S. 46.

Vacca V., *Encyclopédie de l'İslam, Tulayha maddesi*, IV. C., S. 874.

al-Vāḳidī, *Kitāb al-Maġāzī*, Wellhausen yayını, Berlin 1882, 1 C.

Vaşīma, *Kitāb al-Ridda*, Höhnerbach yayını, Wiesbaden 1951.

al-Vāṭvāṭ Abū İsḥaḳ Burḥān al-Dīn İbrāhim, *Gurar al-Ḫaşa'iş al-Vāżiḥa ve ʿUrar al-Naḳa'iş al-Fażiḥa*, Mısır 1318 (ʿAyn al-Adab va'l-siyāsa ve zayn al-Ḥasab va'l-riyāsa)

Wellhausen, *Reste arabischen Heidentums*, Berlin 1899.

Wellhausen, *Skizzen und Vorarbeiten*, Berlin 1899, 6 C.

Yāḳūt bin ʿAbd Allāh al-Ḥamavī, *Muʿcam al-Buldān*, Mısır 1906, 8 C.

al-Zabīdī Ahmed b. Ahmed, *al-Tacrīd al-Ṣarīḥ li Aḥādiş al-Camiʿ al-Ṣaḥīḥ* (tercümesi Kâmil Miras) İstanbul 1946.

al-Ẕahabī, *Tacrīd Asma' al-Ṣaḥāba*, Haydarabad 1315, 2 C.

al-Ẕahabī, *Tārīḫ al-İslām va Ṭabaḳāt al-Maşahir va'l-ʿAlām*, Kahire 1367-69, 5 cüz.

al-Zamahşarī, *Kaşşāf*, Mısır 1307, 2 C.

Zettersteen, *Encyclopédie de l'İslam, Abna maddesi*, I. C. S. 74.

İNDEKS

Abbad (ʿAbbād), 28.
Abbas (ʿAbbās), 56
Abd al-Kays (ʿAbd al-Ḳays), 20, 22, 25, 27, 28.
Abduh Muhammed (ʿAbduh Muḥammad), 90.
Abdullah bin Kays (ʿAbd Allāh bin Ḳays), 37.
Abdullah bin Mes'ud (ʿAbd Allāh bin Masʿūd), 57.
Abdullah bin Nevvaha (ʿAbd Allāh bin Navvāḥa), 103.
Abdullah bin Zeyd bin Âsım (ʿAbd Allah bin Zayd bin ʿĀṣim), 98.
Abdulmuttalib (ʿAbd al-Muṭṭalib), 68.
Abdu Menat bin Kinane (ʿAbd Menāt bin Kināna), 58, 70.
Abdurrahman bin el-Hanefî (ʿAbd al-Raḥman bin al-Ḥanafī), 93.
Abhala bin Kaab bin Avf (ʿAbhala bin Kaʿb binʿAvf), 35.
Abrak (al-Abraḳ), 25, 57, 58.
Abs (ʿAbs), 25, 57, 58.
Aden (ʿAden) 39, 40.
Adî bin Hatim (ʿAdī bin Ḥātim), 60.
Agramanyu, 12.
Ahuramazda, 12.
Ak (ʿAk), 29, 39, 48.
Akra bin Hâbis (al-Aḳraʾ bin Hābis), 23.
Akraba (ʿAḳrabā), 87, 93, 96, 99, 105, 107.
al-Alâ bin al-Hadramî (al-ʿAlā bin al-Ḥaẓramī), 22, 26, 27, 28, 58, 70, 94.
Ali bin Ebi Talib (ʿAlī bin Abī Ṭālib), 20, 57, 75.
Alman, 5, 53.
Âmir (ʿĀmir), 63.
Âmir bin Luey (ʿĀmir bin Luʾay) 81. not.
Âmir bin Şehr (ʿĀmir bin Ṣahr), 37, 38, 41.
Amr (ʿAmr) 69, 73, 79.
Amr bin al-Ahtem (ʿAmr bin al-Ahtam), 23, 69, 74.
Amr bin al-As (ʿAmr bin al-ʿĀṣ), 22, 26, 58.
Amr bin Carûd (ʿAmr bin Cārūd), 21, 55.
Amr bin Hazm (ʿAmr bin Ḥazm) 19, 37.
Amr bin Ma'dîkerib (ʿAmr bin Maʿdīkarīb), 29, 30, 40, 48, 64, 65.
Amr bin Muaviye (Amr bin Muʿāviya), 30.
Amr bin Temim (Amr bin Tamīm), 27, 70.
Anbar (ʾAnbar), 14.
Anber bin Yerbu (ʿAnbar bin Yarbuʿ), 70.
Andrae Tor, 2, 7, 13, 15.
Ans (ʿAns), 20, 35, 36.
Arabistan, 1, 5, 6, 8, 9, 11, 13, 14, 16, 18, 23, 24, 30, 34, 38, 68, 71, 72, 91, 92, 101, 106, 107, 108.
Arap, 8-14, 16, 17, 18, 21, 23, 24, 29, 31, 32, 33, 34, 36, 38, 42, 44, 47, 49, 51, 62, 65, 66, 68, 69, 74, 83, 89, 91, 92, 108.
Arfaca bin Hersume (ʿArfaca bin Harşuma), 26, 28.
Aser, 40.
Aurelianus, 68.
Avesta, 12.
Avf (ʿAvf) 27, 70.
Ayhala (ʿAyhala), 35.
Ayşe Hz. (ʿĀʾişa), 26.
Azad (Āzād), 38, 42, 43, 44, 45, 46, 48.
Azimen, 18.

B

Bâbil, 11.
Bahreyn (Baḥrayn), 8, 13, 14, 18, 22, 23, 24-6, 28-9, 91, 106.
Bakara sûresi (Baḳara), 15, 84, 97.
Bankipore, 4, 17.

Basra (Baṣra), 8, 14, 71, 77.
Batîn bin Abdullah el-Hanefî (al-Baṭīn b. ʿAbd Allāh al-Ḥanafī), 93.
Bâzân (Bāẕān), 37, 38, 39.
Becîle (Bacīla), 21, 25.
Behda (Bahdā), 70.
Bekir bin Vâil (Bakr bin Vāʾil), 22, 24, 27, 40, 80.
Belâzûrî (Balāẕūrī), 4, 18-20, 22, 27, 30, 35-42, 45-6, 48, 56, 58-9, 60, 61-4, 70-1, 76, 77, 82, 84, 85, 86, 96, 98-9, 101, 103, 104.
Belka (Balḳā), 18.
Beni Âmir (Banū ʿĀmir), 24
Beni Âmir bin Luey (Banū ʿĀmir bin Lūʾay), 73, 98
Beni Anber (Banū ʿAnbar), 72.
Beni Câriye (Banū Cāriye), 24.
Beni Hanife (Banū Ḥanīfa), 9, 21, 24, 33, 52, 71, 73, 76, 80-9, 90-1, 93-5, 97-100, 102-106.
Beni Hâşim (Banū Hāşim), 33.
Beni Hıfaf (Banū Ḫifāf), 24.
Beni İsmail (Banū İsmāʿīl), 13.
Beni Neccâr (Banū Naccār), 19, 84.
Beni Ukfân (Banū Uḳfān), 71.
Beni Ümeyye (Banū Umayya), 33.
Berâbin, el-Mâlik (Barābin al-Mālik), 97.
Beyhakî (Bayhaḳī), 60-3, 66.
Bizans, 23, 90.
Buharî (Buḫārī), 4, 19, 35, 46, 69, 83, 84, 94.
Buhl Frants, 5, 15, 19, 88.
Butah (Buṭāḥ), 25, 26, 58, 72, 96.
Butûn (Buṭūn), 27, 70.
Buzaha (Buzāḫa), 59, 60, 63, 72.
Büchner, 13.

C

Caetani, 6, 18, 19, 23, 34, 36, 38, 45, 46, 51, 53, 54, 55, 63, 67, 68, 71, 72, 79, 87, 91, 93, 95, 96, 99, 103, 104.
Caʿfi (Caʿfī), 20.
Cahiliye (Cāhilīya), 6, 32, 47, 54, 55, 66, 93.
Cemaat Yılı (Camāʿat), 75
Carra de Vaux B, 11, 12.
Cebrail (Cabrāʾil), 15, 60, 61, 62, 65.
Cedîle (Cadīla), 55.
Cefne (Cafna), 63.
Celûla (Calūlā), 64.
Cendel (Candal), 25.
Cenebe bin Havt Riyâhî (al-Canaba bin Havṭ al-Riyāḥī)
Cereş (Caraş), 20.
Cerir bin Abdullah Becelî (Carīr binʿAbd Allāh Bacalī), 21, 37, 38.
Ceyfer (Cayfar), 28
Cezem (Caẕam), 14.
Cüheyne (Cuhayna), 25
Cündub Fezârî (Cundūb Fazārī), 77.
Cüşem (Cuşam), 25.
Cüşeyş al-Deylemî (Cuşayş al-Daylamī) 38, 41, 42, 43, 45, 47.

D

Dabbe (Żabba), 70, 73.
Dârin (Dārīn), 28
Dazaveyh (Dāẕavayh)
Deba (Dabā), 24, 26, 28.
Decâni (Dacānī), 73.
De Goeje, 15, 23, 26.
Dehânî (Dahānī), 73.
Dehna (Dahnā), 27.
Dırar bin el-Ezver (Żırār bin al-Azvar), 54, 55, 56.
Dicle, 69.
Dinet E., 85, 86.
Diyarbekrî (Diyārbakrī), 82, 83, 86.
Dozy, 9, 11.
Draz M. A., 11.
Dudan bin Esed (Dūdān bin Asad), 50
Dumet ül-Cendel (Dūmat al-Candal), 14.

E

Ebaz (Abāz), 101
Ebna (Abnā), 24, 26, 27, 29, 36, 38, 39, 40, 42. 47, 49, 70.
Ebu Bekr (Abū Bakr), 24, 25, 27, 28, 29, 30, 33, 34, 41, 46, 47, 48, 51, 54, 56, 57, 58, 63, 64, 67, 70, 71, 72, 74, 75, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 100, 108.
Ebu Huzeyfe (Abū Huẕayfa), 96, 98.
Ebu Hüreyre (Abū Hurayra), 27, 83.
Ebu Fasîl (Abū Faşīl), 58, 61, 93.
Ebu'l-Ferec (Abū'l-Farac), 4, 72, 74, 78.
Ebu'l-Fida (Abū'l-Fidāʾ), 35, 36, 37, 38, 45, 46, 72, 78, 85, 86, 98, 99.
Ebu Maʿşer (Abū Maʿşar), 99.
Ebu Meryem (Abū Maryam), 99.

Ebu Musa'l-Aş'arî (Abū Musa'l-Aş'arī), 37, 39
Ebu Ömer (Abū 'Omar), 59.
Ebu Süfyan (Abū Sufyān), 51.
Ebu Sümame (Abū Şumāma), 82
Ehl al-Kitab (Ahl al-Kitāb), 11, 81.
Ehrimen, 12.
Elcend (Alcand), 40.
Elçi, 18, 19, 22, 24, 37, 45, 51, 60, 85, 104.
En'am Suresi (An'ām), 90.
Emevîler (Amavī'ler), 99.
Ensar (Anṣār), 19, 25, 32, 52, 57, 59, 84, 86, 96, 97, 98, 99, 107, 108.
Esed (Asad), 22, 24, 25, 32, 33, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 59, 63, 64, 65, 67, 71, 91, 93, 106, 108.
Esed bin Hüzeyme (Asad bin Ḫuzayma) 50.
Eshab (Aṣḥāb), 50.
Eslem (Aslam), 25.
Esved ül-Ansî (Asvad al-'Ansī), 3, 19, 26, 29, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 66, 68, 72, 79, 85, 92, 107.
Eş'as bin Kays (Aş'aṣ bin Ḳays), 21, 30.
Eşca (Aşca'), 24.
Eşter bin Hevcan (al-Aştar bin Ḥavcān), 50.
Evs (Avs), 9.
Evs bin Hikk ('Avs bin Ḥikḳ), 70.
Evs bin Huzeyme ('Avs bin Ḥuzayma), 73.
Eyyub Sabri, 39, 66.
Ezan ('Aẕan), 59.
Ezd (Azd), 20, 22, 24, 28, 45.
Ezva ('Azvā), 47

F

Fak'as bin Tureyf (Faḳ'as bin Ṭurayf), 50.
Faran (Fārān), 14.
Fars (Fars), 22, 65.
Fedek (Fadak), 13.
Ferve bin Müsîk al-Murâdî (Farva bin Musīk al-Murādī), 40.
Fezare (Fazāra), 23, 32, 51, 53, 54, 61, 63, 67.
Fırat, 69.
Filistin, 2.
Firuz al-Deylemî (Fīrūz al-Daylamī), 29, 30, 37, 38, 40-49.
Fischer A., 34.
Furat bin Hayyân ül-İclî (Furat bin Hayyān al-'İclī), 85, 91.

G

Galâfika (Ġalāfiḳa), 40.
Galib bin Bişr ül-Esedî (Ġālib bin Bişr al-Asadī), 54.
Gamr (Ġamr), 26, 60.
Garûr (al-Ġarūr), 28.
Gassan (Ġassān), 23, 63.
Gatafan (Ġatafān), 24, 25, 32, 33, 51, 53, 54, 55, 57, 59, 60, 67, 93.
Gaudefroy-Demombynes, 14, 34.
Gavs (Ġavs), 55.
Gıfar (Ġıfār), 25.
Guneyz bin Yerbu (Ġunayz bin Yarbu'), 70
Guşna (Ġuşnā), 47.

H

Habbal (Ḥabbāl), 53, 54, 57, 58.
Habeş, 14, 21, 36.
Habeşistan, 8, 13.
Habib (Ḥabīb), 82.
Habib bin Abdullah el-Ensarî (Ḥabīb bin'Abd Allāh al-Anṣarī), 95
Habib bin Hanife (Ḥabīb bin Ḥanīfa), 82.
Habib bin Sumâme (Ḥabīb bin Ṣumama), 82.
Habib bin Zeyd (Ḥabīb bin Zayd), 98.
Hacer (Hacar), 74, 79.
Hacer-i Esved (Ḥacer Asvad), 8.
Haddâm (Ḥażżam), 70.
Haddaş (Ḥaddāş), 98
Hadice Hz., (Ḥadīca) 15.
Hadikat ül-Mevt (Ḥadīḳat al-Mavt), 97, 98, 99.
Hadikat ür-Rahman (Ḥadīḳat al-Raḥman), 79, 97, 98.
Hadis (Ḥadīş), 107
Hadramavt (Ḥażramavt), 14, 22, 25, 26, 30, 39, 58.
Hakîm bin Kelbî (Ḥakīm bin Kalbī), 77.
Halef bin Üsâme (Ḥalaf bin Usāma), 70.
Hâlid bin Said bin Al-As (Ḫālid bin Sa'īd bin al-'Āṣ), 26, 37, 39, 58.
Hâlid bin Üsâme (Ḫālid bin Usāma), 70.
Hâlid bin Velid (Ḫālid bin Valīd), 18, 25, 26, 27, 32, 50, 51, 54, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 65, 66, 67, 72, 75, 92-4, 96, 97, 99, 100, 108.
Halkedon, 14.
Hamkateyn (Ḥamḳatayn), 26, 58.

Hammad bin Yezid (Ḥammād bin Yazīd), 69.
Hamza (Ḥamza), 97, 98, 99.
Hanif (Ḥanîf), 7, 14, 15, 16, 88, 89.
Hanife bin İcl (Hanîfa bin 'Icl), 82.
Hanzala (Ḥanẓala), 27, 70.
Hanzala bin Malik (Ḥanẓala bin Mālik), 70.
Hârice bin Hısn ül-Fezârî (Ḥarîca bin Ḥıṣn al-Fazārī), 60.
Harim bin Kutbe bin Sinan el-Fezârî (Harim bin Ḳuṭba bin Sinān al-Fazārī), 54.
Harirî (Ḥarīrī), 89.
Hâris (Ḥāriṣ, Banū Necrân'dan), 84.
Hâris bin Dudan (Ḥāriṣ bin Dūdān), 50.
Hâris bin Kâab (Ḥāriṣ bin Ka'b), 13, 18, 20, 26, 39.
Hâris bin Malik üt-Tâi (al-Ḥārıṣ bin Mālik al-Ṭā'ī), 54.
Hâris bin Süveyd bin Ukfan (Ḥārıṣ bin Suvayd bin Uḳfān), 70, 71.
Hâris bin Ukfan (al-Ḥāriṣ bin 'Ukfān), 70.
Hâris'in kızı Secah (bk. Secah)
Harran (Ḥarrān), 11.
Hârun, (Hārūn), 82
Has'am (Ḥaṣ'am) 25.
Hassan bin Sâbit (Ḥassān bin Ṣābit), 23, 32.
Havazin (Havāzin), 24, 25, 26, 33, 56, 57, 63.
Havlan (Ḥavlān), 47
Hayber (Ḥaybar), 13.
Hazn (Ḥazn), 71, 72.
Hazrec (Ḥazrac), 9.
el-Hazrecî (al-Ḥazracī).
Hecer (Hacar), 20, 27.
Hemdân (Ḥamdān), 20, 21, 37, 40, 44.
Hendek (Handak), 51.
Hermes, 12.
Hevcan bin Fakas (Ḥavcān bin Faḳas), 50.
Hevze bin Ali (Havza bin'Ali), 21, 80, 81, 82, 83, 85, 92, 101.
el-Heysem el-Hanefî (al-Hayṣam al-Ḥanafī)
Hıkk bin Üsame (Ḥiḳḳ bin Usāma), 70.
Hicaz (Ḥicāz), 21, 22, 34, 38, 80, 87, 92, 101.
Hicaz haremi (Ḥicāz Ḥaram'i), 101.
Himar (Ḥimār), 35.
Himyar (Ḥimyar), 9, 13, 14, 28, 44, 47.
el-Hindî (al-Hindī), 56, 59.
Hindistan, 4.
Hîre (Ḥira'), 14, 93.
Hirschfeld H., 88.
Horsabad (Ḥorsābād), 68.
Höhnerbach, 5, 30, 38, 39, 40, 41, 53, 54, 64, 65, 74, 91, 92, 93, 95.
Hrıstiyan, 2, 8, 11, 13, 14, 15, 20, 21, 22, 23, 36, 37, 49, 69, 71, 77, 80, 81, 92, 104.
Huab (Hu'ab), 26.
Huart Clément, 54.
Hubel (Ḥubal), 8.
Hubeyş el-Esedî (Ḥubayṣ al-Asadī), 54.
Hudeybiye (Ḥudaybiya), 69.
Humran bin Câbir (Ḥumrān bin Cābir)
Hutam (Ḥuṭam), 27, 28, 94.
Hutay (Ḥuṭay'), 58.
Huveylid bin Nevfel (Ḥuvaylid bin Navfal), 53.
Huzeyfe bin Muhsan (Ḥuẓayfa bin Muḥṣan), 26, 28.
Huzeyl (Huẓayl), 9, 25, 73.
Huzeyl bin Umran (Huẓayl bin'Umrān), 71, 75.
Hüceyr bin Ümeyr (Hucayr bin 'Umayr), 103, 104.
Hürmüz (Hurmuz), 12.
Hüzeyme bin Müdrike (Ḥuẓayma bin Mudeika)

I

Irak ('Irak) 59, 65, 67, 76, 77, 108.

İ

İbâdî (İbāżī), 14.
İbni Abbas (İbn 'Abbās), 22, 38, 83, 84.
İbn al-Esîr (İbn al-Aṣīr), 26, 50, 51, 55, 61, 62, 64, 65, 103.
İbn Hacer el-Askalanî (İbn Ḥacar al-'Asḳalānī), 5, 17, 53.
İbn Haldun (İbn Ḫaldūn) 2, 6, 35, 36, 39, 46, 55, 61, 62, 63, 64, 65, 71, 72, 74, 76, 78, 86, 99, 101, 103.
İbn Hişam (İbn Hişām), 4, 18, 80, 81, 82, 84, 88, 101, 103.
İbni Hubeyş (İbn Ḫubayṣ), 63, 67, 103, 104.
İbn İshak (İbn İsḥaḳ), 16, 18, 19, 61, 69, 80, 84, 85, 86, 88, 89, 94, 96, 100, 103.
İbni Kelbî (İbn Kalbī), 71, 76.
İbni Kuteybe (İbn Ḳutayba), 70, 71, 76, 82, 86.

İbn Sa'd (İbn Sa'd), 4, 19, 21, 22, 23, 39, 45, 46, 51, 52, 54, 60, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 96, 97, 99, 101, 105.
İbni Selmâ (İbn Salmā), 69.
İbrahim Hz. (İbrāhīm), 9, 13, 15, 16.
İdris (İdrīs), 12.
İki Mescid (İki Mascīd), 25.
İkra' bin Hâbis (al-İḳra' bin Ḥābis) 69.
İkrime (İkrima), 90.
İkrime bin Ebi Cehl (İkrima bin Abī Cahl), 26, 28, 30, 58, 95.
İlyas bin Mudar ül-Esedî ül-Fakasî (İlyās bin al-Asadī al-Faḳaṣī), 50.
İmru'ul-Kays (İmrū'al-Ḳays), 11, 24.
İncil, 1, 15, 35, 62.
İran, 8, 13, 14, 21, 36, 47, 49, 67, 80.
İsâ Hz. ('Īsā), 2, 11, 15, 16, 62, 105.
İsâbe (İṣāba), 5.
İslâm, 5, 11, 15, 17, 19, 20, 21, 22, 23, 25, 27, 28, 29, 30, 33, 37, 38, 43, 49, 51, 53, 54, 55, 59, 61, 62, 65, 66, 67, 69, 70, 78, 79, 81, 90, 92, 94, 96, 98, 104, 105, 107.
İslâmiyet, 1, 2, 6, 8, 10, 12, 13, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 27, 28, 31, 33, 37, 38, 47, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 57, 59, 63, 64, 67, 69, 77, 78, 79, 80, 82, 83, 84, 85, 86, 89, 91, 92, 94, 95, 98, 101, 104, 105, 106, 108.
İstahrî (İṣṭaḫrī), 38.

K

Kâab (Ka'b), 25
Kâab al-Ahbar (Ka'b al-Aḥbār), 20
Kâbe (Ka'ba), 8, 9, 11, 15, 101, 105.
Kadir gecesi (Ḳadīr), 80.
Kadisiye (Ḳādisiya), 64, 65.
Ka'ka' (Ḳa'ḳā'), 73.
Katâde (Ḳatāda), 88, 90.
Katada bin Meslemet el- Hanefî (Ḳatāda bin Maslamat al-Ḥanafī), 95.
Katif (Ḳatīf), 27.
Kays bin Abd-i Yegûs (Ḳays bin'Abd Yagūs), 39, 40, 41, 42, 44, 45.
Kays bin Âsım (Ḳays bin 'Aṣım), 23, 27, 28, 29, 70, 77.
Kays bin Hubeyre Makşuh Muradî (Ḳays bin Hubayra Makşūḥ Murādī) 29, 38, 39, 40, 43, 45, 46, 47, 48, 49.
Kays bin Sa'lebe (Ḳays bin Ṣa'laba), 27.
Kazvin (Ḳazvīn), 65.
Kehânet (Kahānat), 34.
Kehf-i Hubbân (Kahf Ḥubbān), 36, 47.
Kelb (Kalb.) 9, 24, 25, 57, 63, 64.
Kelbî (Kalbī), 60, 73.
Kerkenez (Karkanaz), 9.
Kesir bin Habib (Kaşīr bin Ḥabīb), 82.
Keşşaf (Kaşşāf), 89.
Kezzâb (Kazzāb), 92.
Kıptî (Ḳıbṭī), 14.
Kızıldeniz, 8, 13.
Kinane (Kināna), 13, 25, 57, 58.
Kinde (Kinda), 21, 25, 30, 39.
Kisra (Kisrā), 92.
Korintos, 35.
Kûfe (Kūfa), 75, 76.
Kur'an (Ḳur'ān), 1, 10, 11, 15, 19, 52, 54, 69, 83, 86, 88, 90, 95, 101, 105, 107, 108.
Kureyş (Ḳurayş), 8, 24, 25, 30, 31, 32, 33, 38, 49, 50, 55, 57, 67, 68, 69, 74, 85, 86, 88, 104, 105, 107.
Kus bin Saide (Ḳuss bin Sā'ida), 15, 16.
Kuzaa (Ḳuẓā'a), 14, 24, 25, 26, 56, 57, 58.

L

Lahmî (Laḫmī), 14.
Lakît bin Mâlik el-Ezdî (Laḳīṭ bin Mālik al-Azdī), 3, 28.
Lât (Lāt), 9, 10.
Lüceym (Lucaym), 82.

M

Ma'an bin Hâcis (Ma'n bin Ḥāciz), 26.
Mahmud Esad, 12, 16, 85, 86.
Makrizî (Maḳrizī), 33
Makşuh (Makşūḥ), 39
Mâlik bin Hanzala (Mālik bin Ḥanẓala), 72.
Mâlik bin Huzeyfe bin Bedr (Mālik bin Ḥuẓayfa bin Badr), 26.
Mâlik bin Nüveyre (Mālik bin Nuvayra), 25, 26, 27, 54, 58, 70, 72, 73, 77, 91, 92, 96.
Mâlik bin Zeyd Menât (Mālik bin Zayd Manāt), 70.
Mâlik'ler (Mālik), 27, 70, 77, 96.
Mandeen, 11.
Manzur bin Zıbyan ül-Fezârî (Manẓūr bin Zibyān al-Fazarī), 60.

Marcianus, 14.
Marcus, 62.
Mârib (Ma'rib), 39.
Margoliouth, 5, 15, 81, 88, 89, 90.
Matta, 1.
Maveraünnehr (Mavarā al-Nahr), 12.
Mecusî (Macūsī), 8, 12, 18, 20, 22, 37, 38, 81, 92.
Medâinî (al-Madā'inī), 80, 84, 86.
Medine (Madīna), 14, 18, 20, 21, 23, 24, 25, 28, 29, 31, 32, 33, 34, 38, 46, 48, 49, 50, 52, 53, 54, 56, 57, 58, 63, 64, 66, 68, 69, 80, 81, 83, 84, 85, 90, 91, 92, 95, 96, 101, 104, 107.
Mehre (Mahra), 26, 28.
Mekke (Makka), 9, 11, 14, 16, 23, 25, 63, 64, 69, 83, 91, 104.
Melek (Malak), 43.
Melkit, 14.
Memun el-Hârisî (al-Ma'mūn al-Ḥarişī), 69.
Menât (Manāt), 9.
Meryem (Maryam), 11.
Merzubâne Âzad (Marzūbāna Āzād), 39, 42, 44, 45.
Mescid (Mascīd), 25, 57.
Mesleme bin Habib veya Hayyib (Maslama bin Ḥabīb veya Ḥayyīb), 81.
Mes'udî (Mas'ūdī), 35, 68, 70, 71, 99.
Mezhic (Mażhic), 20, 21, 36, 37, 39, 40.
Mezopotamya, 8, 11, 23, 27, 68, 70, 71, 72, 73, 75 77.
Mısır, 14.
Mirhond (Mır Ḫvând), 35, 36, 38, 40, 42, 44, 46, 60, 62, 65, 66, 67, 71, 76, 77, 78, 84, 99.
Monoteist, 1, 88.
Monoteizm, 49.
Monofizit, 14.
Mu'ammer bin Kilâb el-Zimmânî (Mu'ammar bin Kilāb al-Zimmānī), 95.
Muaviye bin Ebi Süfyan (Mu'āviya bin Abī Sufyān), 75, 76, 77, 99.
Muaviye bin Kays ül-Cenbî (Mu'āviya bin Ḳays al-Canbī), 39.
Muaz bin Cebel (Mu'āz bin Cabal), 20, 37, 39, 40, 46.
Mudar (Mużar), 33, 50, 74.
Muhâcir bin Umeyye (Muḥācir bin Umayya), 26, 29, 30, 39, 48, 58.
Muhacirûn (Muḥācirūn), 32, 52, 59, 96, 97, 99, 107, 108.
Muhakkim bin Tufeyl (Muḥakkim bin Ṭufayl), 96, 98, 100, 104.
Muhammed Hz., 2, 4, 6, 11, 14-25, 30-33, 36-38, 40-42, 45-47, 52-55, 57-60, 67, 69, 71, 76, 79, 80-1, 83-92, 101, 104, 105, 106.
Muhammed Fuad Abdülbakî (Muḥammad Fu'ād'Abd al-Bāḳī), 90.
Muharib (Muḥārib), 28.
Muharrem (Muḥarram), 23.
Muhriz bin Katade bin Meselemet el-Hanefî (Muḥriz bin Ḳatāda bin Maslamat al Ḥanafī), 95.
Muir, 6, 62, 63, 65, 66, 71, 72, 81, 99.
Muka-is (Muḳā'is), 27, 70.
Mukatil (Muḳātil), 88.
Murad (Murād), 20, 21,
Musa (Mūsā), 2, 11, 13, 15, 16, 35.
Musabbih (al-Muṣabbiḥ), 28.
Musevî, 8, 11, 13, 37, 49, 53, 92.
Mücca'a bin Mürrare el-Hanefî el-Yemâmî (Muccā'a bin Murrāra al-Ḥanafī al-Yamāmī) 82, 91, 92, 94, 96, 97, 100.
Müdrike (Mudrika), 50.
Münzir bin Sâva (al-Munzir bin Sāvā), 22.
Müseyl bin ül-Hâris (Musayl bin al-Ḥāriş), 50.
Müseylime (Musaylima), 3, 5, 6, 21, 26, 32, 33, 34, 52, 58, 68, 73-76, 78, 80-108.
Müslim (Muslim), 7, 15, 88, 89.
Müzeyne (Muzayna), 24.

N

Naciye (Nāciya), 29.
Nadle bin ül-Eşter (Nażla bin al-Aştar), 50.
Nemr bin Kasit (Namr bin Ḳāsiṭ), 24.
Nevevî (al-Navavī), 46, 47, 86, 99.
Nevâkil (Navāḳil), 75.
Nesturî, 8, 14.
Nebâc (Nabāc), 73.
Necid (Nacid), 18, 50, 54, 58, 80, 83, 106.
Necran (Nacrān), 8, 13, 18, 23, 36, 37, 39, 43, 45, 72.
Nedvî Süleyman (Nadvī Sulaymān), 64.
Nevvâha (Navvāḥa), 85, 103.
Nevfel bin Nadlet ül-Esedî ül-Fakasî (Navfal bin Nażla al-Asadī al-Faḳasī), 50.
Neher Andre, 2.

Nevvar (Navvār), 63.
Nihavend (Nihāvand), 50, 64, 65.
Nihar ür-Reccâl bin Unfuva (Nihār al-Raccāl bin ʿUnfuva), 87.
Nu'aym bin Yezid (Nuʿaym bin Yazīd), 63.
Nu'aym bin Zeyd (Nuʿaym bin Zayd), 23.
Numan bin Mukarrin (Nuʿmān bin Muḳarrin), 58, 64, 65.
Numan bin Seleme... el-Hanefî el-Yemâmî (al-Nuʿmān bin Salama... al-Ḥanafī al-Yamāmī) 94.
Numan bin ül-Münzir (al-Nuʿmān bin al-Munzīr), 93.

Ö

Ömer bin Hattab (ʿOmer bin al-Ḫaṭṭāb), 12, 33, 34, 56, 64, 92.
Önasya, 62.

P

Palgrave V. G. 5, 78, 106.
Pehlevî, 12.
Peygamber Hz., 15, 16, 18-24, 27, 30, 32, 33, 36, 37, 39, 40, 43, 46-49, 52-57, 63, 68, 69, 72, 74, 81-86, 93-98, 105-107.

R

Rabb (Rabb), 13, 16, 75, 88.
Rahman (Raḥmān), 33, 36, 49, 88, 89, 102.
Rahman Bahçesi (Raḥmān Bahçesi), 97.
Rahman ül-Yemen (Raḥmān al-Yaman), 36
Ravd ül-Unf (Ravż al-Unf), 89.
Rebia (Rabīʿa), 6, 14, 21, 33, 74.
Rebia'nın yalancısı (Rabīʿa'nın yalancısı), 69.
Reccâl bin Unfuva (al-Raccāl bin ʿUnfuva), 81, 82, 86, 87, 91, 96-98, 103-4.
Rehhâl bin Unfuva (al-Raḥḥāl bin ʿUnfuva), 81.
Resûl (Rasūl), 16, 52, 54, 76.
Resûlullah (Rasūl Allāh), 32, 38, 96.
Ribab (Ribāb), 27, 68, 70, 72, 73, 79.
Ridde (Ridda), 4, 6, 17, 18, 23, 24, 27, 28, 30, 31, 41, 47, 49, 51, 54, 58, 69, 74, 92, 95, 107, 108.
Roma, 2, 68.

S

Sa'b bin Osman el-Suheymî el-Yemâmî (al-Saʿb bin ʿOṣmān al-Suḥaymī al-Yamāmī) 93
Sâbiî (Ṣabi'ī), 11, 12, 18.
Sâbit bin Ekram (Ṣabit bin Aḳram), 58, 60, 64.
Sâbit bin Kays (Ṣabit bin Ḳays), 23, 82, 98.
Sa'd al-Aşire (Sāʿd al-ʿAṣīra), 20.
Sa'd bin Bekr (Saʿd bin Bakr), 25.
Sa'd bin Zeyd Menat (Saʿd bin Zayd Manāt), 27, 70.
Sa'd-u Huzeyme (Saʿd-u Ḥuzayma), 68.
Sadef (Ṣadaf), 21.
Sâib bin Katâde el Hanefî el-Yemâmî (al-Sa'ib bin Ḳatāda al-Ḥanafī al-Yamāmī), 94.
Sakîf (Ṣaḳīf), 10, 25, 33, 57.
Salît bin Amr al-Amirî (Salīṭ bin ʿAmr al-ʿAmırī), 21, 81, 82.
Samîler, 35.
San'a (Sanʿā), 29, 30, 37, 39, 42, 43, 44, 45, 47, 48.
Sarrad bin Abdullah al-Ezdî (Ṣarrad bin ʿAbd Allāh al-Azdī), 20.
Satîh (Saṭīḥ), 69.
Schevalli F, 60.
Schimmel Annemarie, 12.
Sebabice, 27.
Secâh (Sacāḥ), 3, 5, 33, 34, 68-79, 81, 92, 102, 104, 107.
Sehâbe (Ṣaḥāba), 33, 46, 56.
Sekâsik (Sakāsik), 39.
Sekûn (Sakūn), 39, 40.
Seleme (Salama), 52, 60.
Seleme bin Hanzale es-Suheymî (Salama bin Hanzala al-Suḥaymī), 81.
Seleme bin Umeyr (Salama bin ʿUmayr), 100.
Selil bin Kays (Salīl bin Ḳays), 71
Selma (Salmā), 26, 27.
Semira (Samīra), 53, 55.
Senet ül-Vüfud (Sanad al-Vufūd), 69.
Sehhâk bin Hareşe (Ṣahhāk bin Ḥaraṣa)
Serî (al-Sarī), 59.
Set, 12.
Seyf bin Ömer (Sayf bin ʿOmar), 6, 27, 40, 41, 42, 43, 44, 47, 55, 58, 59, 65, 70, 71, 74, 76, 78, 103.
Sıddık (Ṣiddīḳ), 93.
Sikaye (Siḳāya), 68.
Sinan (Sinān), 56.
Sliman ibn İbrahim, 85, 86.
Subba, 11.

Suhbân bin Şems bin Amr el-Hanefî el-Yemâmî (Ṣuhbān bin Şams ʿAmr al-Ḥanafī al-Yamāmī), 93, 95.
Suriye, 8, 13, 25, 33, 56, 58, 63, 68, 108.
Süheylî (Suhaylī), 89.
Süleym (Sulaym), 24, 26, 57, 58, 63.
Sümâle bin Kesir (Şumāla bin Kaşīr), 82.
Sümâme bin Kesir (Şumāma bin Kaşīr), 82.
Sümame bin Usâl bin el-Nu'man bin Seleme el-Hanefî el-Yemâmî (Şumāma bin Usāl bin al-Nuʿmān bin Salama al-Ḥanafī al-Yamāmī)
Süveyd bin Halef (Suvayd bin Ḥalaf), 70.
Süveyd bin Hâlid (Suvayd bin Ḥalid), 70.
Süveyd bin Mukarrin (Suvayd bin Muḳarrin), 26.
Süveyd bin ül-Hâris (Suvayd bin al-Ḥāriş), 71.
Süyutî (Suyūṭī), 56.

Ş

Şam, 23, 59, 63, 65, 67, 89.
Şaub (Şaʿub), 39.
Şebes bin Rib'î (Şabas bin Ribʿī), 76.
Şehr bin Bâzan (Şahr bin Bāẕān), 37, 38, 39, 42.
Şehrit (Şaḥrīt), 28.
Şehristanî (Şahristānī), 11.
Şems bin Amr el-Hanefi el-Yemâmî (Şams bin ʿAmr al-Ḥanafī al-Yamāmī), 93.
Şemsî (Şamsī), 68.
Şerce (Şarca), 40.
Şerişî (Şarīşī), 89.
Şeyban (Şaybān), 28, 59, 71.
Şeytan (Şayṭān), 41, 63.
Şurahbil bin Hasene (Şuraḥbīl bin Ḥasana), 26, 74, 95, 96.

T

Taberî (Ṭabarī), 4, 6, 18, 19, 21, 23, 26, 27, 28, 32, 33, 35, 36, 37, 38, 39, 40-48, 53, 55, 56, 58, 59-65, 67, 70-78, 80, 84-89, 91, 96, 98, 99, 101-4.
Taglib (Taġlīb), 14, 71, 75.
Tâhir bin Ebi Hâle (Ṭāhir bin Abī Hāla), 29, 37, 48.
Taif (Ṭā'if), 14, 39, 72.
Talha (Ṭalḥa), 57, 60.
Talha (bk. Tuleyha'ya da), 50, 92.
Talhacık, 50.
Talhat ün-Nemri (Ṭalḥat al-Namrī), 32, 33.
Talk bin Ali (Ṭalḳ bin ʿAli), 80.
Tanrı, 2, 9, 10, 14, 16-19, 22, 24, 32, 37, 44, 45, 49, 51, 55, 56, 58, 59, 60-2, 64, 65, 74, 75, 85, 86, 100, 102, 103, 104, 105, 107.
Tanrı Elçisi, 18, 19, 24, 37, 45, 51, 61, 85, 104.
Tanuh (Tanūḫ), 14.
Tayy (Ṭayy), 9, 14, 22, 25, 32, 33, 54, 55, 57, 60.
Tebale (Tabāla), 20.
Tebük (Tabūk), 81.
Tedmür (Tadmur), 68.
Temim (Tamīm), 14, 17, 22-25, 27, 32, 33, 69, 70, 71, 73, 74, 76-79, 91, 96, 102, 106.
Tevrat, 15.
Teyma (Taymā), 13.
Tihame (Tihāma), 25, 26, 29, 48.
Tufeyl (al-Ṭufayl), 54.
Tuleyha bin Huveylid (Tulayha bin Huvaylid), 3, 25, 26, 32, 33, 34, 50, 51,-55, 57-67, 79, 85, 91, 92, 107.
Tureyf bin Amr (Ṭurayf bin ʿAmr), 50.
Turayfa bin Hâciz (Ṭurayfa bin Ḥāciz), 26, 58.

U

Ubâde bin Hâris (ʿUbāda bin Ḥāriş), 85.
Ubeydullah bin Cahş (ʿUbayd Allāh bin Caḥş), 15.
Ugan Zâkir Kadirî, 42 .
Ukayl (ʿUḳayl), 29.
Ukbe bin Hilâl (ʿUkba bin Hilāl), 71.
Ukfan bin Süveyd (ʿUḳfān bin Suvayd), 70.
Ukka (ʿUḳḳa), 73, 75.
Ukkâşe (ʿUkkāşa), 58, 60, 64.
Umeyye bin Ebi Salt (Umayya bin Abī Şalt), 15, 16.
Umre (ʿUmra), 64, 83.
el-Urd (al-ʿUrż), 96.
Usâl bin Habib (Uşāl bin Ḥabīb), 82.
Usâl bin el-Nu'man bin Seleme... el-Hanefî el-Yemâmî (Uşāl bin al-Nuʿmān bin Selama.... al-Ḥanafī al-Yamāmī), 94.
Usâl ül-Hanefî (Uşāl al-Ḥanafī), 86, 103.
Usâme bin ül-Anbar (Usama bin al-Anbar), 70.

Usame bin ül-Gunayz (Usāma bin al-Ġunayz), 70
Usame bin Zeyd (Usāma bin Zayd), 23, 25, 33, 56, 57, 58, 89.
Usayyid (Usayyid), 102.
Utârid bin Hâcib ('Uṭārid bin Ḥācib), 72, 73, 74, 77.
Uyeyne bin Hısn el-Fezârî ('Uyayna bin Ḥıṣn al-Fazārī), 23, 32, 51, 54, 55, 59, 60, 61, 62, 63, 66, 67, 69.
Uzza ('Uzzā), 9.

Ü

Üded (Udad), 39.
Ümeyr bin Dâbî el-Yeşkûrî ('Umayr bin Żābī al-Yaşkūrī), 94.
Ümm ül-Heysem (Ümm al-Hayṣam), 87.
Ümmü Kırfe binti Rebi'a (Umm Ḳırfa bint Rabī'a), 26.
Ümmü Sadır (Ümm Ṣādir), 70.
Ümmü Temim (Umm Tamīm), 96, 97.
Ümmü Zeml Selma binti Mâlik (Umm Zaml Salma binti Mâlik), 26.

V

Vâber, 101.
Vacca, 51, 52, 65, 72.
Vahşi bin Harb (Vaḥşī bin Ḥarb), 99.
Vâkıdî (Vāḳidī), 4, 17, 23, 32, 34, 51, 63, 65, 83, 99.
Varaka bin Nevfel (Varaḳa bin Navfal), 15.
Varidat (Vārīdāt), 55.
Vatvat (el-Vāṭvāṭ), 35, 46, 70, 71, 72, 73, 74, 77, 78, 84, 86,
Veber bin Juhannes (Vabar bin Yuḥannas), 38, 40, 45.
Vedia (Vadī'a), 26.
Veki bin Mâlik (Vaki'bin Mālik), 27, 70, 72, 73, 77.
Vesîme (Vasīma), 5, 6, 17, 53, 54, 65, 74, 89, 93, 94
Vüfut (Vufūt), 69

W

Wellhausen, 6, 13, 14, 15, 32, 35, 38, 39, 45 53, 73, 74, 78, 80, 91, 101, 104.

Y

Yahudî, 20, 22, 23, 24.
Yakubî (Ya'ḳūbī), 8.
Yakut (Yāḳūt), 59, 61, 62, 63, 64, 66.
Yalâ bin Ümeyye (Ya'lā bin Umayya), 37.
Yazır Hamdi, 90.
Yemâme (Yamāma), 5, 17, 18, 21, 26, 27, 28, 32, 34, 54, 68, 69, 72-75, 78, 80-86, 88, 91, 92, 93, 94-97, 99, 100, 101, 104, 105, 106, 108.
Yemen (Yaman), 5, 8, 9, 13, 14, 17-20, 24-26, 29, 30, 35, 36, 37, 38-41, 46, 47, 48, 49, 58, 72, 72, 78, 80, 91, 106.
Yerbu (Yarbu'), 27, 70, 71, 72, 77, 108.
Yerbu bin Hanzale (Yarbu'bin Ḥanẓala), 70.
Yesrib (Yaşrib), 13.
Yezid bin el-Efkel el-Ezdî (Yazīd bin al-Afkal al-Azdī), 39.
Yezid bin Huseyn el-Hârisî (Yazid bin Huṣayn al-Ḥarisî), 18, 39.
Yezid bin Huzeyfe el-Esedî (Yazīd bin Ḥuẓayfa al-'Asadī), 54.

Z

Zâhir bin Amr (Ẓāhir bin 'Amr), 76.
Zebîbî (Zabībī), 68.
Zebid (Zabīd), 20, 21, 25, 39, 40.
Zehebî (Ẓahabī), 27, 36, 43, 46, 50, 51, 62, 72, 96, 99, 101.
Zekvân (Zakvān), 24
Zemahşerî (Zamaḫşarī), 89.
Zemzem (Zamzam), 68.
Zend-Avesta, 12.
Zenobiya (Zanobiya), 68.
Zerdüşt, 12.
Zeyd bin Amr bin Nevfel (Zayd bin'Amr bin Navfal), 15, 16.
Zeyd bin Asım (Zayd bin 'Āṣım), 98.
Zeyd bin Hattab (Zayd bin Ḥaṭṭāb), 96, 98, 99.
Zeyd Menât bin Temim (Zayd Manāt bin Tamīm), 70.
Zibrikan bin Bedr (al-Zibriḳān bin Badr), 23, 27, 32, 69, 70, 73, 74.
Zi'l-Hımarîn Avf Cezmî (Ẓi'l-Ḫimārīn 'Avf Cazmī)
Zi Merran (Ẓi Marrān), 41.
Zimman bin Ammar el-Fezârî (Zimmān bin 'Ammār al-Fazārī), 54.
Ziyad bin Bilâl (Ziyād bin Bilāl), 71, 75.
Ziyad bin Lebid (Ziyād bin Labīd), 30, 37.

Ziyad ül-Kindî (Ziyād al-Kindī), 39.
Zi Zûd (Ẓi Zūd), 41.
Zi Zuleym (Ẓi Ẓulaym), 38, 41.
Zu (Ẓū), 47.
Zufar (Ẓufar), 54.
Ẓu'l-Himar (Ẓu'l-Ḥimār), 35, 41, 43.
Zu'l-Hulâsa (Ẓū'l-Ḥulāṣa), 21, 58.
Zu'l-Kassa (Ẓū'l-Ḳaṣṣa), 58, 59.
Zu'l-Kilâ (Ẓū'l-Kilāʿ), 38, 41, 47.
Zu'n-Nun (Ẓū'l-Nūn), 53, 61, 65, 66.
Zût (Zūt), 27.
Zübeyr (Zubayr), 57.
Zübeyr bin Avvâm (Zubayr bin ʿAvvām), 85.
Zübyʿan (Zubyān), 25, 57, 58.
Zübyân bin Rebia el-Esedî (Zubyān bin Rabīʿa al-Asadī), 53.
Zührî (Zuhrī), 103.